

TEENDŐINK A MAGYAR FILOZÓFIA ÜGYÉBEN

*1. MIKES INTERNATIONAL
PHILOSOPHIAI SYMPOSIUM*

2007. szeptember 26 — 27.
Elspeet, Hollandia

Mikes International
Hága, Hollandia

2008.

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A könyv a következő Internet-címről tölthető le: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, a következő címen iratkozhat fel:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The book can be downloaded from the following Internet-address: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

If you wish to subscribe to the email mailing list, you can do it by sending an email to the following address:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

ISSN 1570-0070**ISBN-13: 978-90-8501-130-9****NUR 730**

© Mikes International 2001-2008, All Rights Reserved

A KIADÓ ELŐSZAVA

Jelen kötetben a 2007. szeptember 26-27. között a hollandiai Elspeet-ben megrendezett 1. Mikes International Philosophiai Symposium előadásait találja meg gyűjteményes formában, különlenyomatban az olvasó.

Hága (Hollandia), 2008. október 12.

MIKES INTERNATIONAL

PUBLISHER'S PREFACE

In present volume we publish the material of the 1st Mikes International Philosophy Symposium (held between 26-27 September 2007 in Elspeet, the Netherlands) entitled: *OUR TASKS REGARDING THE HUNGARIAN PHILOSOPHY*.

The Hague (Holland), October 12, 2008

MIKES INTERNATIONAL

TARTALOM

A Kiadó előszava	III
Publisher's preface	III
A PHILOSOPHIAI SYMPOSIUM TÉMÁJA ÉS MŰSORA	I
ELŐADÁSOK	3
Farkas Flórián	4
Teendők a magyar filozófia ügyében	4
Kissné Novák Éva	7
Értékeink tegnap és ma	7
Mariska Zoltán	14
A <i>philosophia perennis</i> lehetőségei egykor és ma	14
Laczkó Sándor	23
Az Erdélyi-Szontagh vita a 'nemzeti filozófiáról'	23
Gál László	27
Mi a visszaszerezendő a magyar nyelvű logika történetéből, különösképpen Erdélyben a XVII. század közepétől a XX. század közepéig terjedő időszakban?	27
Angi István	29
Az erdélyi magyar filozófia esztétikatörténeti vonulata máig	29
Tonk Márton	47
A nemzeti filozófia és annak „erdélyi feladatai” (?)	47
Veres Ildikó	52
Az Abszolútum és a „nemzeti filozófia”	52
Somos Róbert	59
A logikai platonizmus Magyarországon	59
Tóth Miklós	66
Proto-Theológiai gondolatok	66
MELLÉKLETEK	69
A Philosophiai Symposium előadóinak életrajza	70
Sajtóközlemény	73

A PHILOSOPHIAI SYMPOSIUM TÉMÁJA ÉS MŰSORA

A hágai székhelyű Mikes International Alapítvány keretében működő Böhm-Bartók Társaság málnási Bartók György egy 1928-ból származó tanulmányának címét kölcsönözve filozófiai symposium-sorozatot indít el, amelynek célja kettős: egyrészt a magyar filozófia történetének szisztematikus, kritikai feldolgozása, másrészt, a magyar filozófiai hagyományokra és a magyar szellemiségre szervesen épülő filozófiai kultúra továbbfejlődésének elősegítése.

Bartók György e dolgozatában több előnyét sorolja fel a magyar filozófia története kutatásának. Elsőként említi, hogy a magyar filozófia kritikai története megvilágosítja és öntudatosítja a magyar művelődés történetét. Továbbá becses adalékokat szolgáltat a filozófia egyetemes története számára. Harmadsorban, a magyar filozófia története nagyban elősegíti a magyar nép szellemi habitusának ismeretét.

Mikor mi magyar filozófiáról, illetve filozófiai kultúráról beszélünk, két dolgot kell mindenképpen szem előtt tartanunk: először azt, hogy egy filozófiai mű, vagy rendszer nem elsősorban, vagy kizárólag attól magyar, hogy magyarul írta a szerzője. Másodsorban pedig azt, hogy itt semmiféle nacionalista beképzeltségről nincs szó: minden kultúrateremtő képességgel rendelkező népnek megvan a maga autochton filozófiája, ugyanis a filozófia a szellem önismerete. S ha megszívlelni kívánjuk a Delphiben levő jósdá feliratát: γνῶθι σεαυτὸν, akkor egyszerűen kötelességünk a magyar filozófia történetének kritikai feldolgozása.

Ezen az úton haladva juthatunk egyre közelebb ahhoz az ismerethez, hogy kik vagyunk mi magyarok, milyen a viszonyunk a világ többi népéhez, s végül a kérdések legfontosabbikához: mi a küldetésünk ebben a világban.

Sorozatindító symposiumunkon helyzetfelmérést kívánunk végezni. Tisztázni szeretnénk mindenekelőtt azt, hogy hol tart a mai magyar filozófia, milyen a hagyomány kontinuitásának kérdése, milyen fejlődési irányok lehetségesek. Mindezt természetesen az egyetemes filozófia keretébe ágyazva. Végül, de nem utolsósorban a sorozat tematikáját, illetve felépítését szeretnénk megállapítani.

Philosophiai Symposiumunkra minden barátunkat és érdeklődőt szeretettel hívjuk és várjuk.

A Vezetőség

Dátum	Idő	Előadó/Előadás	Előadás címe
Szeptember 26. Szerda	08:45	Tóth Miklós , elnök, HÁGA	A Philosophiai Symposium megnyitása
	09:00	Farkas Flórián , HÁGA	A Philosophiai Symposium témájának bevezetése
	09:30	Ungvári Zrínyi Imre , MAROSVÁSÁRHELY	Irányzatok, iskolák és szellemi alkotóközösségek a magyar filozófia történetében
	10:00	Mészáros András , ILLÉSHÁZA	A magyar filozófiai kultúra múltja és jelene a magyar filozófia történetírásának szemszögéből
	11:00	Weiss János , PÉCS	A rendszerváltozás és a magyar filozófiai élet
	11:30	Mester Béla , BUDAPEST	A magyar filozófiatörténet újraírandó kánonja
	12:00	Kissné Novák Éva , SZEGED	Értékek tegnap és ma
	14:00	Bodó Pál , MISKOLC	Irónia, nemzeti eszme és liberalizmus
	14:30	Mariska Zoltán , MISKOLC	A philosophia perennis lehetősége egykoron és ma
	15:00	Laczkó Sándor , SZEGED	A 'virtuális' magyar filozófiai hagyomány
	16:00	Veress Károly , KOLOZSVÁR	Lehetséges-e erdélyi magyar filozófiai hagyomány?
	16:30	Tonk Márton , KOLOZSVÁR	„Van a filozófiának egészen erdélyi feladata is...” — Kolozsvári forráskutatások a magyar filozófia körében —
	17:00	Gál László , KOLOZSVÁR	Mi visszaszerzendő a magyar nyelvű logika történetéből, különösképpen Erdélyben a XVII. század közepétől a XX. század közepéig terjedő időszakban?
	17:30	Angi István , KOLOZSVÁR	Az erdélyi magyar filozófia esztétikatörténeti vonulata máig
	20:00	Farkas Flórián , HÁGA	A Mikes International a magyar filozófia szolgálatában
	21:00		Plenáris beszélgetés
Szeptember 27. Csütörtök	09:00	Veres Ildikó , BÜKKSZENTKERESZT	Filozófiai rendszerek: Böhm Károly és Brandenstein Béla
	09:30	Somos Róbert , PÉCS	Pauler Ákos logikai platonizmusa
	10:00	Tóth Miklós , HÁGA	Új theológia
	11:00		Plenáris beszélgetés
	12:00	Tóth Miklós , elnök, HÁGA	A Philosophiai Symposium bezárása

ELŐADÁSOK

Farkas Flórián

Teendők a magyar filozófia ügyében

Az ideálokban való erős hit minden nemzetnél sajátos kifejezést nyer azon eszme szerint, melynek legkiválóbban képviselője az a nemzet. A hellén nemzet életét megdicsőítette a művészet; a rómainál kimagasodtak jogi intézményei s államalkotó képességei; a német erős volt a speculativ gondolkozásban; az angol a politikai szabadságra s a gyakorlati élet meggazdagítására törekedve hozott létre nagyszerű eredményeket; a francia a társadalmi intézmények javításán fáradozott és így tovább. A magyarnak is van egy ily eszméje; igaz, hogy csak elvont eszme, mely tartalmát a szellem egyéb tetteiben leli, de a mely alapja a többi eszmék valósításának s ez a jog-tisztelet és hazaszeretet szabadság-eszméje. Annyira erős volt ez eszme nemzetünkben, hogy realizálásának és biztosításának feláldozta századokon át állami és polgári jólétét, kényelmét s áldozta vérének is bőségesen. Vedd ki ez eszmét a magyar történelemből s érthetlenné válik minden részletében. A meddig az eszmékben hittek a nemzetek, addig tartott nemzeti nagyságuk; az eszme adta életüknek a lendületet, ez eszmében való hit buzdította erejük és így lényegük kifejtésére. A gyenge is ebből nyerte erejét, a félénk bátorságát, a rest ösztönzőjét. Mi belőlünk sem halt ugyan még ki az eszme iránti szeretet; sokkal mélyebben van az plántálva lelkünkbe, semhogy ellene törő hatalmak kiirthatnák. De elvesztette élő erejét s életünk nem mutatja többé azon vidámságot, arcunkról nem sugárzik többé azon bátorság, melyet az eszmében való hit, mint külső kifejezőjét megszokott teremteni.¹

Böhm Károly

Egy eszmei rendszer hatását nem évtizedekben mérjük.²

Kissné Novák Éva

Tisztelt Hallgatóság, Kedves Barátaink!

Nagy öröm számomra, hogy a Mikes International Böhm-Bartók Társaság nevében itt, a hollandiai Elspeetben üdvözölhetem ezt az illusztris társaságot. E szimpózium-sorozat ötlete eredetileg 2004 táján született meg a Mikes International vezetőségén belül. Az alapgondolat és vezérlő elv első pillanattól kezdve az volt, hogy lehetőséget nyújtsunk egy személyes eszmecserére azok számára, akik meglátásunk szerint nívós filozófiai alkotómunkát végeznek a magyar szellemi életben függetlenül attól, hogy a föld melyik térségében laknak és fejtik ki tevékenységüket. Mi itt Hollandiában vigyázó szemünket az egész világra vetjük. Hollandiából, ebből az egész világra nyitott világítótornyból nézzük a világot, bármiféle politikai, gazdasági vagy kulturális intézmény befolyásától mentesen. Ezen egyetemes és érdekmentes szemlélődésünket egyértelműen bizonyítja a meghívottak listája. Rögtön szeretném eloszlítani azt az esetleges rossz benyomást, amely azokban keletkezhet, akik nem kaptak meghívót, mint előadók erre az összejövetelre. A résztvevők listája nem kizárólagos és a jövőben minden bizonnyal bővül majd.

A múltban sokan és sokféleképpen fogalmazták meg véleményüket, saját programjukat a magyar filozófiával kapcsolatban. S ezen nem is lehet különösképpen csodálkozni, hiszen a filozófia, mint királyi tudomány, egyetemes és érdekmentes szemlélődés, a szellem önismerete. Mint ilyen, egyidős az

¹ Böhm Károly: *Bevezetésül*. Mikes International, 2007. április-június, pp. 21-22.

² Kissné Novák Éva: *Böhm Károly értékelméletének és ez értékelmélet történelmi hatásának kritikai elemzése*. [A 2006. Böhm-Bartók Díj nyertes pályaműve. Hamarosan megjelenik elektronikus kiadásban a Mikes International gondozásában. — Mikes International Szerk.]

emberiséggel, függetlenül attól, hogy annak milyen nevet adtak. Különböző korokban, különböző kultúrkörökben, különböző történelmi szituációkban, különböző bölcselek különböző módon fogalmaztak meg és dolgoztak ki rendszereket. E részrendszerek azonban, mint rész-rendszerek, részei az egyetemes nagy Rendszernek. A nyugati kultúrkörben a görög *filozófia* kifejezés terjedt el, amely konnotációján keresztül ítéljük meg — meglátásom szerint tévesen — a többi, Európán kívüli civilizációk gondolkodását. A hindu kultúrkörben például a filozófiát a szanszkrit *darśana* szó jelöli, amely a *dris* töből származik, amely annyit jelent mint *látni*. Ettől még nem lesz a hindu bölcsélet *minőségileg* más, még kevésbé alábbvalóbb, mint a görög gyökerű és jóval fiatalabb európai.

Ha ebből az egyetemes megfogalmazásból indulunk ki, akkor elkerülhetjük azt a csapdát, amelybe azok esnek bele, akik a külsődleges jegyek alapján ítélnék meg gondolkodókat, illetve azok rendszereit. Ilyen külsődleges jegyek például az illető bölcselet nemzetisége/származása, a nyelv, amelyen ír/tanít, vagy szűk időbeli határok közé szorított másokra kifejtett hatása. Ennek korlátait, illetve tarthatatlanságát hadd világítsam meg néhány példán keresztül. Nézzük például Spinozát. Származását tekintve portugáliai zsidó, aki családjával Amszterdamban telepszik le és munkásságát latinul fejt ki. Akkor most Spinoza zsidó, holland, vagy latin filozófus? Vagy vegyük Leibniz esetét, aki német származása ellenére franciául ír. Őt hova sorolja be ezen fentebb említett mechanisztikus rendszerezés? Végül, de nem utolsó sorban vizsgáljuk meg Platon esetét. Korának nagy hatású filozófusa, aki direktben hat Akadémiájával és a neoplatonista követőivel. Az Akadémia közel kilenc évszázados működése során nem elhanyagolható hatást gyakorolt úgy a görög, mint az európai gondolkodásra. Ám 529-ben I. Justitianus császár állami ellenőrzés alá helyezi az Akadémiát, amellyel azt gyakorlatilag megfojtja. Az elkövetkező majd' ezer évben a latin befolyású (Nyugat-)Európa szellemi életéből Platon szinte teljes mértékben kiszorul. Csak a Timaios töredékes latin fordítása maradt forgalomban, valamint a Phaidon és a Menon 1160-tól, amelyet Sziciliában fordítottak le. Amikor az 1438-39-es ferrarai majd firenzei zsinaton George Gemistos 'Plethon', a nagyhírű neoplatonista bizánci filozófus, aki VIII. Palaeologus János bizánci császárt kísérte el, Platont Aristoteles fölé helyezve mint a legnagyobb filozófust említette, egyfajta szenzációt és egyben bonyodalmat is okozott.³ Majdnem eretnokséggel vádolták meg! Platon majd csak a 15. századtól kezdve nyeri vissza ismertségét és méltó helyét az egyetemes európai gondolkodásban, ahonnan többé már nem lehet száműzni. Mindezt összegezve, ha a fentebb említett mechanisztikus szemléletet követjük, akkor Platont és bölcséletét ezeréves adminisztratív 'száműzetése' kapcsán degradálnunk kellene?

Mindezekből nyilvánvaló, hogy sokkal finomabb eszközrendszerrel kell élnünk, hiszen a szellem legbelsőbb szentélyében járunk. Bölcselek megítélésénél immanens módon járhatunk csak el, a szellem fejlődésének finom szálait követve. Ez adhat támpontot népek és nemzetek filozófiai gondolkodásának feltérképezéséhez. Jelenünkben a nyugati kultúrkörben élők többsége nagyon könnyen megelégedezik arról a tényről, hogy az ipari forradalom valamint az amerikai és francia politikai forradalmak az európai-amerikai kultúrkört katapultálta az élet minden területén, s a világ vezető hatalmává tette. Az Európa nyugati felében kivirágzó nagy nemzeti kultúrák (úm. angol, francia, német) olyan lépéselőnyre tettek szert, amely azt a látszatot teremtette, mintha ők találták volna fel a spanyolviaszt a világ kezdetétől fogva, és a siker egyetlen titka mások számára ezen nemzetek minél tökéletesebb másolása. Ezen gondolat vezetett el oly drámai változásokhoz, mint például a Meiji-restauráció Japánban, a kínai császárság megdöntése 1911-ben, az orosz forradalom 1917-ben, Atatürk forradalmi jelentőségű reformja Törökországban stb. Ezek sikere vagy sikertelensége egyértelműen bizonyítja azt a tényt, hogy egy bizonyos kultúrkör eredményeit azon kultúrkör belső szerves fejlődése hozza létre, s szolgai másolásuk, illetve átvételük csak csődöt eredményez.

Európán belül a magyarság számára a kulturális küszöb nyilván kisebb volt, mint az ázsiai civilizációk esetében, de ami a kishitűséget illeti, a gát mégis óriási. Nyilvánvaló, hogy a szellemi élet infrastruktúráját — úm. Magyar Tudományos Akadémia, egyetemek, tudományos lapok, stb. — ki kellett építeni, és ezek esetében a nyugati eredményei meglehetősen könnyen átvehetők. De pontosan azért vehetők át meglehetősen könnyen, mert ez csak a váz, a tartószerkezet, amely többé-kevésbé kultúra független. Az igazi döntő tényező azonban az emberi tényező, mai szóhasználatnál a 'soft'-faktor. Ez az, amit málnási Bartók György lapidárisan a következőképpen fogalmazott meg az 1940-ben megjelent 'Faj. Nép. Nemzet.' című tanulmányában: „...*tudományt, művészetet, gépeket hozni lehet külföldről, lelket soha...Aki egy nemzet tagja akar lenni, annak ebbe a hagyományba (értsd: a nemzet hagyományába) kell bele nőnie. Ez olyan tény, melyen semmiféle bölcsesség nem változtathat.*”⁴

S ez itt a kulcs! Ezért csúszik félre minden olyan megfogalmazás, amely csak a külsőségekre figyel. Nem vitatjuk például Alexander Bernátnak azt a gondolatát, hogy a külföldi filozófiai szakirodalmat minél nagyobb mértékben le kell fordítani magyarra, hogy ezáltal is elősegítsük a filozófiai élet gazdagodását és a filozófiai

³ Lásd: C.M. Woodhouse: *George Gemistos Plethon — The Last of the Hellenes*. Clarendon Press, Oxford. 1986.

⁴ A kötet megjelent 2004-ben elektronikusan a Mikes International gondozásában.

műveltség elterjedését a magyarság körében. Alexander tevékenysége e téren több mint példamutató; ő nagybetűvel írta be magát fordítói tevékenységével a magyar szellemi életbe, amelyért csak hálások lehetünk. Ha azonban ezen a ponton megállt volna a magyarság, akkor tényleg csak recepcióról lehetne beszélni és kizárólag katedrafilozófusokról. Az igazi áttörést azonban Böhm Károly valósította meg programjával, életművével és iskolájával, amely az autochton magyar filozófiai gondolkodásra fektette a hangsúlyt. Itt rögtön szeretném hangsúlyozni, hogy — a mechanisztikus gondolkodást elkerülendő — a lényeg nem a formális hatkötetes *Az Ember és Világa* című könyvsorozaton van, hanem abban a szellemiségben, abban a rendszerben és abban az emberi kiállásban, amely ezekből a kötetekből sugárzik. Böhm Károly bölcselése nem azért autochton magyar filozófia, mert magyarul írta, hanem azért, mert a magyar szellemiség talajából származik. Ezt jó tudatosítani magunknak.

Mindezzel nem akarjuk a kizárólagosság látszatát kelteni. Böhmön kívül voltak más filozófusok is Magyarországon, akik alkottak, akár rendszert is. Szilárd véleményünk viszont az, hogy az ő megítélésüknél is ugyanazt a kritériumot kell alkalmaznunk: mennyire táplálkozik gondolkodásuk a magyar hagyományból, mennyire önálló az, s ebből a szempontból a nyelv mellékes. Ez nem kirekesztés, hanem tisztázás. Nem kell sárral megdobálni és kizárni senkit sem azért, mert nem a magyar szellemi kultúrkincsre épít. De a lényegét nem szabad elkennünk, mert a maszatolás nem segíti elő a tisztánlátást.

A magyar filozófiai életnek a 20. század elejére egy eléggé erős bázisa alakult ki. Sajnálatos történelmi események ezt a fejlődést megakasztották, ideiglenesen visszavetették. Gondoljunk csak Trianonra, amely Böhm iskoláját szétszórta, életművének a magyar szellemi élet széles rétegeiben való diffúzióját megnehezítette. Majd jött a második világháború és a kommunista időszak, amelyben Magyarország szellemi életét béklyóba zárták. Ez egy tény, amelyet nem lehet és nem is szabad elhallgatni, azzal mindenképpen számolni kell. A Kárpát-medencében maradt önálló magyar filozófusokat elhallgattatták, néhányan Nyugaton találtak alkotói területet. Gondoljunk itt Brandenstein Bélára vagy Kibédi Varga Sándorra. Nekik köszönhetően beszélhetünk ebben a periódusban is önálló magyar filozófiáról. A hallgatás falán Hanák Tibor ütött jókora rést, az 1981-ben Nyugaton megjelent *Az elfelejtett reneszánsz* című könyvével. E mű katalizátorként működött a Kárpát-medencében is, nagyban elősegítve a magyar filozófiai hagyomány kutatását, az önálló magyar filozófiai tevékenység újjáéledését.

Erre a meglevő bázisra kíván a hágai székhelyű Mikes International — Böhm-Bartók Társaság építeni. Könyvkiadásunk közismert az egész világon, s erről lesz még szó ezalatt a néhány nap alatt. Ezt kívánjuk tovább bővíteni egy az egész világot behálózó magyar filozófiai szellemi műhely kiépítésével és felvirágoztatásával. A cél nem egy filozófiai iskola alapítása, hanem egy sokszínű szellemi műhely megteremtése, amely egyrészt a meglevő és gazdag magyar filozófiai hagyomány ápolását, annak kritikai feldolgozását tartja feladatának, másrészt erre a hagyományra építve a magyar filozófiai kultúra továbbfejlesztésének elősegítését.

Célunk természetesen nem partikuláris érdeket követ. A tét itt messze túlmutat a magyar szellemi életen. Egyetemes célokat követünk. Jelenünkben a nyugati kultúrkör komoly válságát éli át, bár a felszínen úgy tűnik, hogy minden a legnagyobb rendben van. A nyugati szellem azonban elvesztette önerejébe vetett bizalmát, egy leszálló ágban van, amelyben egyik felszínes divathullám a másikat követi. A nagy ázsiai kultúrkörök pedig magukra találtak, a politika, a gazdaság és a szellem területén. Oroszország, Kína, India, az arab világ és a többiek nagy rohamléptekkel veszik át a Nyugattól a kezdeményezést. Ebben a nagy versengésben csak azok a nemzetek maradnak talpon, amelyek képesek hagyományaikra támaszkodva, önálló értékek létrehozására. Böhm ezt nagy tisztánlátással fogalmazta meg 1881-ben a Magyar Philosophiai Szemle első számában: *'Mert végre is az eszmék azok, melyek az emberiség történelmét mozgatják s a történelmi események csak tört képei az eszmék megvalósulásra törekvő hatalmának.'*

Ehhez a tisztánlátáshoz, e nagy történelmi feladat elvégzéséhez kívánok mindenkinek elég bátorságot, erőt és kitartást. Ebben a Mikes International aktív szerepet kíván betölteni. A tartalmat azonban élő, tenni vágyó és alkotni képes emberek tudják létrehozni. Ezek vagytok ti!

Köszönöm szépen a megtisztelő figyelmet.

Kissné Novák Éva

Értékeink tegnap és ma

A múltról, jelenről és jövőről kevesen festettek drámaibb képet, mint József Attila a „Minden rendű emberi dolgokhoz” című versében. Ebből választottam előadásom mottóját:

„Magad vagy és magad maradsz magadnak rabull...”¹

Végigtekintve a filozófiai történetén azt látjuk, hogy mindig azok a kérdések kerülnek az emberi gondolkodás centrumába, amelyek az adott kor gazdasági, történeti, társadalmi folyamatai által megfogalmazódnak, hangsúlyt kapnak, és a gyakorlatban nem körvonalazódnak a megoldási lehetőségek. Nem véletlen, hogy az újkor kezdetén az állam kialakulása, felépítése és benne a polgár helye, valamint a megismerés módszere és lehetőségei a fő kérdés, míg a XVIII-XIX század fordulóján a fejlődés lényege és annak hajtóereje kerül a középpontba.

A XIX. század második felében és a század fordulóján az egyén, pontosabban a magára maradt egyén és az értékek mibenléte válik centrális kérdéssé.

Nem egyszerű feladat kiemelni a korban zajló eseményekből a meghatározókat, de azt hiszem helyes, ha elsőként a közösségek széthullását említjük. A korábban egységesnek látszó polgári társadalom, és főként a polgárság maga, már az előző században egy gazdasági differenciálódásnak indult, s ennek most már jól látható társadalmi, pozicionális, kulturális, politikai következményei lettek. A valamikor egységes ún. harmadik rend látványos különbségeket és ellentéteket hordozott, s ezek következtében mind inkább kis egységekre, érdekcsoportokra, családokra tagolódott. Jól nyomon követhető ez a folyamat a nagy családragényekben. Az egyre inkább magára maradó egyén önállóan kell megtalálja a maga helyét, célját a társadalomban, s ehhez értékekre van szüksége. Az értékeket általában három „forrásból meríthetjük”:

- a transzcendenciából pl. a platóni ideák, vagy a mózesi kőtáblák;
- a közösségeinkből, legyen az szakmai, települési vagy társadalmi csoport;
- az egyén saját magából. E tekintetben elsősorban arról lehet szó, hogy az ember maga értelmezi a fenti két forrás értékeit, tesz közöttük fontossági sorrendet, dönt azok tartalmi jegyeiről.

Az általunk jelzett korban a transzcendens értékek kevésbé hatottak, különösen a polgárosult országokban. A maga létformáját, társadalmát megteremtő polgár hite jelentősen megkopott azon a racionalizmus által kikövezett s hosszú úton, amit Descartes-tól a XIX. századig megtett. Még ha hitét meg is őrizte részben, értékeit már nem a vallási tanításokból vonakoztatta el, mert azokat a mindennapi élet nem igazolta vissza.

Nem kapott jelentős segítséget a közösségektől sem, hisz a széthulló közösségek egyre divergáló értékeket közvetítettek tagjaik felé. Ebben a vonatkozásban a relatíve zárt közösségek, illetve az ő tagjaik voltak jobb helyzetben, amelyek önkéntes vagy rájuk kényszerített szegregáció miatt őrizték a maguk tradicionális értékeit. Ilyennek tekinthetők pl. a paraszti közösségek, ahol a viselettől az ételekig, a szokásoktól a dalokig, meséig őrizték az ősi hagyományokat. Talán éppen ezért támad akkora érdeklődés ebben a korban a népi hagyományok iránt, mert életükben, értékeikben szinte tapintható a folytonosság, a múlt őrzése. A polgári nemzetállam fogalmát a polgár megteremti, de a fontos új vívmányok mellett hangsúlyozni kívánja a folytonosságot, keresi a gyökereit mind a nyelvben, mind szokásaiban, kultúrájában, történelmében. A romantika hatalmas lendülete, amellyel a dicső múltat keresi és magasztalja, jelentékeny mértékben ebből a vágyból táplálkozik. De bármilyen csodálattal is tekint a régi korok szokásaira, emlékeire, értékeire, azok a maga korában már nem nyújtanak eligazító támpontokat, nem segítenek az élet fontos, végső céljainak megfogalmazásában.

Így az egyén egyre inkább magára marad ebben a súlyos kérdésben. Már nemcsak értelmeznie kell a transzcendens vagy közösségi értékeket, de magának kell kiválasztania azokat a világ kaotikus halmazából.

¹ József Attila: Minden rendű emberi dolgokhoz

Döntenie kell, hogy a különböző közösségek közül, melyekhez tartozik, melyik értékeit fogja követni, s melyeket utasít el. Kierkegaard úgy véli, hogy ebben a helyzetben az ember csak maga dönthet, és senkitől nem kaphat segítséget. Csak a választás komolysága, pátosza az, ami elvárható. Nem a jó és a rossz között választunk, hiszen ezt a választás pillanatában meg sem tudjuk ítélni — gondoljunk csak a „Vagy — vagy eksztatikus előadás” kezdő soraira. Filozófiai meditációra nagyon alkalmasak és szépek Kierkegaard gondolatai, de az egyén a maga mindennapi döntéseiben mégis keresi azokat a mérföldköveket, amelyekhez lépéseit igazíthatja, amelyek kijelölnek egy játékeret, amelyen belül maga választhat majd konkrét helyzetekben, s ezt nem, vagy kevéssé találja meg az egzisztencialista filozófiában.

A század második felének értékválságát Nietzsche kiáltja világgá a „Minden érték átértékelése” című munkájában, félreérthetetlenül megfogalmazva a század betegségét a nihilizmust. Meggyőződése szerint ebből a kiutat az Übermensch jelenti, aki képes lesz önmagából új értékeket konstituálni. Az európai ember erkölcsi értelemben már túl van jön és rosszon — parafrázálva művének címét, a kultúra hanyatlik, „Isten halott”, azaz sem a transzcendencia, sem a létező emberi közösségek nem alkalmasak arra, hogy értékeket fogalmazzanak meg az ember számára. Ahogyan szenvedélyesen fogalmazza az Ím – így szól Zarathusztra Előljáró beszédében:”...

„Társakat keres a teremő és nem holttesteket, nem nyájakat, nem hívőket. A vele teremőt keres a teremő, azokat, akik új értékeket új táblákra írnak....

Társakat keres a teremő és olyanokat, a kik sarlóikat köszörölni tudják.

Megsemmisítőknek fognak nevezetni és a jó és rossz megvetőinek. Ámde ők az aratók és az ünneplők..²

Nietzsche gondolatai megdőbentők, botrányosak, de nem lesöpörhetőek a filozófia palettájáról. Windelband így fogalmaz: „Nietzsche Umwertung aller Werte-je nemhiába lett napjaink jelszavává. Az összes életviszony hatalmas, gyökeres megváltozásával értékeléseink átöröklött szubsztanciája valóban folyékonyra vált... Ebből az állapotból nőtt ki az új szükséglet egy filozófiai világnézet iránt, mely megragadta nemzedékünket... amit ma a filozófiától elvárunk, az a maradandó értékekre való ráeszmélés, melyek a korok változó érdekei fölött egy magasabb szellemi valóságban vannak megalapozva..., teljes tudatossággal éljük meg egyáltalában a történelmi mozgás legnagyobb problémáját: a személy és a tömeg viszonyát. S ebben az értelemben nyeri el az értékek általános érvényessége iránti kérdés a maga kultúrfilozófiai jelentőségét.”³

Az érték problémájának rendkívüli jelentőségét ismeri fel Böhm Károly is. Az értékek az ember életének irányait, céljait fogalmazzák meg. Értékeinkben mi magunk, gondolkodásunk, öntudatunk szabadsága mutatkozik meg. Ezért is tekinti az embert az egyetlen lehetséges kiindulópontnak az érték fogalmának tisztázásához. A „való világnál” fontosabbnak véli a „kellő világot”, s e kettő együtt adja az egész emberi világot. „És most szemben találtam magamat két tudománnyal: az egyik arról szól, aminek meg kell történnie akár Magamban akár a Másban, — a másik arról, aminek meg kell történnie, de csak akkor történik meg, ha Én vagyok. Mindkettő metaphysika; mert minden philosophia = metaphysika (de nem dogma). Nincs-e köztük összefoglalás? Hogy ne volna! Ama fix pont, mely a múlt és a jövő határát képezi, ugyanaz hozza létre a múlt (ismereti) és a jövő (akarati) tüneményeket; az Én maga fejt ki magából a való fonalait, melyek a múltat körülhálózák, — s belőle erednek azon csillogó szálak is, melyek jövőnket megalkotni vannak hivatva. Az a munka, mellyel az Én a múltba és a jövőbe Magát kifejti, ez a világkép eredetű gyökere. S így a két metaphysikát egy hypermetaphysikai fogalomban lehet egyesíteni: az Én önállóságának, a projectio fogalmában. Ettől a ponttól függ a philosophiának két félgömbje: a **való világ képe** (Ontológia) és a **kellő világ ideálja** (Deontológia).“⁴

Böhm kiindulópontja bizonyos mértékig hasonlít az egzisztencializmuséhoz, hiszen mindkettő az Ént, az egzisztenciát, a személyiséget választja filozófiája talpkövének, de mégis jelentős különbségek vannak felfogásukban. Kierkegaard önmagával is vitatkozó énje egy szárnalmas korba belevetett egyén, aki — mint érzékletes pókhasonlatában írja — nem találja meg azt a szilárd pontot, amelyben megkapaszkodhat.⁵

² Nietzsche: Ím Így szól Zarathusztra. Előljáró beszéd

³ Windelband: Die Philosophie im deutschen Geistesleben des XIX. Jahrhunderts. Tübingen 1909. 119-120.p.

⁴ Böhm Károly: Axiológia vagy értékstan Kolozsvár 1906.VI.-VII.p. [Megjelent elektronikusan 2006-ban a Mikes International kiadásában. — Mikes International Szerk.]

⁵ Mi fog történni? Mit hoz a jövő? Nem tudom, semmit sem sejtsek. Ha egy pók egy szilárd pontról leveti magát következményeibe, folyton csak üres teret fog maga előtt látni, melyben lehetetlen szilárdan megvetnie lábát, ha még oly jól szétterpeszkedik is. Velem is így van: előttem csak az üres tér, és a következmény, ami előre hajt, mögöttem van. Ez az élet visszajára van fordítva és iszonyatos, nem lehet elviselni.

Böhm ugyan szintén látja saját társadalmának visszáságait, szigorú kritikáját nem is titkolja a maga koráról, de meggyőződése, hogy az ember a maga által teremtett világban, és elsősorban önmagában megleti azt a forrást, amelyből értékeit levezetheti. Ez a forrás az öntudat, amelyből mind az érték eredete, mind az értékelés folyamata megérthető és magyarázható. Az öntudat kialakulásának folyamatára, és tartalmának elemzésére (az ösztönök, az érzelmek, szenvedélyek, ismeretek stb.) most nem térek ki, csak azt a gondolatot kívánom hangsúlyozni, hogy az ember önértékeit vetíti ki a világra kezdetben öntudatlanul, majd egyre tudatosabban, s ezekben az értékekben önmagát ismeri fel.

Kierkegaard kétségek között vergődő embere — a „szerencsétlen tudat” Heller Ágnes kifejezését használva — a különböző stádiumokban megkísérli teljessé tenni a maga szabadságát, szeretne megszabadulni a szorongástól, de ennek esélytelenségét maga a szerző „borítékolja”: a hit lovagjának álláspontjái csak a kivételes kevesek tudnak felemelkedni.

Böhm a szabadságot az Én természetes és attributív járulékának tekinti. Mint Kant kitűnő követője eleve tételezi a szabadságot, mint a homo noumenon lényeges és elvitathatatlan elemét. A szabadság és a szeretet az a két kitüntetett érték, amely mint „önfenntartásunk követelménye” és mint „lényegünk elidegeníthetetlen sajátossága” kutatásainak eredményeként megjelent. Ez a két érték motiválja az ifjút, midőn a tudomány és művészet ideáljai iránt lelkesedik, ez a férfit a tetteiben és gondolataiban és ez „magasztosul önzetlenségévé az öregkor tevékenységében”⁶

Kierkegaard filozófiáját átlengi az irónia, amely időnként még fájdalmasabbá teszi a mondanivalót, időnként viszont feloldja és enyhíti a gondolat komorságát. Böhm filozófiájában nyoma nincs az iróniának. (A humor is az esztétikai érték tárgyalásakor jelenik meg.). A tudomány teljes és korrekt eszköztárát felvonultatva vezeti le az értékek létrejöttének és működésének folyamatát mindenkor gondosan ügyelve arra, hogy az ember méltóságán csorba ne essék. Böhm filozófiájában az Én, az ember olyan magas piederstálra kerül, amilyenre a filozófiai gondolkodás történetében talán nincs is példa. Hadd idézzem! „Az, mit ezen értékelésben a reflexio legmagasabb fokán álló Én3 magáról állít, a nemesség (dignity), a méltóság (Würde) tulajdonsága, Az abszolút Én azért állítja önmagáról, mert magát minden objektuma felett állóul felismeri és tudja; vagyis kiválósága és előkelősége (szó szerinti értelemben); s minthogy ezt affirmálja, azért ragaszkodik hozzá és szereti vagy becsét tulajdonít neki... Neki egyetlennek van azon minősége, hogy magát tárgyául tekintheti; egyedül ő tudja, hogy tárgyán felül áll, mely tőle függ és táplálkozik; ő az egyetlen kiváló és előkelő. S kiválóságának dokumentuma éppen az, hogy e kiválóságról és előkelőségről tud is... Az Én természetes arisztokrata, az „Istentől való király”; önmagát ezért legbecesebbnek tudó Én, a büszke Én s mint ilyent állítja magát... kiválósága folytán független mindentől, a mi másnemű. Ebben áll szabadsága s ezzel övé az uralom, vagyis „a hatalom és a dicsőség mindörökké”⁷

Ha a patetikus szövegből kilépünk, és hétköznapi nyelven értelmezzük Böhm üzenetét, egyértelmű, hogy az ember önmagában kell megtalálja értékeit. Kant úgy fogalmazott, hogy az erkölcsi törvényt az embernek nem megismerni, hanem felismerni kell. Jó neokantianusként Böhm sem kérdezi, hogy honnan és miként kerül az erkölcsi érték az emberbe, nem kutatja ennek társadalmi hátterét. De biztos kézzel mutat rá az ösztöneinkben, ítéleteinkben, az értékelés módozataiban, reflexióinkban az érték létére és megjelenési formáira. Nála gondosabban és pontosabban senki nem követi nyomon az ember fejlődését a pete állapotól a felnőtt öntudatos emberig, s ebben a folyamatban elsősorban arra figyel, hogy a biológiai változások miként alapozzák meg az ember értelmének, ítélő képességének, öntudatának változásait, fejlődését. Az öntudattal rendelkező ember magában leli meg értékeit, és állít fel közöttük egy emberhez méltó rangsort. Nem tagadja meg az élvezet értékét, de ennél magasabbra helyezi a hasznat és az értékek hierarchiájában a csúcst az intelligencia foglalja el, mert ez a legnemesebb érték az emberben, ebben jut leginkább kifejezésre az ő tökéletessége, nagyszerűsége, kivételes volta. Böhm nem vitatja, s azt hiszem mi is egyet értünk vele, hogy az ember testi adottságai pl. ereje, szépsége fontos érték lehet. De meggyőződése, hogy a valódi érték nem ebben rejlik, hanem az ember gondolkodásában, öntudatában pl. abban, hogy erejét vagy szépségét miként és mire használja. És ez mindazoknak a belső értékeknek a függvénye, amelyeket önmagunkban fejlődésünk, tegyük hozzá neveltetésünk, vagy ha így röviden fogalmazhatjuk szocializációnk során kialakítottunk vagy különféle hatások eredményeként kialakulni engedünk⁸. Ezeket az értékeket keressük a bennünket körülvevő világban, ezeknek örülünk, egyáltalában ezeket ismerjük el értékként, becsüljük, akarjuk megszerezni, vagy törekszünk olyanná válni, mint amit az adott érték tartalmaz.

⁶ Lásd erről Böhm Károly: *Ember és Világa II. kötet* Előszó, ill. 332.p. [Megjelent elektronikusan 2004-ben a Mikes International kiadásában. — Mikes International Szerk.]

⁷ Böhm Károly: *Az Ember és Világa III. kötet* Kolozsvár 1906. 182-183.p.

⁸ Ez az a probléma, amit Böhm a maga rendszerében nem vizsgál. Az értékátadás folyamat nem jelenik meg filozófiájában.

Ez kétségtelenül egy szubjektivista érték felfogás. A maga szubjektivitását Böhm mindig is hangsúlyozta. De egy olyan korban, amikor az egyén szándékaitól függetlenül is egyedül marad, magányos lesz vagy lehet, amikor tehát a szubjektumnak magának kell döntenie ilyen súlyos kérdésekben, akkor talán csak egy ilyen szubjektumra alapozott értékelméletnek van igazán létjogosultsága. Ezt a tényt a kortárs magyar gondolkodók közül csak a legjobbak ismerték fel. Fogalmazhatunk úgy, hogy Böhm jelentősen megelőzte a maga korát. A nagy pályatárs Schneller István Böhm temetésén mondott gyászbeszédében többek között a következőket mondta: „Bezzeg más lett volna a híred hazánkban, hogyha műveidet németül adod ki s a német szakvélemény Téged hazánkban is nagygyá, ismertté tett volna. De Te nem ezt akartad. Minek vizet vinni a Dunába, minek gyarapítani a német filozófia dicsőségét magyar ember német művével! A magyar haza dicsőségét kívántad, ha nem is ma, úgy biztosan évtizedek múlva magyar ember magyar művével gyarapítani. Magyar hazádnak magyar műveddel kívántál szolgálni, nem törődve a magad, egyedül csak hazád dicsőségével.”⁹ Schneller mondandójának igazságát nem óhajtom vitatni, de hozzátenném: a kor átlagos hallgatója, olvasója, értelmisége nem értette meg Böhm gondolatainak nagyon is előre mutató üzenetét. Valóban csak a legkiválóbbak, mint a Böhm Károly Társaságba tömörülő nagyszerű tanítványok Bartók Györggyel az élen értették meg Böhm gondolatainak újszerűségét, és a benne rejlő páratlan lehetőséget: az élet egészét átfogó tudományos rendszert alkotott. Olyan rendszert, amely az ember és a világ viszonyának átértelmezésével lehetőséget kínál más elméletek, más tudományterületek tételeinek az eddigiektől eltérő, modern magyarázatára. (Hadd említsem meg, hogy a modern fizika és Böhm gondolatai bámulatos módon összecsengenek. Erről tartottam az idén előadást egy New Yorkban rendezett konferencián).

Böhm aranyhidat kínál a teológia megtorpanó elmélete számára is. Ő maga nem volt vallásos, és a filozófia és teológia vitájában egyértelműen a filozófia igazságát hirdeti, sőt felfogása szerint az ember fölé még Isten sem helyezhető. De ez a filozófia, amelyben az ember, az Én kitüntetett szerepet kapott, melyben a szabadság, az akarat, az öntudat legfőbb tartalmát adják, s melyben az öntudat gyarapodásával együtt világunk is gazdagodik, s mind teljesebben öleli magába az igazságot; ez a filozófia nagyon alkalmas az egyes ember felelősségére, akaratszabadságára építő protestáns vallások hitével és tételeivel való összekapcsolásra. Nem tekinthető véletlennek, hogy Böhm tanítványaiból a református egyház több kitűnő személyisége, tisztségviselője kerül ki, akik a maguk módján tovább viszik Böhm gondolatait. Ez a filozófia a régi teológia természetfeletti metafizikája helyébe egy tudományos világképet illeszt, amely az ember szellemi világaként értelmezhető, s melyben az értékeket az ember deklarálni, de viselni is kell érte a felelősséget. Ez a filozófia nem tesz engedményeket a teológiának, de nem is kíván tőle koncessziókat.

Úgy vélem ez az a pont, ahol átlendülhetünk mai korunkba. Ez csak az időben jelent nagyobb ugrást, de a létező problémák tekintetében, különös figyelemmel az értékekre, majdnem ugyanaz a helyzet változhat fel, mint amiről előadásom kezdetén szóltam. Ha egyetlen — belátom kissé sommás mondattal — kellene jellemezni az elmúlt századot, akkor azt mondhatom, hogy nincs olyan érték, amelyet ez a század ne sároztott volna be. Egyaránt devalválódtak a jobb- és a bal-oldali értékek, a konzervativizmus és a modernizmus értékei és sajnos a velük kapcsolatos szervezetek és intézmények is. Így mind az értékek maguk, mind hordozóik hiteltelenné váltak. Jól jellemzi ezt a hangulatot Adorno gondolata: „Auschwitz után nem lehet többé verset írni.”

De az ember nem tud értékek nélkül élni! S hol kereshet célt, támaszt az életéhez?! Természetesen önmagában és valódi vagy illuzórikus világában, melyet szintén nagyrészt maga alkotott. A modern ember tehát — bár sosem hallotta Böhm Károly nevét — de pontosan az általa megfogalmazott elvek szerint építette fel az életét. Ma is igaz, hogy a közösségeink széthullanak, mint gyakran fájdalmasan tapasztaljuk még a legkisebb közösségek, a családok is. A hatalmi szóval létrehozott közösségek tartalmilag kiüresedtek. A hitéletet vizsgálva ellentmondásos jelenségeket figyelhetünk meg. Amíg egyik oldalon a tradicionális nagy egyházak folyamatosan veszítenek híveket, a másik oldalon a különböző kis egyházak, szekták egyre növekvő táborot mondhatnak magukénak. Talán éppen az imént említett közösségi hiányt vélik pótolni, ugyanis a leggyakrabban hangoztatott két érték, amellyel híveket toboroznak: a szeretet és az összetartozás. Ha tehát ezek nem elégítik ki a gondolkodó embert, akkor önmagában kell megkeresnie azokat a kapaszkodókat, amelyekkel eligazodik ebben a kaotikus világban. A helyzetet csak bonyolítja, hogy táguló világunk, növekvő mozgási lehetőségeink révén mind több, gyakran egészen eltérő kultúrákkal, értékekkel találkozunk, amelyekhez való viszonyunkat csak saját értékeink prizmáján átnézve tudjuk megítélni, kialakítani. Én szívesen fogalmazom úgy, hogy értékeink jelentik azt a lelki csontvázat, amely tartást ad életünknek, Énünknek éppúgy, ahogyan tényleges csontvázunkra épül testi valónk. Ez a lelki csontváz lassan épül fel életünk során különböző hatások eredményeként, de nem az Én öntudatos munkája

⁹ Schneller István: Gyászbeszéd a sírnál. In: Kajlós (Keller) Imre: Dr Böhm Károly élete és munkássága Besztercebánya 1913, a Madách Társaság kiadása 408.p. [Megjelent elektronikusan 2006-ban a Mikes International kiadásában. — Mikes International Szerk.]

nélkül!!! Ezért tökéletesen osztom Böhm felfogását, mely szerint az ember maga teszi azzá magát, ami. Az öntudatos Én maga választja meg, és maga értelmezi értékeit, tehát felelős is értük. Igaz döntéseinkben, választásainkban gyakran nem, vagy nemcsak értékszempontok hatnak (pl. választanom kell a jól fizető vagy a kreatív munka között és több gyermek eltartásáról kell gondoskodnom, akkor nyilván az előbbit fogom választani.) Mégis úgy vélem, hogy belső tartásunkat, Énünket, emberi minőségünket, ahogyan a mindennapi tudat nyelvi formája nagyon tömören fogalmazza: emberségünket értékeinken lehet lemérni.

Az egyén feladata ma azért is nehéz, mert bizonyos értékek jelentős túlsúllyal kínálják magukat, mondhatnánk oly divatosak, hogy az óvatlan ember elhiszi, hogy ez vezet a teljesebb, a boldogabb élethez. A technika eluralkodásának korában hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy magát a technikát birtokolni önértéket jelent. A média különböző formái arról igyekeznek meggyőzni bennünket, hogy a modernitás lényegét a legújabb technika használata jelenti. Úgy tűnik, hogy törekvéseink középpontjában az aktuálisan legújabb technikai vívmány megszerzése található: már családonként több tv-vel rendelkezünk, így a családtagok teljesen önállóan — értsd szeparáltan, egyedül, magányosan — nézhetnek tv-t, s benyomásaik, élményeik megosztásának a vágya is eltűnik életükből. A különböző hordozható eszközök, pl. CD, a laptop, valamilyen elektronikus játék stb. „biztosítják”, hogy az utazás, a várakozás minden pillanatát kitöltse valami „szórakoztató” dolog, s ezek sokféleségéről a technika valóban gondoskodik. A mobil telefon — bár belátom sokszor valóban jó szolgálatot tesz, de hatékonyan hozzájárul a kapcsolatok elvékonyodásához, felületessé válásához. Nem kell meglátogatni a nagyit, hisz felhívhatjuk telefonon. Igaz, így nem látom, s ezért elhiszem udvarias és tapintatos válaszát, hogy jól van, s elaltatom lelkiismeretem szavát, hiszen én érdeklődtem felőle.

A számítógép kezdettől fogva individuális műfaj. Egy okos, segítőkész gép, és az ember kapcsolata. A munkánkban valóban lényegi változást jelentett. Aki még emlékszik a tradicionális írógépek korára, az képes átélni azt a forradalmi változást, amit a szövegszerkesztő hozott pl. az írástudók tevékenységébe. De a számítógép nem állt meg a munka világánál, egyszerűen átrendezte életünket. Tudom, hogy az interneten keresztül kapcsolatok kötődnek, és különösen nagy távolságok esetén gyors és hatékony kommunikációt tesz lehetővé. De gondolkodtunk-e már azon, hogy milyen más tartalmakat hordozott az a kapcsolat, amelynek része volt a személyes kontaktus, egymás fizikális érzékelése, és az az öröm, amit a másik tényleges és nem csupán virtuális jelenléte okozott?! Emlékszünk-e még arra, amikor egy hivatalt, egy szolgáltató céget felhívtunk és emberi hang vette fel a készüléket, nem egy gép, amely megkínál kérve kelletlen egy menüvel, és szerencsés esetben is hosszú percekig tart amíg az érintett ügyben eljutunk az illetékesig?! Nem folytatva a kérdéseket csak annyit fogalmaznék meg: ezek a technikai eszközök ma már természetes részei életünknek, de olykor mintha öncéllá válnának, s a velük való „foglalkozás” kiszorítana olyan más tevékenységeket, amelyek fontosságát nehéz elvitatni. Az ún. Gutenberg galaxis háttérbe szorítása az egyik jel, de nem az egyetlen ebben a vonatkozásban. Úgy vélem kimondható, hogy a fejlett világ a technika mindenhatóságának bővületében él.

Napjaink divatja a testépítés, amely a testre is úgy tekint, mint egy remekül összerakott szerkezetre, de amelynek egyes részei tökéletesíthetők, még jobb teljesítményre készíthetők. De nagyon gyakran a testet pusztán célnak tekintik, és csak arra koncentrálnak, hogy az izmok látványosan kidolgozottak, hatalmasak legyenek függetlenül fizikai teljesítőképességüktől. Itt a tökéletes alak, a forma öncéllá jelenik meg. Véleményem szerint ez az elidegenedés egyik formája, amelyben az ember a maga teljességét, lényegét veszíti el. A magukat plasztikai műtétnek alávető nők hasonló tévutat követnek.

Kérdésem: a hatékonysági elv eluralkodásának időszakában észrevesszük-e még az ún. emberi értékeket?

Individuális korunk legtöbbet hangoztatott értéke az egyén, a személyiség és annak önállósága, autonómiája, szabadsága. De vajon nem tévesztjük-e össze a szabadságot a szabadossággal, az önállóságot a magánnyal, az autonómiát az önkénnyel? A kultúra eltömegesedésének időszakában tudjuk-e, hogy személyiségünk tudatos alakítása során mire kell figyelnünk. Mit kell megőrizni nemzeti, helyi vagy családi tradícióinkból? Mit kell, illetve mit érdemes elraktározni a ránk zúduló információ áradatból? Az ún. szórakoztató ipar gazdag kínálatából, amely már a kicsiny gyermeket is célba veszi és eléri, mit válasszunk, mit engedjünk átfolyni a lelkünkön? Súlyos kérdések ezek, amiket a mindennapi gondolkodás gyakorta megkerül, nem medítál rajta. Csak azok a szakemberek teszik fel, akik hivatásuknál fogva próbálnak választ keresni a fenti kérdésekre, vagy úgy is fogalmazhatnám, hogy kiutat szeretnének találni értékszavainkból. Tény, hogy felgyorsult világunk kevés időt ad általában a választásra, s talán magunk is hibásak vagyunk abban, hogy sokkal több gondot fordítunk külső megjelenésünkre, birtokolt tárgyainkra, mint saját bensőnkre, lelki csontvázunkra, ahogyan én nevezem. Már Rousseau azt tanácsolta szeretett Sophie-jának, hogy a háborítatlan természetbe vonuljon vissza csendes meditációra, s nem csekély iróniával jegyzi meg, hogy az érintetlennek hitt erdő mellett harisnyagyárat talált. Mai „kikapcsolódásaink” tipikusan zajosak, eszköz igényesek (gondoljunk csak pl. a diszkóra, mint jellegzetes modern szórakozási formára!), tömegesek (lásd a divatos nyaralási útvonalakat!), nagyon sok szempontból manipuláltak. Talán magunk

sem vesszük észre, hogy a mindennapi teendők sokféleségéből kiszakadva még a pihenés, a rekreáció formáiban is csak a szabadság illúziójával ajándékozunk meg magunkat, s nem a valódi szabadsággal. Hogy foglyai vagyunk a magunk építette kapcsolatainknak, melyeket nem valódi, hanem vélt vagy színlelt érzések tartanak össze. Ha összevetjük életünk nyereség és veszteség oldalát nehéz megmondani, hogy melyik a súlyosabb. Egy folyamatosan gazdagodó ismeretrendszerrel büszkélkedhet a modern ember, amely jelentősen átértelmezi világképünket, de amely egyúttal új félelmekkel, veszélyekkel is megterheli világunkat. (Elegendő a haditechnika fejlődésére gondolni. A csillagok háborúja ma már nemcsak egy fantasztikus mese.) Nyertünk olyan technikai eszközöket, amelyek kiszélesítik a világot, közel hozzák távoli földrészek és kultúrák eseményeit, lehetővé teszik, hogy nagy távolságokra is eljussunk, de meggyengültek közeli kapcsolataink, kiüresedtek, érzelmileg sivárrá váltak baráti, kollegális és egyéb viszonyaink. Tudjuk mi történik tőlünk több száz kilométerre, de nem tudjuk mi van a szomszéddal. Mi nők kiküzdöttük az emancipációt, de ennek ára a lovagiasság eltűnése, de legalább is elhalványodása. A fiatal generációban megfigyelhető „unisex”, vagy ami ezzel szorosan összefügg: a nemi jellegek túlhangsúlyozása arra mutat, hogy ezen az úton is elvesztettünk valamit emberi lényegünkből. Elvesztettük tradíciókba ágyazott hitünket oly annyira, hogy nemcsak Istenben, de magunkban, s ezért a másik emberben, a szeretetben, az értelmes, teremtmény munkában sem tudunk hinni. Gyakran zavaros, végig gondolatlan eszmék áldozatai leszünk, vagy ami talán még ennél is rosszabb üres, értékhiányos életet élünk. S ezt a hiányt akarjuk pótolni mesterséges szerekekkel, amelyek pillanatnyilag felgyorsítják vagy éppen tompítják életfunkcióinkat, s ezáltal szebbnek, elviselhetőbbnek látjuk a magunk által teremtett világot.

Tudom könnyebb az értékválság tüneteit felsorolni, mint rámutatni pontosan az okok együttesére. Nem is vállalkozom erre, a jelenlévők mindegyikének van bizonyára teóriája a legjelentősebb kiváltó okokról. Ebben éppúgy benne van a tudománynak, az elmélet embereinek, mint a politikának vagy a hatékonyságot, a mennyiségi növekedést mindennél fontosabbnak ítéelő gazdaságnak a felelőssége. Azt is tudom, hogy a kiemelt jelenségek önkényesek, hisz nem a teljesség, hanem a példák felmutatásának igényével közeledtem hozzájuk.

Konferenciánk témája teendőink a magyar filozófia ügyében. A kérdés tehát az, mit tehet e jelzett értékválság oldása érdekében a magyar filozófia? Ha a megoldás felé vezető utat szeretnénk kitapogatni, akkor arra kell figyelniünk, amit a magyar filozófia kiváló művelői ránk hagytak. Meggyőződésem, hogy mindaddig, amíg társadalmi méretekben nem találunk gyógyírt a problémákra, — és erre nem látszik komoly esély — addig az egyénnek önmagában kell megtalálni a kapaszkodókat. Önmagunkból kell újraépíteni azt a világot, amelyben élni tudunk, amelyben az eszközértékek és a célértékek jól elválaszthatók. Ahol az eszköz — legyen az számítógép, autó, lakás stb. — csak eszköz lesz életünk komfortosabbá, kellemesebbé tételéhez, de a cél a mi énünk gazdagabbá tétele, személyiségünk mind teljesebb kibontakoztatása, s ebben nem a külső jegyek a legfontosabb meghatározók. Hadd hivatkozzak ismét Böhm Károlyra, aki megfogalmazta: „nemes csak az intelligentia”¹⁰. S az intelligencia értéke a tisztaságában, öntudatosságában, szabadságában van.

Úgy hiszem ma sincs jobb kiindulópont értékrendszerünk megteremtéséhez, mint az, amit Böhm ajánl. Az egyénnek magának kell megtalálnia és tartalommal megtöltenie azokat az érték kategóriákat (szabadság, tolerancia, kreativitás, modernizmus, szeretet stb.), amelyekhez életét igazítani próbálja. Ez természetesen, egy ilyen individuális korban nagy felelősség, és nagyobb feladat, mint amikor a készen kapott értékeket kellett saját nyelvünkre lefordítani.

Saját tennivalóink:

- A magyar filozófia etikai örökségének kutatása.
- A kortárs etikai irányzatok kutatása

A filozófia — többek között — arra tanít bennünket, hogy mindig az a modernizáció volt eredményes, amely épített a hagyományra, azaz az új értékeket a régi értékrendre építette rá. Nem tökéletesen új értékek van szükségünk, hanem arra, hogy újra megtaláljuk a régi értékekben rejlő üzenetet, hogy hűségeseink legyünk hozzájuk, ahogyan Comte — Sponville tanácsolja:

„Hűségeseink lenni a gondolkodás szempontjából azt jelenti, hogy nem utasítjuk el eszméink megváltoztatását (mint a dogmatizmus teszi), sem nem rendeljük őket alá valami másnak, mint önmagunk (az a hit), sem nem tekintjük őket abszolútumnak (fanatizmus); azt jelenti, hogy jó és alapos ok nélkül nem változtatunk rajtuk.”¹¹ Majd kissé lejjebb még hozzáfűzi:

¹⁰ Böhm Károly: Az ember és világa III. kötet Kolozsvár 1906. 185.p.

¹¹ André Comte – Sponville: Kis könyv a nagy erényekről Osiris K. Budapest, 1998. 35-36.p.

„Hűséggel nem az egyetemes erkölcsi törvény időtlenségének, hanem egy érték történeti voltának, a múlt bennünk élő, mindig sajátos jelenlétének vetjük alá magunkat, legyen szó akár az emberiség múltjáról általában... vagy sajátosabban a magunk vagy szüleink múltjáról..... Arról van itt szó, hogy ne áruljuk el azt, amit az emberiség önmagából csinált, ami bennünket megalkotott.”¹²

Ezt kell(ene) szem előtt tartani minden embernek, ezt a tudást kell elsőként tovább adni gyerekeinknek, tanítványainknak, hogy József Attila drámai sorai ne váljanak önbeteljesítő próféciává.

Úgy kell(ene) megadni a bennünk lévő értékeket, a bennünk lakozó erkölcsi törvényt, azaz úgy kell megismerni és kiteljesíteni önmagunkat, hogy abból ne rabság, hanem szabadság fakadjon, ne ellentét hanem az ellentéteket egybefogó harmónia legyen.

---

¹² Uo. 37-38.p.

Mariska Zoltán

A philosophia perennis lehetőségei egykor és ma

A philosophia perennis mint eszmény

A Mikes Symposion tervezett programjának teljesítéséhez az újrakezdés igényével lát hozzá, hiszen a magyar filozófiai kultúra múltjának további kutatását a jelen aktuális feladatoként határozza meg. A közel húsz éves kutatómunka eredményeinek mégoly vázlatos áttekintése új szempontok érvényesítése révén tud összhangot teremteni jelen és múlt között, feltételezve, hogy valóban új helyzet teremtetődött nemcsak a filozófia, hanem a kultúra egészének művelésére nézve is. Az összegző áttekintés, az újrakezdő folytatás és a fontosnak tudott kapcsolatteremtés hármasságának célkitűzése itt és most kizárólag a *philosophia perennis* elveivel összhangban fogalmazódik meg, pontosabban a *philosophia perennis* segítségét reméljük ahhoz, hogy valahogyan igazolást nyerjen a hármasság célkitűzése a Mikes Symposion nyitó konferenciájának programjában.

A *philosophia perennis* tág értelmezése segít egységet teremteni az elvileg különböző célkitűzések között. Először is maga az elv történeti-kultúrtörténeti jellegű, amennyiben egy-egy történeti-kultúrtörténeti, illetve filozófiatörténeti időszak retrospektív értékelésére alkalmas. Úgy, hogy egy adott időszak filozófiáját annak társadalmi kapcsolataiban, összefüggéseiben elemzi, s az összefüggések tisztázását egy létező filozófiai kultúra létezésének magyarázatára használja fel. Ennyiben feltétlenül segítség a magyar filozófia kutatásában. Csak ki kell mondani, hogy a hazai filozófiatörténet időben nem egységes, hanem olyan különböző időszakaszokból áll, mely időszakaszokban egészen mások voltak a filozófia művelésének külső, nem elméleti, hanem általánosságban vett társadalmi feltételei. Egyszerűen fogalmazva: nem ártana egyszer konkretizálni és részletezni, hogy Minerva baglya miért és hogyan kezdte nálunk is későn repülését.

A *philosophia perennis* természetéből fakadóan módszertani egységet szolgáltat, mely egység oly fontos a kutatás számára, hiszen a tematikus sokféleség közös platformját hivatott garantálni. Önmagában ugyanis a *philosophia perennis* mégiscsak egyfajta tematikus egység garanciája, noha ez az egység távolról sem a középkori örök filozófia eszméje, melynek azért a modern neoskolasztikában is vannak számottevő megnyilvánulásai. A tág értelmezés sokkal inkább a filozófia nevében fellépő írástudók — művekben manifesztálódó — közös élményének lefedésére szolgál, s arra a kétségbevonhatatlan elkülönültségre utal, melyet a filozófia fel tud mutatni saját identitása igazolása jegyében a szellemiség más megnyilvánulásaival szemben. A holizmust elkerülendő csak az alkotói morál nietzschei koncepciója segít abban, hogy maga a *philosophia perennis* ne állandó, standard témák elnevezésére, hanem a filozófia társadalmi nyilvánosságának változásaira, s a változások révén előálló újabb és újabb célkitűzések közös jegyére utaljon. S végezetül a *philosophia perennis* talán végre egymás mellé tudja tenni a filozófiai kultúránk múltját és jelenét, mint ahogy enyhíteni hivatott azon a bántó megkülönböztetésen is, mellyel még mindig elválasztjuk a magyar filozófiát az európai filozófiatörténettől, mintha két külön történetről lenne szó.

Célkitűzései alapján a *philosophia perennis* itt egyszerűen egy eszmény. Előfeltevése szerint valóban új fejezet kezdődik a magyar filozófia kutatásában, tehát a témában érintettek saját elveik újragondolásával járulhatnak hozzá a tényleges újrakezdéshez. Jelen sorok írójának meggyőződése, hogy amennyiben a *philosophia perennis* történetileg az önállóan művelt, a tematikus sokféleség egységét felmutató magas szintű filozófiai kultúrát nevez meg, akkor a vázolt programban alkalmas az egyes történeti időszakok átfogó értékelésére, dokumentálva ezen eszmény meglétét, kimondva ugyanakkor esetleges hiányát is. A differenciált kultúrtörténeti értékelés előzeteseként ki kell mondani továbbá, hogy bizonyos időszakokban létezett nálunk ez az eszmény, mert biztosítva voltak a megfelelő külső feltételek, s mert megszülettek a *philosophia perennis* eszményének megfelelő filozófiai dokumentumok is. Arról nem is beszélve, hogy ma is biztosítva van a filozófia művelésének összes külső, társadalmi feltétele. Csak legyen, aki csinálja.

A teendőkről

Konferenciánk Bartók Györgytől kölcsönzött elnevezése — Teendőink a magyar filozófia ügyében — úgynevezett közös és vállalásra érdemes feladatnak nevezi a magyar filozófiát. A nagyon is tanulságos témamegjelölés figyelmeztetése szerint a kutatás nem egyéni vállalkozás, a széttartó irányok egybehangolása csapatmunkát igényel akkor is, ha nincs túl nagy kedvünk az együttműködésre, s hajlamosak vagyunk

összetéveszteni a kutatásban vállalt parciális feladataink teljesítését a filozófia terén vállalható egyéni ambícióinkkal. Bartók írásaiban egyébként nagyon is egyértelműen elkülönül egymástól két szempont: nem mindegy, hogy Bartók kutatói-történeti alázattal mutatja be egy korábban élt magyar filozófus gondolatvilágát írásainak elemzésével — ha már a magyar filozófia ügye fontosnak tudott úgy —, vagy pedig saját elméleti törekvéseinek igazolása érdekében használja fel korábban élt teoretikusok téziseit, azaz saját hivatkozási bázisában magyar filozófusok éppúgy szerepelnek, mint a filozófiatörténet klasszikusai.

A többes szám első személy időtlenséget sugall, feltételezvé, hogy mindig lesznek közösen vállalt és meghatározható teendők a magyar filozófia ügyében. A mindenkori aktualizálás egymás mellé teszi a jelent és a múltat, sőt a jövőre való utalás mozzanatát is tartalmazza azok számára, akik szerepet óhajtanak vállalni ezen a területen. Nem lényegtelen felismerés továbbá, hogy Bartók-féle program a magyar filozófia létezését magától értetődő előfeltevésként fogadja el. Bartók bizonyára nagyon csodálkozna, hogy mennyi tintát és papírost, energiát pocskoltunk el annak bizonygatására, hogy létezett-e egyáltalán az, melynek kutatásában ő egyszerűen csak az aktualizálható teendők kijelölését tartotta fontosnak.

Lassan húsz éve, hogy a magyar filozófiai kultúra múltját mégoly viszonylagos szisztematikussággal is, de elkezdjük kutatni. Annak idején ki lehetett használni az adódó történelmi lehetőséget. A szocializmus utolsó éveiben annak elmélete, ideológiája, sőt gyakorlata sem támasztott semmilyen akadályt egy ilyen jellegű vállalkozás elé. Érdemes tudatosítani, hogy a közel húsz év összes eredménye sem tudott igazi frontáttörést hozni, összes eredményeink ellenére sem sikerült filozófiánk történelmi-kultúrtörténeti szerepéről igazi szintézist megfogalmazni, semmiképp sem sikerült a magyar filozófia és az európai filozófia trendek összekapcsolásában bármilyen eredményt felmutatni. Eredményeink azonban így is számba vehetők, illetve alkalmasak bizonyos általánosítható, — ha úgy tetszik —, paradigmatiszus következtetések levonására. Mellesleg kettőt már meg is tettünk.

Bár valószínűleg sohasem lesznek igazán világosak a magyar filozófiai teljesítmények értékelési elvei, remélhetőleg a jövőben immáron soha senki nem teszi fel azt a kérdést, hogy egyáltalán létezett-e magyar filozófia. A magam részéről kijelentem, hogy eddig sem voltam, s ezután végképp nem leszek hajlandó részt venni olyan közös vállalkozásban, amely ezt a számomra nyilvánvaló álkérdést bármilyen formában és módon respektálja — különösen, ha magát az álkérdést az adott vállalkozás saját elnevezésében fogalmazza meg. Lásd a Magyar Tudományban megjelent körinterjút, *Létezik-e magyar filozófiai hagyomány?* címmel!

Továbbá, amennyiben az újrakezdésben ily módon kerül egymás mellé a filozófiai múlt és jelen, a jövőre utalásról nem is szólva, akkor sajátos szimbiózisba kerül a tulajdonképpeni téma a kutatás elveivel és módszereivel. Röviden: mi magunk is a magyar filozófia részévé válunk, hiszen viszonyunk saját filozófiai tradícióinkhoz egyáltalán nem lehet közömbös, egy teljesen új világhelyzetben beszélünk újrakezdésről, új programról és célkitűzésekről. Mi sem tértől és időtől, társadalmi-történelmi körülményektől függetlenül végezzük munkánkat. Ahogyan a szocializmus hosszú évtizedeiben sokáig tabunak számított a magyar szellemi kontinuitás témája, úgy a rendszerváltásnak nevezett folyamat egyik részeleme lett ugyanennek a kontinuitásnak a keresése, ám a térség országai nemrégiben Uniós államok lettek, s ez az összefüggés teljesen más reprezentációt diktál többek között a filozófia számára is. Roppant egyszerűen meg lehet fogalmazni az adódó súlyos kérdést: Maradhatunk-e továbbra is saját ezotériánkban vagy saját identitásunk tudatos vállalásával ki kell lépünk a megváltozott nyilvánosság új fórumára? A kérdés túlmutat a filozófián, de rá is tartozik. Nem mi változtunk, a helyzet változott, de nagyon.

A megváltozott világhelyzetben egyszerűen tarthatatlan az a személetmód, ahogyan eddig saját meglévő eredményeinkhez viszonyultunk. Megdöbbentő, hogy az alig néhány évvel ezelőtti imént említett körinterjú, amely álláspontok kifejtésére szólította fel a témában érintett szakértőket, egy 1657-ből származó Apáczai Csere Jánostól származó idézettel akarta illusztrálni a magyar filozófia kutatásának jelenlegi helyzetét. Minden tiszteletem Apáczai Csere Jánosé, de először is a történet messze nem róla szól, továbbá pedig azért mégiscsak történt egy s más a magyar kultúrtörténetben akár az ő küzdelmes életének időszaka óta is. A mottónak használt idézet, másik két idézett gondolat társaságában (az egyik Erdélyi Jánostól és 1857-ből, a másik Alexander Bernáttól és 1893-ból származik) édesbús és jellegzetesen magyaros melankóliát sugall. Azt sugallja, hogy bárki bármit is mondhat a körinterjú során, nem változott semmi a magyar filozófia ügyében Apáczaitól a 20. század végéig. Na, ez biztosan nem igaz. Amíg Apáczai panaszkodásában a magyar szellemi élettől teljesen idegennek mutatta be a filozófiát, addig Alexander saját egyéni véleményében immáron az addigi eredmények elégtelenségéről és jövőre utaló pesszimizmusáról nyilatkozik. Következik-e ebből, hogy a mai magyar szellemi élettől is oly idegen a filozófia, mint Apáczai korában volt?

Kitörni innen csak úgy lehet, ha egyértelművé tesszük, hogy a magyar filozófia az egyes társadalmi-történelmi szituációkban egymástól igencsak különböző módon kereste és találta meg saját identitását, már

csak azért is, mert más és más feltételek és lehetőségek között különböző célokat tűzött ki magának. S itt valóban el kell választani a tulajdonképpeni kutatás szempontjait és módszereit minden más elméletalkotó szemponttól. Semmilyen kutatás nem nélkülözheti azon társadalmi-történelmi körülmények számbavételét, melyek kívül vannak ugyan egy-egy elméleti próbálkozáson, de figyelmen kívül hagyásukkal elvesznének bizonyos motivációk, melyek elméletalakító módon befolyásolták egy-egy teoretikus célkitűzéseit, programját. Hogy ne valami rosszízű vulgáris szociologizálás rémével kelljen szembenézni, egyedül Nietzsche legyen szabad hivatkozni: ő a filozófiai megértést az úgynevezett alkotói morál megértésével azonosította, szerinte a filozófiai foglatosság helyes irányultsága nem az alkotótól a szövegekig, hanem a szövegektől az alkotó egyéniség felé tart. Valójában meg kellene érteni, miért és hogyan született épp az olvasott szöveg, tehát magát az alkotót kell megérteni — a szövegek segítségével.

A *philosophia perennis* és a hagyomány

A kutatás és az elméletalkotás elvi megkülönböztetése talán segít helyretenni egy másik standard problémát is: a magyar filozófia hagyományként való értelmezése is felelős abban, hogy létezéséről vitatkozgathassunk — hiszen erről is szóltak korábbi diszkusszióink. Meglátásom szerint hagyomány és modernség csak látszólagos ellentmondásban állnak egymással, valójában az elméleti folytathatóság lehetőségén meditálunk ilyenkor. A történetiség dimenziójában a filozófiai kultúra múltjának plauzibilis feldolgozása egyszerűen nem azonos annak hagyományoszerű felfogásával, így ez megint egy rosszul artikulált felvetés. A kutatás — épp történeti jellegénél fogva — a múlttal foglalkozik. A filozófiában magát a hagyományt nem érdemes és nem is lehet folytatni, a filozófiatörténetben — benne a magyar filozófia történetével — a klasszikusok újraolvasása nem a hagyomány folytatásának igényével történik, a filozófiai gondolatok, eszmék mindenkor hermeneutikája nem a hagyományt folytatja, hanem a gondolatok, eszmék modern erejét fedezi fel. Magát a filozófiatörténetet felejténénk el, ha valamilyen rosszul értelmezett korszerűség eszméjére hagyatkozva lemondanánk a klasszikusok, régi szerzők műveinek újraolvasásáról. Csakhogy innen nem lehet kihagyni a magyar szerzőket sem, csak azért, mert saját nemzeti filozófiánkat még mindig egyértelműen elkülönítjük az európai filozófia történetétől — mondván, itt van a mi nemzeti (magyar) filozófiánk, ott pedig maga az igazi filozófiatörténet. Amennyiben a filozófia úgy hagyomány, hogy egyszerűen azonos történeti múltjával, akkor a kutatás témájaként releváns, hiszen eredményeiben identitást teremt, magabiztosan reprezentálja a filozófiát a társadalmi nyilvánosság közegeiben. A nemzeti filozófia saját kultúrtörténeti közegeiben kutatható, hagyományként ennyi és nem több.

A filozófia megteremti saját fogalmi világát, kibontakoztatja önmagát, értékalkotó szerepét önmaga erejéből be tudja tölteni. Különösen jó egyébként, ha adottak a műveléséhez szükséges infrastrukturális feltételek és lehetőségek, minél nagyobb a története, annál jobban rá van szorulva úgy az infrastrukturális feltételek meglétére, mint a társadalmi nyilvánosság figyelmére. Mivel a magyar kultúra történetéből mind a mai napig hiányzik a filozófia immanens története, így hiányzik a filozófia kultúrtörténeti szerepének adekvát feldolgozása is. Ám egy ténylegesen lezajlott történelmi folyamat tudományos feldolgozását nem illene összetéveszteni a folytathatóság lényegében kívülről érkező elvi követelésével, majd miután nem könnyen konkretizálható maga a követelés, így legfeljebb ürügyül szolgál magyar filozófia ügy iránt tanúsított fanyalgás kifejezésére. Úgymond: minek vele foglalkozni, ha még folytatni sem lehet?

A *philosophia perennis* és a történeti áttekintés

A *philosophia perennis* eszméje a bölcelet immanens értékeinek artikulálásában is megadja a szükséges szakmai segítséget. Az önmagában és önmagáért művelt filozófia saját identitást teremt, s nem utolsósorban csak magas szintű szellemisége adja meg azt a legitimitációt is, melynek birtokában meg tud nyilvánulni a *socialitas*, a közélet minden más akut problémájával kapcsolatosan. A közel húsz éves kutatómunka eredményeinek summázataként ki lehet mondani, hogy a *philosophia perennis* létező hagyomány bölceletünk hazai történetében; jószerivel csak pasztikussá kell tenni a félig-meddig már kimondott téziseket és összefüggéseket. Először is tarthatatlan, hogy egységben láttassunk olyan időszakokat, melyekben teljesen mások voltak a filozófia művelésének kitűzött céljai, s most egyáltalán nem elméleti motivációkról, hanem az alkotói morál motivációiról beszélünk.

Semmi dehonesztáló nincs annak kimondásában, hogy jószerivel egészen az 1867-es magyar-osztrák kiegyezésig a filozófia hazai legitimitációját akarták elérni teoretikusaink, a filozófia művelésének hazai elfogadtatásán fáradoztak. Apáczai logikája magyar, mert magyar nyelven és magyarok számára nyilvánul meg. Hasonlóan motivált minden más filozófiai törekvés a kiegyezésig. Kant magyar követői lényegében lefordítani igyekeztek Kantot — szintén a hazai elfogadtatás jegyében. Ez a motiváció legtisztábban az úgynevezett „egyezményesek” programjában nyilvánul meg, s ellenpólusaként álljon ott az a jellegzetesen

kultúrtörténeti érdekesség, ahogyan a magyar irodalom jeles személyiségei Kazinczytól Csokonaiig kacérkodtak a filozófiával. A művelt emberek valahol mégiscsak előbb-utóbb beleütköznek a filozófiai műveltség konkrét ügyeibe. Tegyük még hozzá, hogy a mindig is politizáló magyar irodalom — különösen a nemzeti romantika időszakában — meg tudott nyilvánulni a politikai filozófia közegében. Elég legyen Kölcsey, Madách vagy Eötvös neveit említeni. Mindez itt és most csak annyiban érdekes, hogy amikor Bartók intenciójának megfelelően egyszer összeáll a filozófia nemzeti bibliográfiája, akkor ebben a különböző motiváltsággal készült művek egymástól különböző rendszerezésben szerepelnek majd, azaz ne tévesszük össze a filozófia hazai elfogadtatásán, voltaképpen a *philosophia perennis* megteremtésén munkálkodó teoretikusok életműveit más jeles alkotók szimplán kultúrtörténeti érdekességet prezentáló filozófiára utaló megjegyzéseivel. Ott beszéljünk filozófiáról, ahol filozófia van!

Bár a kiegyezés nyomán beinduló országépítő munka jótékony hatásmechanizmusának elég nagy irodalma van, a témánk szempontjából ismételten hangsúlyozni kell, hogy a filozófia művelésének infrastrukturális feltételei ezekben az évtizedekben, a kiegyezéstől a századfordulóig és jóval tovább, egészen 1945-ig tartó időszakban teremtődtek meg. Azaz: az újjászervezett magyar felsőoktatásban ott volt a filozófia, beindult a könyvkiadás, tudományos társaságok és szakfolyóiratok szerveződtek, az Akadémia befogadta a filozófia hazai képviselőit stb. Ugy gondolom, hogy két tézist kellő határozottsággal ki lehet mondani ezzel a viszonylag ismert és elég hosszú időszakkal kapcsolatosan:

- Először is létezett egy sajátos kulturális kontinuitás a kiegyezéstől egészen az 1945-ig tartó időszakban. A trianoni összeomlás bármennyire súlyos nemzeti tragédia, s bármennyire is beszükültek a magyar nemzet lehetőségei, épp a kulturális-szellemi kontinuitás segített egybetartani a szétesett magyar világot — amennyire ez egyáltalán lehetséges volt. S noha a kisebbségi lét körülményei új eszmék (pl. a transzszilvanizmus) születését indokolták, a filozófiai kultúra folyamatossága nem szakadt meg Trianonnal úgy, ahogyan megszakadt 1945-ben.
- Másodszor pedig az, amit Hanák Tibor „elfelejtett reneszánsznak” nevez, az valójában a *philosophia perennis* világa. A kiegyezéstől a 1945-ig tartó időszakban létezett a *philosophia perennis*, s az önmagában és önmagáért művelt filozófia kihasználván saját meglevő lehetőségeit, képes volt önmagát méltó módon reprezentálni, fontos és maradandó értékű műveket produkálni. Innen az utak valóban elválnak, de egyetlen idetartozó hermeneutikai szövegelemzés, interpretáció sem mulaszthatja el a tényleges alkotói motivációk feltárását, egyszerűen a történeti, eszmetörténeti kutatás és az adott elméleti-hermeneutikai szempontok összhangba hozását. Maga a kutatás csak így tud segíteni abban, hogy a mai filozófia úgy teremtsen meg saját önálló világát, hogy abban szerepe legyen a filozófiai múltunk és jelenünk organikus kapcsolatának. Még egyszer: ne a hagyomány esetleges folytatásáról, hanem filozófiai eszmék modernizálásáról szóljon minden újrakezdés, az ehhez szükséges filozófiai hermeneutika azonban használja fel az eszmetörténeti kutatások eredményeit, mert maga a témakör indokolja e két különböző szempont egymásra találását.

Bármennyire nehezűnkre esik, de egyszer el kell majd kezdeni a szocializmus évtizedeinek eszmetörténeti feldolgozását. Elsősorban a történeti szempont következetes érvényesítése követeli, hiszen a modern történelemben ötven év túl hosszú időszak, kihagyhatatlanul hosszú. Ráadásul immáron magunk mögött tudjuk a szocializmus világát, így ötven év eszmetörténetének immanens vizsgálata a kezdet és a vég diszkontinuitás mozzanatainak elemzésével egészítődik ki. Amennyire fontos feltárni 1945 következményét, hiszen a magyar szellemi élet folyamatossága akkor tört meg igazán, annyira fontos lenne a magyar szocializmus eszmetörténetének vizsgálata, saját, megélt világunkban a filozófiai újrakezdés, mert anélkül az elhatárolódás a régi szemlélettől üres maszlag marad. A mai magyar erősen átideologizált és átpolitizált közéleti légkörben, feszült társadalmi viszonyok között a higgadt társadalmelemző analízisnek nincs igazi lehetősége. S különösen furcsa hatást váltana ki, ha épp a filozófia a közelmúltban betöltött kulturális szerepének elemzése elsődleges fontosságú feladata lenne, így legalább legyünk túl a célkitűzés megfogalmazásán. Bízva egy olyan időszak eljövételében, amikor politizáló ideológia helyett higgadt és adekvát társadalomanalízissel lehet felvetni a magunk mögött hagyott időszak teljes történetének bármilyen eszmetörténeti s nem habozok kijelenteni: hermeneutikai témáját — ideértve magát a filozófiát is.

A filozófiatörténetnél átfogóbb társadalmi-történelmi dimenzióban számolni kell továbbá azon felismerés paradigmatiszma következményeivel, hogy a térség volt szocialista országaiban országoként is különböztek a filozófia kulturális-ideológiai pozíciói, így a magyar viszonyok furcsaságait nem csak a nyugati világban élő honfitársaink, hanem a környező országok magyarságának mindenkorai képviselői is csodálkozva fogadják, hiszen egyáltalán nem biztos, hogy az ő szocializmusukban a filozófia művelése hasonló kondíciókkal folyt annak idején.

Összegezve az eddigieket: Amennyiben a filozófia általános helyzetére, a nyilvánosságban betöltött szerepére, ezen szerep történeti változásaira figyelve történeti egységben akarjuk nyomon követni a *philosophia perennis* lehetőségeit, akkor valójában négy átfogó időszak összefüggéseiről nyilatkozunk. A magyar filozófia első időszakában a teoretikusaink a bölcselet honosítása érdekében fáradoztak. A kiegyezés lehetővé tette az infrastrukturális feltételek megteremtésével a *philosophia perennis* művelését, s az egészen 1945-ig tartó időszak számos hermeneutikai elemzést igénylő művet, illetve életművet produkált. A szocializmus ötven éve éppúgy része a magyar művelődéstörténetnek, mint a többi, s már csak azért is foglalkozni kell vele, hogy a jelenlegi időszak összes új mozzanata, újszerűsége egyáltalán értelmezhető legyen.

Filozófia a szocializmus időszakában

Ismételten ugyanaz a kérdés. Hogyan reprezentálta magát a filozófia egy erősen ideologikus korban, melynek ideológiája és eszmerendszere önmagában nagyon is közvetetten filozófiai? A filozófiát egy nagyon is bizonytalan érvényességű, de azért kontúrjaiban jól körvonalazható elmélet képviselte, s ha a jelenlevők elfelejtették volna, dialektikus és történelmi materializmusnak neveztük, s mint ilyen, része volt a nagy elméleti egésznek. Az önállóságát veszített filozófia különösen a történelemfilozófiában és az esztétikában tudott méltánylandó teljesítményt produkálni. Továbbá az elméleti összeviesszaság ténye akkor is kétségbevonhatatlan marad, ha a marxizmus elméleti egységében olyan respektálásra érdemes hatásmechanizmusok tárhatók fel, melyek befolyásolták ugyan a marxizmus születését, ám ezzel együtt egyetemes filozófiatörténet önmagukban is fontos mozzanatai. A marxizmus felhasználta a 19. század Hegel utáni időszakában körvonalozódó egyetemes tudás eszméjét, s lehetővé vált, hogy a darwinizmustól a pszichoanalízisig önmagában nem-filozófiai elméletek sokasága épüljön be a formálódó elméletbe. A diszciplínák kontúrjainak fellazulása és a hegeli fejlődésezsmény együtt a marxizmus születésének fontos előzményei. A hegeli fejlődésezsmény beépülése a marxizmus ideológiájába, illetve szűkebben a filozófiájába a filozófiatörténet sajátos elvesztését okozta. A marxizmus önmagára hivatkozott, nem filozófiatörténeti, hanem marxizmustörténeti bázisán a „talpára állított Hegel” volt az utolsó filozófus, akire egyáltalán lehetett hivatkozni. Ha már ráállt a talpára. A filozófiai műveltség megszerzésének nem volt integráns része annak történeti szemléletű oktatása, pedig annak idején is szívesebben tanultunk volna Arisztotelészt és Kantot — Engels és Lenin helyett.

Szeretnék pontosítani. A filozófiatörténet épp azért kapott különös jelentőséget a mi szellemi felkészültségünkben annak idején, néhány évtizeddel ezelőtt, mert maga az oktatás nem erről szólt, s különös szellemi izgalmat okozott a hozzáférhető klasszikus szövegek olvasása. Manapság tálcán kínáljuk diákjainknak a filozófiát a maga történetében, csak a nyilvánvaló különbözőség tudatosítása a fontos ebben az összevetésben. Továbbá a marxista filozófia is be volt ágyazódva a maga kultúrtörténeti, sőt szűkítve, filozófiatörténeti közegébe, maga is egy elmélet volt a filozófia világában, még ha ki is akart innen törni. Vele igazi gond az volt, hogy azonosította önmagát a filozófiával, az egyetlen lehetséges, kizárólagos érvényű elmélettel. A marxista filozófia így ideológiává vált, nem egyszerűen egy vagy több életmű egységében manifesztálódó elméletté, hanem átfogó, egyetemes kanonizált gondolkodásmóddá vált azáltal, hogy lényegében nem-filozófiai törekvésekkel egyesült. Ám még a kanonizálásra való erős hajlandósága sem feledtetheti el velünk ugyanennek az irányzatnak szuverén és elméletileg igényes eredményeit. Eredményeitől függetlenül pont azért érdemel itt és most bírálatot, mert annak idején a hegeli fejlődésezsménytől (is) vezérelve fellépett a filozófiai kultúra sokszínűsége ellen, negligálta a filozófiatörténetet, s nem volt képes vagy nem volt hajlandó tudomásul venni, hogy egyáltalán nem önálló, és kifejezetten alárendelt ideológiai szerepének megfelelően viselkedett.

A dolgok jelenlegi állásáról

Az Unió európai bővítése térségünk országainak igazi történelmi perspektívát kínál, valóban új történelmi helyzet teremtdött. Az úgy általában 17 millióra becsült magyarság dimenzionális pozíciói nagy általánosságban úgy módosulnak, hogy a változások igazi jelentőségét utólag, egy bizonyos időperspektívából lehet majd teoretikusan felmérni. Ám még erről a húsz évről is érdemes teoretikus reflexiókat tenni, hogy valamelyest rálátásunk legyen a dolgok jelenlegi állására, bár bizonyos tendenciák most is megfogalmazhatók. A nemzeti kultúra – s benne a filozófiai kultúra – változásaira koncentrálna szóvá kell tenni a külpolitikai perspektívák és az ugyancsak döntő belpolitikai változások dinamikus összhangját. A volt kelet-európai szocialista országok az uniós tagság perspektíváinak felmérésével és kihasználásával összhangban vállalták a polgári demokráciát, s elég komoly vita van arról, hogy a piacgazdaság most a liberális avagy a szociális jelzővel meghatározóan érvényesüljön az alapján véve nemzetállamok keretei

között. Megmaradtak a nemzetállam keretei, országoként igencsak különböznek tehát a tényleges perspektívák és lehetőségek, melyek mind kifelé, mind pedig a belső társadalmi viszonyok irányában adóttak a nemzeti kultúra és benne a filozófiai kultúra számára. Mint minden más társadalmi tényező, a filozófia társadalmi-kulturális legitimitása is változik, módosul a nyilvánosságban betöltött szerepe. Levezethetően tehát célkitűzései is módosulnak, ám ezen írás csak a magyar nemzet sajátosságaihoz tud igazodni.

A tudomány és a kultúra modern nyilvánosságának elsődleges közege nem maga a politikailag determinált közélet, hanem a szocializáció, s annak szervezett formája, a filozófiára nézve tehát a felsőoktatás. Az oktatás infrastrukturális tényezői nem változtak, viszont a magyar egyetemeken megszólalhatott maga filozófia. Úgy általában a leendő magyar értelmiség szellemi felkészülésének időszakában elvileg találkozhat a filozófiával, a lehetőség adott. Értelmiségi generációk nőttek fel abban az egyetemeken megszerzett tudásélményben, hogy a filozófiának nevezett marxizmus a társadalom teljes szféráját átíró ideológia szellemi kiszolgálója. Személyes élmény: 1990 környékén egyetemi kollégáim a legteljesebb jóindulattal telten kérdezték, hogy akkor innentől kezdve mit is fogunk mi tanítani az egyetemen — ha nem a marxizmust? A kapott válasz, hogy ti. végre oktathatjuk a filozófiát a maga sokszínűségében, ugyancsak tudtak csodálkozni. A mai diákok legalább nem keverik össze a filozófiát a marxizmussal, a filozófia legitim oktatási anyag, bár kétségtelen, hogy a filozófiai horizont kitágulása nem tette elfogadottá a magyar filozófia tantárgyszerű oktatását. Továbbra is rosszul viszonyulunk saját filozófiai tradícióinkhoz, s a helyzet tovább romlik, ha a modernizációnak nevezett leépítés, visszafejlesztés következtében a filozófia oktatási perspektívái nem bővülnek, hanem éppen hogy beszűkülnek. Márpedig a közeljövő várható tendenciái ezt mutatják.

Mindezzel együtt is a magyar filozófia iránt megnyilvánuló tematikus érdektelenség nem egyszerűen a diákság közömbössége a téma iránt, hanem sokkal inkább a tanároktól, oktatóktól átvett lenézés és közömbösség egyszerű átvétele. Mint ilyen, eredetében kötődik az igazi filozófia (értsd — nem a marxizmus) tanításának és tanulásának intellektuális élményéhez. A filozófia ma történetiségében és diszciplináira bontva egyaránt magától értetődően vállalható, ebben a közegben bizonyul a magyar filozófia oktatása kétségtelenül létező, akut, megoldásra váró problémának.

Innen kitörni szerintem csak az intenzív kutatások folytatásával és az eredmények összehangolásával, és természetesen a nyilvánosság összes lehetőségének kihasználásával lehet, annak ellenére, hogy minden ilyen program anyagi nehézséggel küszködik. A hatalom mai képviselői jóindulatú közömbösséggel figyelnek minden ilyen és ehhez hasonló vállalkozást, mint ideológia- és politikamentes programot. Rendben van, fiúk, csináljátok csak, — de pénzt nem tudunk adni! Más oldalról azonban látni kell az elektronikus publikálásban rejlő óriási lehetőséget. Valakinek egyszer ki kellene mondani, hogy a szakmai dolgozatok, tanulmányok és monográfiák megjelenése immáron nem függvénye a könyvpiac esetlegességeinek, minden szerző elvileg választhat a nyomtatott és az elektronikus sajtó között, magyarul, ha nincs könyvkiadási lehetősége, még ott az elektronikus publikálás is. Az anyagi nehézségek megoldását nehezíti továbbá, hogy a hatalom jóindulatú közömbössége — a magyar társadalomban feltétlenül — egy nagyon feszült, alapjaiban megosztó politikai-közéleti erőterben érzékelhető. A pénztelenség véleményem szerint ugyanúgy érinti a magyar filozófia minden kutatóját, dolgozzanak államhatárunk bármely oldalán, legfeljebb azon érdemes vitatkozni, hogy mily mértékben akadályoz bennünket vállalt feladataink teljesítésében.

Még mielőtt a finanszírozás részleteit tárgyaló munkaértekezlet szintjére süllyednénk, a filozófia mai helyzetének igazán drámai újszerűségére szeretném felhívni a figyelmet. Jószerivel minden eddigi fejtegetés előkészíteni hivatott a következő gondolati egységet. Mivel a magyar társadalom, illetve a magyar nemzet egészen más történelmi szituációban reprezentálja önmagát, így a kultúránk egészére és benne a filozófiánkra is gyökeresen új kihívások várnak. Évszázadokon át konkrét politikai-gazdasági-ideológiai függésekben éltünk, a magyar nemzet így a világ szemében egy kicsiny szabadságszerető és érte harcoló nép nemzete volt, mely minden nehézség ellenére talpon tudott maradni. Így voltunk érdekesekek a világ szemében: 1848-cal, 1956-tal és a gulyáskommunizmusunkkal is. Hogy az uniós tagság milyen új függőségi viszonyokat teremt, ma még nehéz megmondani, de a régi függőségi viszonyok a magunk mögött hagyott időszak meghatározottságai voltak. Következésképp saját identitásunk kap ma új tartalmat, a magyar nemzet is másként reprezentálja magát a világ előtt — akár akarja, akár nem.

Ami a filozófiai kultúrát illeti, a viszonylag egyszerű alapképlet szerint az európai filozófia befogadásán fáradoztak teoretikusaink, még akkor is, ha bizonyos magyar filozófusok egyúttal jelentős szellemi értékek artikulálására is képesek voltak. Ahogy Bartók mondta a régi időkről: filozófusaink voltak, de nem volt filozófiánk. Aztán lett ugyan filozófiánk is, azaz filozófiai közéletünk, de még egyszer mondván, az alkotó befogadás paradigmáján érdemben senki sem tudott változtatni. Minden bizonnyal az említett függőségi viszonyok is felelőssé tehetők ezért, hiszen a szellemiség terén is szabadságharcot folytattunk. Semmilyen idegen hatalomnak nem állt az érdekében, hogy a magyar szellemi kultúra erős legyen, tehát a műveléséhez

szükséges infrastrukturális feltételek megteremtésével csínján bántak. Manapság a befogadás egyszerűen az elzárkózással azonos, mely elzárkózás többek között a filozófiára nézve is végzetes hatással járna, hiszen immáron semmivel nem lehet indokolni tartózkodásunkat attól, hogy kifelé, az európai, nemzetközi filozófiai élet felé megnyilvánuljunk. Minden eddigi próbálkozásnál határozottabban, és ami még fontosabb: tudatosan vállalt program jegyében és a megváltozott világhelyzet diktátumaként.

A *philosophia perennis* és a nyelv

Bármennyire is szokatlanul hangzik, de mindenekelőtt a magyar nyelv hagyományos zártságának következményein kell valamit enyhíteni. Amíg a filozófia befogadásán volt a hangsúly, addig program lehetett elméletek, eszmék magyar nyelvű megszólaltatása, de a filozófia és nyelviség egyértelmű összekapcsolása manapság biztosan nem vállalható. Annak idején filozófia és a nyelv összekapcsolása értékteremtő program volt Apáczai korától a felvilágosodás és a romantika évtizedein át egészen a századfordulóig és tovább. Böhm rendszeréről is az első értékelő mondat, hogy ez az első magyar nyelvű filozófiai rendszer. Régi dilemma továbbá, hogy a filozófia adekvát művelése megmaradhat-e a magyar nyelv közegében, azaz vagy filozófiát művelünk, s akkor le kell mondani nyelvünkéről, vagy pedig megmaradunk nemzeti nyelvünk közegében, s akkor igazán konstruktív mozzanatok sokaságáról mondunk le, lévén, hogy a magyar nyelv zárt, kevesen ismerik.

Ám ha van valami eszmetörténeti jelentősége a *philosophia perennis* magyar létezésének, mely létező hagyományhoz ma vissza lehet térni, akkor az épp a nyelviség filozófiai szerepének újragondolása. S ráadásul tisztában kell lennünk azzal is, hogy nem feltétlenül a magyar nyelven megfogalmazott filozófiai tartalmak iránt érdeklődnek azok az elszánt emberek, akik „nehezen megfogható okok miatt” érdeklődést mutatnak a magyar kultúra iránt. A kétnyelvűség, illetve a többnyelvűség propagálásáról beszélek, mint egyetlen lehetőségről a dilemma megoldására, melyet a korábbi időszakoktól eltérően a modern világ teljes egyértelműséggel megkövetel tőlünk.

A többnyelvűség propagálása újabb sajátos személetbeli gondok tisztázására ad lehetőséget. Egyszerűen történelmietlen úgy analógiát megfogalmazni a filozófia múltja és jelene között, hogy hajdan a latin nyelv, ma az angol nyelv dominanciájával kell szembesülni annak, aki a saját nemzeti nyelvén szeretne a filozófia nevében megnyilatkozni. Több szempontból is. Annak idején a francia, az angol és a német nemzeti nyelvű filozófiák valóban a latin nyelv dominanciájával találták magukat szemben, képesek voltak azonban saját nemzeti nyelvükön megteremteni saját filozófiai kultúrájukat. Minerva baglyának kései repülésének kultúrtörténeti tényéből következik, hogy pl. a filozófia honosítása nem a latin, hanem egy másik nemzeti nyelv (főleg a német) fordításának gondjaival szembesült. Kantot pl. nem latinból, hanem németből kellett lefordítani és értelmezni. Másodszor pedig azért a latin és pl. a mai világhelyzetben oly nagy dominanciával bíró angol nyelv között nem lényegtelen különbség, hogy a latin akkor is holt nyelv volt, amikor nemzeti filozófiák teremtődtek meg saját nyelvi identitásukban, s ma is az. Nincs analógia a latin és az angol nyelv között. Hogy mennyire élő és domináns az angol a mai globális világban, azt a mindennapi élet ezernyi tapasztalata mutatja. Az angol nyelv, pontosabban az angol nyelv változatai azonban élő nyelv marad. Ennyiben mindig is megőriz valamit nemzeti sajátosságaiból, még akkor is, ha a világ különböző térségeiben más és más angolt beszélnek, illetve a világ népeinek kommunikációja egyre intenzívebben angol nyelven zajlik. Minél többen beszélnek, használják anyanyelvként vagy akár a nyelvi kommunikáció eszközeként, annál előbb. Ráadásul mérhetetlen nagyságrendbeli különbség van az angol, illetve a magyar nyelvhasználók táborá között.

De a filozófia világában leegyszerűsödnek a dolgok: két élő, illetve nemzeti nyelv közös szellemi tartalmaira figyelünk. A *philosophia perennis*ben eszme és nyelv szembeállításának szellemfilozófiai alapképlete szerint a nyelv formát ad egy filozófiai fogalomnak, még hozzá tartalmat befolyásoló formát, mégsem lehet közömbös az a paradigmátikus felismerés, hogy amit Eszmének szokás nevezni, az független a formát adó nyelvtől, különben nem lenne lehetséges semmilyen fordítás. S bár a filozófia világában kétségtelenül óriási fordításbeli, értelmezési gondok adódnak, épp a filozófia képes megnevezni azt a szellemiséget, mely közös platformot szolgáltat az élő nyelvek számára, az egyes nyelveken megadott fogalmak közös elemét. Összegezve az eddigieket: Amíg eleink a filozófia legitimációját akarták elérni a magyar nyelvű filozófia megteremtésével, addig ma a magyar filozófia nemzetközi helyét keressük, s a többnyelvűség vállalása nélkül nem sok lehetőség van a pozícióink javítására.

A *philosophia perennis* és a közéletiség

S végezetül kihagyhatatlan néhány gondolat megfogalmazása a *philosophia perennis* közéleti tartalmairól. A magyar filozófia és a társadalmi-politikai közélet viszonya sohasem volt rendezett, a kozmopolitizmus vádjá végigkísérte a filozófia magyarországi történetét. A magyar szellemi életben a politizáló irodalom jutott domináns szerephez, s a társadalomtudományok (szociológia, politológia) hivatottak adekvát társadalomanalízisre. Ebben a vonatkozásban a *philosophia perennis* eszménye éppenséggel azt az igényt fejezi ki, hogy a filozófia tartsa magát távol a *socialitas* ügyeitől, vitáitól, noha távolságtartó attitűdjéért két oldalról is bírálták. Állítólag ebben áll kozmopolitizmusa, ettől nemzetidegen. Legyen szabad például Erdélyi János vitáira utalni! S a szocializmus idején pedig a két világháború közötti időszak magyar filozófiájára, amikor a legegységelműbben érvényesült a *philosophia perennis*, azt is mondták, hogy így járult hozzá a polgári gondolkodás az elnyomó horthysta rendszer fennmaradáshoz. Hogy, ti. nem a dolgozók nyomorával foglalkozott, hanem légies térben mozogva Kantot elemzett. Nahát, ez csúnya dolog volt részéről! A történelem érdekes módon ismétli önmagát. A mostani apropót egy nemrégiben megfogalmazott vélemény adja, mely szerint a magyar filozófia teljesen átpolitizálódott, a szisztematikus feldolgozására tett kísérlet azért nem tudott az összes eredményével együtt is igazi frontátörést hozni, mert elzárkózván a közéletiségtől, mindeddig nem akart vagy nem tudott állást foglalni a jelenleg zajló fasizmus-kommunizmus vita tengelyében zajló nemzet-vitában.

Magyarországon ma bármilyen közéleti megnyilvánulás politikai színezet kap, a bizalmatlanság légkörében lehetetlen érdemi diskurzust folytatni akármilyen társadalomelméleti problémáról, hiszen azonnal „jobboldali” vagy „baloldali” minősítést kap minden megnyilvánulás. Az már erős túlzás, hogy egy lehetséges távolságtartó elméleti attitűd kritikát kap azért, mert nem akar részt venni egy sehova nem vezető, rossz ízű közéleti veszekedésben. Nem vita, hanem veszekedés, ha a másik fél „kommunista” vagy „fasiszta” paradigmátikus stigmát kap válaszul minden megnyilvánulására. Illene konkrétumokkal igazolni, hogy a magyar filozófia a rendszerváltozás óta teljesen átpolitizálódott. Bizonyító érvek nélkül a levegőben lógó állítás mellett csak egy érv áll: ha minden átpolitizálódott Magyarországon, miért pont a filozófia lenne kivétel? Például azért, mert épp a Kádár-korszak politikai-ideológiai függéseitől akart megszabadulni, saját történelmileg adott értékeinek feltárására irányuló törekvése szellemi függetlenségének garanciáját adta.

Ugyanakkor kétségtelen, hogy a nemzetről évtizedeken át nem lehetett érdemben semmilyen társadalomelméleti vitát folytatni, a Kádár-korszak magát a nemzeti konszenzust tette lehetetlenné a nemzetek felett álló internacionalista ideológiájával. Innen fakadó érvelésével tudta a hajdani magyar, illetve a létező nemzeti filozófiát burzsoának, azaz ellenségnek, és egyúttal színvonalatlannak, azaz kutatásra alkalmatlannak bélyegezni. Megdöbbentő, hogy a mai szabadgondolkodás hívei milyen egyértelműen átveszik ezt a semmivel nem igazolható, sommás értékelést.

S még súlyosabb felismerés, hogy a megváltozott világhelyzetre való tekintettel hihetetlenül fontos lenne, ha a nemzet modern identitásáról érdemben végre elméleti párbeszéd kezdődne a társadalomtudósok, szakemberek és akár a filozófusok között is. A filozófia ugyanis nem az egyetlen lehetséges narratíva egy lehetséges nemzetvitában. Valami következménye mégiscsak van az önállósult, azaz a filozófiától elszakadt társadalomelméleti diszciplínák egyszerű létezésének. Az eszmék modern világában ennnyire nem lehet tág értelemben venni a filozófiát, egybemosni létező diszciplínáris különbségeket. Elvileg a politológia hivatott ilyen és ehhez hasonló témafelvetést kezdeményezni, ám a politológia magyarországi szerepvállalása a felvetés sima elmulasztásánál jóval többet produkál. A mai színvonalatlan vitában valóban elsikkad a nemzet-probléma teoretikus felvetésének lehetősége, s nem feltétlenül azért, mert a filozófia hazai képviselői nem állnak elő a nemzet-probléma felvetésének igényes változatával, bár talán meg is tehetnék. Az igazi problémát abban látom, hogy a fiatal politológusok sokasága egyszerűen maga gerjeszti a rosszízű vitát azzal, hogy egyéni karrierszempontoktól vezérelten azonnal beáll valamelyik politikai szekértáborba, s innen valamelyik fél álláspontjának hangoztatására használja fel tudását, elfelejtve politika és politológia elvi különbségét.

Már többször elhangzott, hogy a filozófia megteremti saját szellemiségét, kialakítja saját világát, kulturális, szellemi pozícióit erősíti, ha a *philosophia perennis* eszményének megfelelően viselkedik. Ráadásul semmi értelme nincs annak, hogy bekapcsolódjon egy elképesztően színvonalatlan közéleti vitába, mely a fasizmus-kommunizmus tengelyében képzelne el a nemzetvita mai lehetőségét. A nemzetvitát egyszerűen ki kell ebből a leosztásból emelni. Csak úgy lehet érdemi vitát kezdeményezni, ha a filozófiai narratíva kezdettől elhatárolódik a meglevő narratíváktól, melyek részei a fasizmus-kommunizmus tengelyében zajló ideológiai csatározásoknak. A nemzet modern szerepéről azonban érdemes és szükséges vitát folytatni, globálissá vált világunkban a történelmi nemzet fogalma átértelmeződik. A nemzet új szerepét a mindenkori teória hivatott tisztázni, a filozófiának ugyanúgy megvan ebben az elméleti tisztázásban a másra át nem hárítható felelőssége, mint ahogy megvan a mondanivalója is. Egy lehetséges nemzetvitában a filozófia akár

kezdemenyező is lehet. Csak a kezdést nem szabad eltéveszteni, óriási veszéllyel jár egy rossz kezdés: fennáll annak lehetősége, hogy egy elhibázott felvetéssel, vagy kellő következetesség híján maga is részévé válik az imént bírált hagyománynak. Akkor már jobb, ha el sem kezdi.

Laczkó Sándor

Az Erdélyi-Szontagh vita a 'nemzeti filozófiáról'

*„Mert idehaza a gondolat művelésének tudománya alig volt egyéb,
mint a külföldről való betelepítése az időnként
feltűnt újabb –újabb mozzanatoknak, ...
Nekem ez ellen semmi kifogásom:
jőjön az ismeret akárhonnan,
csak jőjön.”*
Erdélyi János

Erdélyi János bölcséleti teljesítményének leegyszerűsített képe úgy él az utókor szakmai köztudatában, mint aki lezárta a „Hegel-pört”, s megsemmisítő bírálattal illette az ún. „egyezményes bölcséleti iskola” képviselői által felvetett „nemzeti filozófia” koncepcióját, illetve aki mintegy átfestette, áthangszerelte a problémát. Ez a leegyszerűsített kép minden bizonnyal némi korrekcióra szorul, amennyiben sok igazságtalanságot is tartalmaz az „egyezményeseknek” tulajdonított „nemzeti filozófia” tárgykörében.

Mint ismeretes, a magyar filozófiai műnyelv és intézményrendszer (a magyar filozófiai tudományosság) három szakaszban alakul ki.

- *Korai szakasz:* XVII. század közepe
- *A nyitás korszaka:* XVIII. század vége, XIX. század első fele
- *A megszilárdulás időszaka:* XIX-XX. század fordulójának évtizedei

A történet Apáczai-Csere Jánossal kezdődik a XVII. század közepén. Majd 120 évvel később Sartori Bernáttal folytatódik, s ezzel a 18. század utolsó évtizedeiben kezdetét veszi a nyitás korszaka, amely a felvilágosodás eszméinek magyar recepcióján, a filozófia és a nyelvújítási mozgalmak kölcsönhatásán, a Kant- és Hegel-vitán, a Magyar Tudományos Akadémia filozófiai életet és nyelvet organizáló szerepén és a Philosophiai Műszótár megjelenésén át Erdélyi János bölcséleti tevékenységét felölelve eltart a XIX. század közepső harmadáig. A folyamat az önálló magyar nyelvű filozófiai periodikák és a Filozófiai Írók Tára című könyvsorozat megjelenésével, a filozófia civil intézményeinek létrejöttével és felsőoktatáson belüli pozícióinak megerősödésével, összességében a magyar filozófiai műnyelv és intézményrendszer 19-20. század fordulóján bekövetkezett megszilárdulásával teljesedik ki. Mindezen előzményeket követően a 20. században már autonóm filozófiai mozgásokkal számolhatunk¹.

A nyitás korszakának végén, a 19. század közepső harmadában zajló „Hegel-vita”² során születnek először válaszok a „nemzeti filozófia” mibenlétével, lehetséges, avagy lehetetlen voltával kapcsolatban. A vitában az egyik oldalon az ún. „egyezményes bölcséleti iskola”³ képviselői, Hetényi János és Szontagh

¹ A magyar filozófiai hagyomány ezen korszakainak, irodalmának és személyiségeinek kritikai feldolgozása tekintetében ma már nem előzmények nélküli. Az elmúlt két évtizedben publikációk sokasága tanúskodik minderről.

² Hegel filozófiája a 19. század közepső harmadában volt nagy hatással Magyarországon, s ennek nyomán filozófiai jellegű problémák először hatottak a magyar szellemi élet szélesebb rétegeiben. A „Hegel-pör” vitái alapvetően arról szólnak, hogy a különböző gondolatok mennyire állíthatók a nemzeti reformtörekvések szolgálatába. Hegel magyar követői (Tarczy Lajos, Taubner Károly, Warga János és Erdélyi János) a társadalom fejlődését hegeli alapokon képzelték el, s Hegel filozófiájára támaszkodva igyekeztek a magyar filozófiai megújulás alapjait lerakni. Ezzel azonban kiváltották az ún. „egyezményes filozófia” képviselőinek bírálatát.

³ Az „egyezményes filozófia” képviselői szerint nem szabad az önálló magyar filozófiát csupán egy filozófus eszméihez kötni. Mint mondják, át kell nézni a filozófia egész történetét, s józan kritikával egyezségre jutva kell kiválasztani, illetve megalkotni a „tárgyra ugyan nem, de szellemre s előadásra a többi művelt nemzetekéitől különböző” (*Propylaumok a...*

Gusztáv állnak, míg a másik oldalon Hegel elkötelezett magyar híve, Erdélyi János. A vita általunk érintett két alapidokumentuma *Szontagh Propylaeumok a magyar philosophiához*, illetve *Erdélyi A hazai bölcsészet jelene* című műve⁴.

Erdélyi nagyrészt Szontagh nézeteinek bírálata során identifikálja önmaga bölcséleti nézeteit a „nemzeti filozófia” mibenlétével kapcsolatban. Mind Szontagh, mind pedig Erdélyi egy meghatározott nemzetkarakter és nemzeti gondolkodásmód tételezéséből indul ki, ugyanakkor teljességgel más alapokon jutnak el a „nemzeti filozófia” eszméjéig, illetve másként viszonyulnak hozzá. Az alapvetően Erdélyi Szontagh-kritikájából táplálkozó leegyszerűsített megközelítés szerint míg Szontaghra a *sajátképpen, autochton, idegen hatásokat (receptiót) elutasító, elzárkózó, kizárólagosságigényt felmutató, praxisorientált, vagyis a filozófiától gyakorlati hasznót remélő, közérthetőségre törekvő, nyelvében és tartalmában par excellence „nemzeti filozófia” eszméje a jellemző, addig Erdélyit ezzel ellenkező módon az idegen hatásokkal szembeni nyitottság, a más filozófiai álláspontok iránt tanúsított tolerancia, a pluralitás, a receptiós igények megjelenítése, a filozófia egyetemeség-igényének a bejelentése és popularitásának elvetése, teoretikus voltának tételezése és közvetlen gyakorlati hasznosságának tagadása, - végső soron a hegeli filozófia és a „nemzeti filozófia” megfeleltetése jellemzi.*

Nos, valóban ennyire, szinte képletszerűen leegyszerűsítve szembe lehet állítani Szontagh és Erdélyi felfogását? Véleményünk szerint ezek a különbségek és szembeállítások némely esetben kissé túlzóak, sőt igazságtalanok. Erdélyi munkája alapvetően egy Szontagh-ellenes vitairatként értelmezhető. Művében az „egyezményes” álláspont bírálata, vagyis Szontagh-kritikája során - némiképp igaztalanul - többet tulajdonít Szontaghnak, mint ami annak bírált fejtegetéseiből kiolvasható. Ugyanakkor Szontagh és Erdélyi között több a közös vonás, mint azt ők gondolták, amennyiben végső soron ugyanazon, - a „nemzeti filozófia” mibenlétéről folytatott - diskurzus szereplői mindketten.⁵ A felvetett ellentétek közül alkalmasint kettő területet emelünk ki. Nevezetesen a *nemzeti vagy univerzális, (kizárólagos vagy plurális), illetve receptióellenesség vagy nyitottság problémáját*

* * *

Erdélyi jó hegelianus (no persze akkor, amikor Európában már szinte senki se az), s a filozófia pluralitásának (és univerzalitásának) eszméjét természetesen tőle veszi. Hegel az *Előadások a filozófia történetéről* című műve bevezetésében a következőket írja: „Meg kell értenünk azt, hogy a sok filozófiának ez a változatossága nemcsak nincs kárára magának a filozófiának, hanem hogy a filozófia tudományának existenciájához éppenséggel szükséges és szükséges volt, a filozófia lényegéhez tartozik. ... A filozófia univerzalitása ennek nem szenved kárát.” Erdélyi Hegel gondolataiból levont, s az „egyezményesek” álláspontjával szemben megfogalmazott következtetése, hogy a filozófia amellelt, hogy plurális, az univerzalitás szintjén áll, s kiváltképp nem lehet egy nemzet kizárólagos szükségleteihez igazítani. Mint mondja: „Az egyetemes igazság, a lényeges tartalom egy és ugyanazon minden egyénben, nemzetben, s ez világfilozófiai is. A bölcsészet, mint egyetemes igazságok tudománya a tiszta gondolattal foglalkozik, melyeket az egy és oszthatatlan ész nevében a föld népei ... egyformán fogadnak el.”⁶ Mindez azonban nem

pp. 280.) magyar szellemű, magyar sajátosságokhoz leginkább igazodó bölcséleti teljesítményt. A filozófiát a magyar társadalom és kultúra szükségleteihez kívánják igazítani, s mint „nemzeti filozófiát”, vagyis mint nemzeti alapokon nyugvó tudományt művelnék. A „egyezményesek” valójában nem képeznek szigorú értelemben vett filozófiai iskolát, pusztán tételeik és problémáik laza közössége (egyezsége) köti őket össze. A nemzeti és filozófiai elmaradottság tudata, a polgári nemzetfejlődés hiánya, illetve igénye rendeli őket egymás mellé, mert – mint állítják – a filozófia és a polgári nemzet szoros kapcsolatban állnak egymással. A filozófia művelése és a nemzetfejlődés szerintük kölcsönösen feltételezik egymást, s a filozófiának nagy szerepe van a polgári nemzet létrehozásában, ugyanakkor a filozófia fejlettsége is függ a polgárosodás fokától. A polgári nemzet létrehozásához azonban szerintük önálló magyar filozófiára van szükség, amely immáron nem pusztán utánoz, hanem nyelvében és tartalmában is sajátosan magyar.

⁴ Szontagh Gusztáv: *Propylaeumok a magyar philosophiához*. Buda, 1839. p. 291

Erdélyi János: *A hazai bölcsészet jelene*. Sárospatak, 1857. In. *Erdélyi János válogatott művei*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1988. pp. 775-826.

⁵ Mindez részünkről korántsem Szontagh álláspontjának a rehabilitációját jelenti, pusztán arra szeretnénk utalni, hogy ne tulajdonítsunk neki többet, mint ami megilleti. Nem kívánjuk ezzel megkérdőjelezni azt a tényt sem, hogy az 1850-es évek végén éppen Erdélyi érveinek súlya alatt roppan össze az „egyezményes” filozófia, minek következtében gondolati hozadékuk szinte nyomtalanul eltűnik. A „nemzeti filozófia” eszméje viszont sokszor, sokféle formában bukkan fel a következő száz évben.

⁶ Erdélyi János: *A hazai bölcsészet jelene*. Sárospatak, 1857. In. *Erdélyi János válogatott művei*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1988. pp. 780., ill. 796.

jelenti részéről a nemzeti meggondolások teljes lehetetlenségét, hanem mindössze azt, hogy a nemzeti jelleg háttérbe szorul a filozófiában, ahogy közelítünk az „általános” és „magasabb” kérdések felé. Felfogása szerint van/létezik nemzeti költészet, nemzeti irodalom és nemzeti nyelv, de nem lehetséges kizárólagosan nemzeti alapokon művelt filozófia. Az igazság független a nemzeti különbözőségektől, mert egyetemes, ezért nem kritériuma a „nemzetisége”.

Erdélyi ezen megállapításai vajon illenek-e teljes egészében Szontagh „nemzeti filozófiájának” szemléletére? Felfoghatóak-e annak tagadásaként, mintha Szontagh mindennek épp az ellenkezőjét állítaná? Szontagh szerint „*A philosophiában elvkülönség uralkodván ... nem csak egy s ugyanazon philosophia nem létezik, hanem minden művelt nemzet ... különbözővel bír. Nem elég azonban a philosophiát pusztán megismertetni s honosítani, hanem azt végre önállóan tovább is kell művelni, és pedig összeköttetésben a világ philosophiájával, mert a tudományok haladása nem egyes emberek vagy nemzetek dolga, hanem az egész emberiségé összevéve.*”⁷ A filozófiát a nemzet szükségleteihez igazítaná, mert mint írja, mi máshoz lehetne, ha minden nép ezt teszi. A polgári nemzet létrehozásában a filozófia eszköz jelleggel segídezhet, s a bölcsélet így mint nemzetépítő tudomány jelenik meg számára. A „*sajátlag hazánk ege alatt kifejlődött filozófia*” ennek kifejeződése lenne csupán, mert aligha olvasható ki Szontagh Propylaeumának soraiból az abszolút értelemben vett nemzeti kizárólagosság, a filozófia pluralitásának és egyetemességének elvetése. Még akkor sem, ha a filozófia nála nem csak intézményi, (önálló kultúrterület) hanem tartalmi értelemben is igazodna bizonyos magyar sajátságokhoz. A „nemzeti filozófia” a magyar gondolkodásnak, észjárásnak megfelelő bölcséletet jelent, ám paradox módon mindebből mégse következik a filozófia univerzalizálásának elvetése. Annak feltételezése viszont igen, hogy a „világfilozófia” mellett van „nemzeti filozófia” is, s e kettőnek eltérő a tematikája. A filozófia „univerzalizása” és „nemzetisége” Szontagh érvei szerint nem zárják ki egymást.⁸

Ami pedig a másik ellentétpárt (ellenképletet), a *receptióellenesség versus nyitottság* problémát illeti: való igaz, hogy Szontagh „nemzeti filozófiája” az idegen befolyásokkal szembeni védekezés alapállásából fogalmazódik meg, s annak vágya hatja át, hogy ne pusztán utánpótlást és átvételt jelentsen a filozófia magyarországi művelése. A következőket fogalmazta meg ennek kapcsán: „*A compilatio örökké csak azt másolja s ismétli, mi már a világliteratúrában létezik: Általa tehát a világ végeig semmiféle tudományt előbb nem lehet vinni. Ha tehát philosophiai literatúránkban haladni és saját philosophiához jutni akarunk, ... önálló philosophiára kell emelkednünk.*” „*Ki tudományi pályán hazájának használni akar egy részről a tudománya álláspontját a világliteratúrában kell ismernie, másról nemzeti literatúrájának körülményeit és szükségzeit, mert munkásságának feladata nem más, mint népe műveltségi szükségének, a tudomány elért fokában lehetőségileg mért kielégítése.*”⁹

Véleményünk szerint - Erdélyi véleményével ellentétben - Szontagh nem volt a szó abszolút értelmében receptióellenes, viszont nagyon is az volt, ha a problémát kizárólag a túlzott német (berlinista) hatásra, illetve Hegelre vonatkoztatjuk. Szontagh elzárkózóbb ugyan, mint Erdélyi, aki – Hegelt akarván érvényre juttatni – határozottan a receptió mellett foglal állást,¹⁰ de részéről nem jelenti mindez a receptió teljes elutasítását. A receptió Szontaghnál nem kivétel, (mint azt Erdélyi sugalmazni próbálja), igaz, nem is főszabály. A hangsúly Hegel-ellenességén van inkább, s ez a fő különbség köztük, s nem pedig a receptió általános értelemben vett képletszerű elutasítása, vagy igenlése.

Szontagh nyilvánvalóan arra a problémára reflektál, hogy Magyarországon nincs autonóm filozófiai közeg, a filozófia nem önálló kultúrterület, s korábban csak és kizárólag receptiók szinten jelent meg, márpedig önálló kultúrszférává válását kívánatosnak tartaná, s azt a pusztán „compilatio” szerinte nem segíti elő. A reflektálatlan másolást, az egyoldalúságokat utasítja el, s nem magát a receptiót. (Többször hivatkozik arra, hogy vitapartnerei nem eléggé tájékozottak a „világliteratúrában”.) Igénybejelentése azonban talán kissé falsra sikeredett. Sokszor szerencsétlen megfogalmazásai, félreérthetősége (dilettantizmusa?) alapot adnak a bírálatra.

Ugyanakkor Erdélyi úgy vitázik Szontagh nézeteivel, hogy sok esetben maga sem mentes attól, amit neki tulajdonít. A filozófia egyetemessége nevében eltúlozza azt, amit Szontagh közölni kíván. Erdélyi –

⁷ Szontagh Gusztáv: *Propylaeumok a magyar philosophiához*. Buda, 1839. pp. 13-14. 15-16.

⁸ Más kérdés, hogy az 1855-ben megjelent *A magyar egyezményes filozófia ügye, rendszere, módszere és eredményei* című művében már azt állítja, hogy minden egészséges filozófia valójában „nemzeti filozófia”, a magyar filozófia pedig nem lehet más, csakis az „egyezményes” filozófia.

⁹ Szontagh Gusztáv: *Propylaeumok a magyar philosophiához*. Buda, 1839. pp. 279., ill. 11.

¹⁰ „Mert idehaza a gondolat művelésének tudománya alig volt egyéb, mint a külföldről való betelepítése az időnként feltűnt újabb – újabb mozzanatoknak, ... Nekem ez ellen semmi kifogásom: jöjjen az ismeret akárhonnan, csak jöjjen.” Erdélyi János: *A hazai bölcsészet jelene*. Sárospatak, 1857. In: *Erdélyi János válogatott művei*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1988. pp. 803.

miközben élesen bírálja a szontaghi értelemben vett „nemzeti filozófiát” -, maga is a „nemzeti filozófia” tárgykörében mozog, s a (hegeli) filozófia és a magyar népszellem megfeleltetésén munkálkodik. Végül soron maga is a nemzet sajátosságaihoz kötné a filozófiát, csak hogy ő eleve Hegelben, vagyis egy „idegen” filozófiában pillantja meg a magyar népszellem adekvát kifejeződését. Erdélyi „nemzeti filozófiája” úgy „sajátképpen”, hogy mindeközben „idegen”¹¹.

Több volna bennük a közös vonás, mint azt ők gondolták? A két felfogás, noha nem kompatibilis, mégis mutat némi rokonságot. A nemzetteremtés vágya, a nemzetfejlődés elősegítésének és a nemzeti műveltség megteremtésének az igénye feltétlenül közös bennük. S az, hogy a „nemzeti filozófia” gondolkörén és fogalomrendszerén belül mozognak, inkább összeköti, mintsem elválasztja őket. Ugyanakkor Erdélyi feltétlenül továbblépést jelent Szontagh nézeteihez képest. Sokkal kifinomultabban érvel és gondolkodik.

*„De a legvastagabb tévedés mégis ott mutatkozik, Szontagh beszédében, ahol azt írja, hogy minden nemzet képzetmódja különböző lévén, bírhat is különböző filozófiával ... Abból, hogy minden nemzet képzetmódja különböző, nem az következik, hogy külön filozófiája is legyen, hanem az, hogy különböző nyelve”.*¹² Mint soraiból kiolvasható, Erdélyi az „egyezményesek” által előadott „nemzeti filozófia” tételeit és előadásmódját elveti, számára interpretációjuk hamisan cseng, s mintegy áthangszereli a problémát, sőt egy „idegen” karnagyot (Hegelt) hív segítségül vélelmezve, hogy a magyar népszellem hiteles megszólaltatására valójában csak az képes. Hegel és a magyar népszellem, a „sajátképpen” és az „idegen” így együtt játszanak. (Van ebben némi önellentmondó képtelenség.) Csak hogy ettől még a partitúra (a nemzetkarakter és a nemzeti gondolkodásmód) szinte ugyanaz marad, mint az „egyezményeseknél”. S mint a történet folytatása bizonyítja, Erdélyi előadása sem sikerül túl jól. Nem vált részévé a „nemzeti filozófiáról” folytatott diskurzus hagyományának, ám mint a probléma egyik első megfogalmazása, sőt vitája (Erdélyi versus Szontagh) számot tarthat az utókor érdeklődésére.

¹¹ Van azonban valami, ami mindkettejük számára alapvetően fontos, így mindkettejükben közös. Lévén a kiérlelt magyar filozófiai műnyelv, illetve a szilárd intézményrendszer hiányával kellett szembesülniük, ezért ezek megteremtésében, csiszolásában mindketten érdekeltek.

¹² Uo. pp. 799.

Gál László

Mi a visszaszerezendő a magyar nyelvű logika történetéből, különösképpen Erdélyben a XVII. század közepétől a XX. század közepéig terjedő időszakban?

1. Magyar nyelven a magyar logika történetét tartalmazó könyv eddig még nem íródott. Románul ez megtörtént a román logika történetére vonatkozóan: A. Surdu, Dragoș Popescu (szerk.): *Istoria logicii românești*, Bukarest, Editura Tehnică, 2006, (739 o.). A kötetet a Román Akadémia Filozófia és Pszichológia Intézete állította össze. E kötet csak egyetlen utalást tartalmaz magyar szerzőre (lásd a Gál Lászlóra vonatkozó részt, 698-700 o.). A mű időben visszamegy a kezdetek kezdetéig, azaz különösen a görög nyelven írt Organon kommentárig, amit Teophil Corydaleu adott ki Velencében 1729-ben.

E kötet megjelenését előzte meg időben Anton Dumitriu 1968 és 1998 között több kiadást megért logikatörténete (*Istoria logicii*, 4 kötet, több mint 1000 oldal). Ennek tárgya az egyetemes logikatörténet és ilyen értelemben hasonlít a William és Martha Kneale logikatörténetéhez (*A logika fejlődése*, Budapest, Gondolat, 1989). Itt külön ki van emelve az erdélyi magyar nyelvű logika, különösen XVII.-XIX. százada, annak ellenére, hogy Anton Dumitriu számára nem volt hozzáférhető a magyar nyelv.

2. Miből indulhatnánk ki, ha össze szeretnénk állítani egy ilyen jellegű művet? Azonosítani kellene és visszaszerezni az ide vonatkozó forrásokat. Ezekkel szinte egyáltalán nem foglalkoztak magyar logikusok.

Kétségtelenül az első magyar logikus Apáczai Csere János volt. Munkáira figyelemreméltó irodalom vonatkozik. Csakhogy a logikai kemény magja nincs még kellően feltárva.

Mi történt viszont Apáczai után?

3. Eddig Apáczai logikáin kívül csak Böhm Károly idevágó műve látott napvilágot (Böhm Károly: *Logika*, Kolozsvár, Kriterion Kiadó, 2004, Gondozta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Gál László)¹.

4. Ha Böhm Károly logikatörténeti utalásait vesszük figyelembe, akkor találunk egy olyan kiindulópontot, ahonnan elindulhat az elveszett logikai múlt visszaszerzése: „Ezt a felosztást, amelyet felhoztunk, követi a legtöbb logika. Amint láttuk a felosztás Kanttól származik; ilyen felosztást találunk a herbarti iskola minden könyvecskéjében, amelynek közül csak egyet, a *Dobrisch Ferencét* említjük meg, amely 1836-ban jelent meg, de megvan újabb kiadásban is; ez szintén az előbbi felosztást követi. Ilyen felosztása van *Wundtnak*, akinek logikája három kötetben 1895-ben a harmadik kiadásban jelent meg. Az is egy általános részt foglal magában, amely a gondolkozásról, fogalmakról, ítéletekről, következtetésről beszél és egy speciális részt, amely a módszereket tárgyalja. Ezt a munkát azért kell különösen kiemelni, mert az egyes tudományok módszereit a legtözetesebben és legtermészetesebben tárgyalja, ennél fogva ott a harmadik kötetben megtalálhatjuk a matematika, a természettudományok, művészet, történelem, szociológia és filozófia módszerét. Ilyen felosztás van *Hagemann* logikájában, amely 1883-ban jelent meg. Ilyen a *Lotze* logikája, amely az ítéletet, következtetést és fogalmat tárgyalja először. Ilyen *Zimmermann-Riedle* munkája. Riedle fordította magyarra, amely három részt különböztet meg: fogalmat, ítéletet és következtetést. Hasonlóképpen *Gyulai Ferenc* logikája, a *Formai észtan* (1871); ennek a beosztása is hasonlít az előbbiekéhez. Ilyen a követeléssel szerkesztett logika a *Fekete Endréé*, a *Tiszta gondolkodástan* (1873). Ilyen a *Badics Kálmáné*, a *dr. Nemes Imre* logikája 1884-ben jelent meg; ez egy részlettel megtoldja, eleibe teszi az egésznek az *elvtant*. Ez az elvtan a négy logikai princípiumot tárgyalja, amelyeket más logikák az elemtan végén adnak. A legvilágosabb magyar könyv a *Lindner-Kalmariké*, amely az elemi részben a fogalom, ítélet, következtetés, azután a tudománytanban a meghatározás, a felosztás, a bizonyítás kérdéseivel foglalkozik. *Pauer Imre* logikájának első részében *Wundtot*, második részében *John Stuart Millt* követi.

Az iskolai logikák szintén ezen határok között mozognak. Ilyen a *Szitnyai Eleké*, aki nem taglal világosan, de azért ezt a rendszert követi. Ezekből eltérő a mi logikáink között a *Brassai Sámuelé*, amelyhez hasonlít az *Überwegé*. Brassai a fogalmak fejtegetésénél előbb adja a meghatározást vagy definíciót és a felosztást vagy divíziót, amelyeket különben a rendszertanban szokás fejtegetni. A második részben az ítéletekről, a

¹ A kötetet a Mikes International megjelentette elektronikusan 2007. decemberében. — Mikes International Szerk.

harmadikban a megbizonyításról szól, és ott tárgyalja a szillogizmust. Tehát egybevon több dolgot, amelyek lényegesen egymáshoz tartoznak. Ennek a felosztásnak rendszeres előnyeit sok tekintetben mi is méltányoljuk, mert kétségtelen, hogy a meghatározás és a felosztás a fogalom tanához tartoznak. (Böhm Károly, 2004, *Logika*, Kolozsvár, Kriterion, 53-54. o)

Az idézethez tartozó lábjegyzetek azon szerzőkre utalnak akikre vonatkozóan nem túlságosan hosszadalmas keresgélés után találtan lexikoni utalásokat.

Gondolom, itt kirajzolódnak a XIX. századi magyar nyelvű logika történeti forrásai, mindazokkal a megjegyzésekkel, amelyeket Böhm szükségeseknek tartott a művek értékelésével kapcsolatosan. Esetleg hiányzik még erről a listáról Kőteles Sámuel.

A XX. század első feléből pedig említésre méltó még Pauler Ákos „A tiszta logika alapjai” című műve.

És ezzel az erdélyi kép teljes Apáczaitól egészen a XX. század utolsó évtizedéig.

5. Miért nincs ezen logikatörténet feldolgozva? Ennek több oka lehetséges.

Egyrészt, az első világháború vége után az erdélyi magyar értelmiséget a „nem lehet” kérdése foglalkoztatta.

Másrészt, a második világháború utáni kommunista hatalmat nem érdekelte az őt megelőző háromszáz év logikája. Mert egyrészt ezen rezsím számára a dialektikus logika volt a fontos, másrészt a logika matematikai fogantatású diszciplinárizálódását Magyarországon ellenszenvesen „burzsoá áltudománynak” tekintette egészen a hatvanas évek kezdetéig.

Végül az erdélyi magyar értelmiségnek kevésbé maradt ereje e logikai múlt feldolgozására, mivel számára legfontosabbá a kissebségi sors vált a kommunista rezsím keretei között.

A erdélyi logika elfelejtett története visszaszerzendő történetté alakult. Ezen mondat alanya pedig számos más is kell legyen, nemcsak a logika.

Angi István

Az erdélyi magyar filozófia esztétikatörténeti vonulata máig

Adalékok egy lehetséges visszatekintéshez

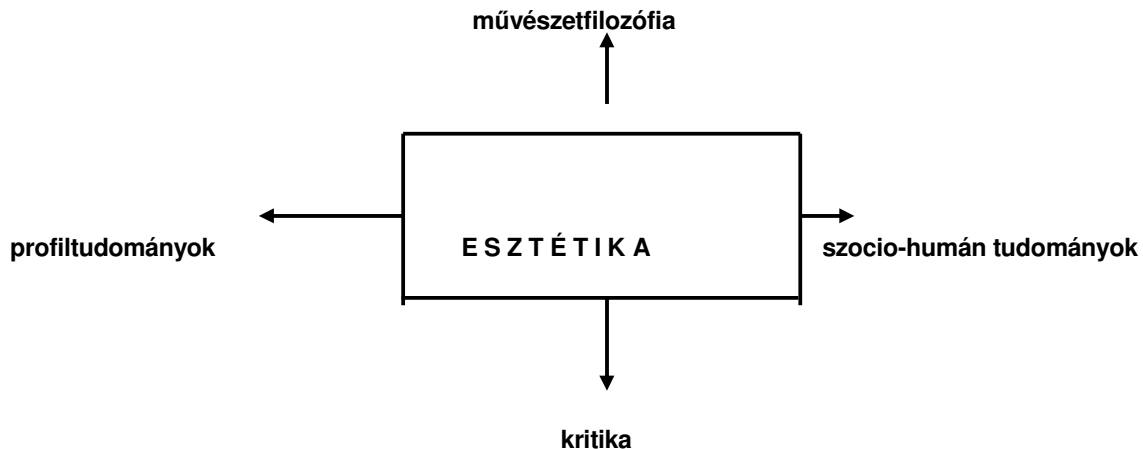
Előljáróban

Az erdélyi magyar esztétika története hasonló képet mutat általában az európai kultúrák múltbeli és jelenkori fejlődésével. Végig követi a művelődés több évszázados útját, ráláttat a mindenkori állapotok sorskérdéseire irodalmi, művészeti területeken egyaránt.

Belső szerkezete állandósítja a filozófiával, az irodalmi, művészeti szaktudományokkal, a többi humán tudománnyal s nem utolsó sorban az irodalmi, művészeti kritikával kialakított kapcsolatrendszerét. Ezért az erdélyi magyar esztétika is *interdiszciplináris* tudomány, és mint ilyen *intradiszciplináris* is, hiszen javarészt önmagából gyöngyözi ki az újabb és újabb feltételeket még újabb és újabb tudományágak befogadására. Gyakorlata pedig a hasonlóvá formálás művészetközpontú gyakorlata, amelyben maga is vállalja a művészetté magasodás ódiumát. Mert a kritika, az elfogadás-visszautasítás alternatíváiban, mindig is két partot mos: vagy az adott alkotás alteregója, vagy pedig annak a mássága. Végül, ám korántsem utolsósorban fenntartja kapcsolatát összülőjével, a filozófiával, amely Gaya, a Földanya, módjára vigyázza létét, s ha mégis elszakad tőle, bizony könnyen Antheusz sorsára juthat.

Szerkezete dinamikus-diakronikus szerkezet, amely időről időre változtat kapcsolatrendszerén, hol az egyik, hol a másik tényezőt helyezi előnybe.

Mátrixa:

További vizsgálódásaink éppen ezeket a belső történelmi szerkezetváltozásokat elemzik, kicsit paradoxul, az esztétikatörténet történetét.

Osztályozó koordináták

Szakaszaira bontva beszélhetünk esztétikatörténetünk kezdeteiről, mondjuk, az első világháborúig, folytathatjuk a két világháború közötti periódussal, majd utána, a rendszerváltásig. Innen tovább már a jelenkor megélése következik, amelynek történetét, minden bizonnyal a következő nemzedékek mérik majd fel, bízunk benne, számunkra irgalmasan.

Térbéllileg a vonzatok központiségének változó hasonlóságairól és különbségeiről beszélhetünk.

Az első világháborúig a vonzó központ Budapest. Nehézkes, talán fölösleges is a szétválasztás erdélyi és tulajdonképpen magyar esztétikatörténetre. Kolozsvár, például, épp oly „pestfüggő” ekkor, mint amilyen „bécsfüggő” volt Pest a Monarchiában. Ugyanakkor senkit sem zavart, sem Kolozsváron, sem Pesten az, hogy egy olyan országos tekintélyű szakfolyóirat, mint a *Magyar Zenei Szemle* Temesváron született és ott is székelte egészen a Trianoni békeszerződésig.

A két világháború között, jöllehet Bukarest a főváros, Kolozsvár többnyire fenntartotta központi szerepét erdélyi művelődésünk számára. Gondolunk itt Koós Károly sokoldalú művészetére és művészetpártolására, vagy Kuncz Aladár irodalmi, esszéista és kritikai munkásságára, — történelmi jelentőségű folyóiratainkról nem is beszélve.

A második világháború után a pártpolitika és -ideológia kanonizációs mindenhatósága a központi vonzat vektorát Bukarest felé irányította.

Persze bátor és következetes kiállások egész sorára tragikusan emlékezve büszkélkedhetik ma az utókor, olyan kiállításokra, amelyek a központositott doktriner esztétika szerepét megkérdőjelezték olyan teológiai-oktatói írások mint Tamási Áron püspöké¹ és a ferences prédikátor Páter Asztriké², avagy a drámaíró Sütő Andrásé³ és a filozófus-esszéista Bretter Györgyé⁴.

A filozófiai kezdetek

Az első esztétikatörténeti összefoglalók Magyarországon, mint például a Radnaié, végig irodalomtörténeti-kritikai írások ismertetésére szorítkoznak, amelyek szorosabb kapcsolatot tartanak fenn a szaktudományokkal — irodalomelmélet, stilsztika, retorika — mint magával a korabeli (avagy mindenkori) filozófiával. Erdélyben viszont a századelőn olyan filozófiai megalapozással rendelkezik az esztétika, mint Apáczai Csere János⁵, Sipos Pál⁶, majd Böhm Károly⁷ írásai, valamint az utódoké — Málnási Bartók György⁸,

¹ **Márton Áron** (Csíkszentdomokos, 1896. aug. 28. – 1980. szept. 29. Gyulafehérvár) – hitszónok, egyházi és neveléstudományi író, Erdély római katolikus püspöke. Lásd: *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon I-IV*, Főszerkesztő: Dávid Gyula [Magyar Elektronikus Könyvtár - Mek - 03628] Az elektronikus kiadás a Kriterion Könyvkiadó (Bukarest) és az Erdélyi Múzeum-Egyesület (Kolozsvár) 1981., 1991., 1994. és 2002. évi kiadásai alapján készült az *OSZK Magyar Elektronikus Könyvtára* és az *Erdélyi Múzeum-Egyesület* közreműködésében az *ISZT* támogatásával 2006-ban, ISBN 963 200 508 2 (a továbbiakban: **RMILE**); Vö. idevágó címszavát (*B. E. – K. K.*) *szignókkal*.

Művei: *Világnézet és nevelés, Az elnémult harangok üzenete, "A nagy időkhez nagy nemzedék kell"*, idézi: Domokos Pál Péter *Rendületlenül*, Eötvös kiadó - Szent Gellért Kiadó, Budapest, 1989

² Vö. **P.Pap Asztrik**, *A Jézus-hágon*, verses kötet, Szt. Bonaventura, Új sorozat I. Kolozsvár 1944 (Toth István méltatásával)...

³ **Sütő András** (1927 - 2006), a kiváló esszéista és drámaíró életét és munkásságát kiterjedt könyvészet elemzi-ismerteti; ezúttal a neki szentelt oldalt említjük meg a *Kortás Irodalmi Adattárból* (KIA): <http://www.kontextus.hu/kia/kia.php?ID=121&action=full>

⁴ Lásd egyebek között: Egyed Péter, *Bretter György filozófiája*, Pro Philosophia, Kolozsvár 2007 (sajtó alatt)

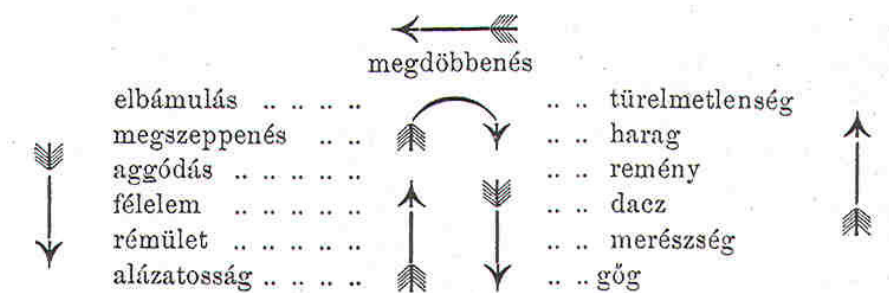
⁵ **Apáczai Csere János emlékezete** – a barcasági származású, Gyulafehérvárt és Kolozsvárt tanító és nevelő Apáczai Csere János (1625-59) filozófiai és pedagógiai író, tanár személyében az erdélyi magyar szellemi művelődés úttörőjét tiszteljük; az anyanyelven történő általános népoktatás és akadémiai tudományművelés, a filozófiai és reálművelődési szókincsgazdagítás megalapítóját és hirdetőjét, aki személyi példájának tragikus sorsképével a hősi helytállás szimbóluma lett.

Balog Edgár írja, többek között: „Apáczai romániai utóéletének méltó nyitánya volt születésének 300. évfordulóján Tavasz Sándor munkája (*Apáczai Csere János személyisége és világnézete*, Kv. 1925). Az évfordulóra az Ellenzék Apáczai-emlékszámot adott ki 1925. ápr. 27-én. Az Apáczai-idézés egyetemes jellegére jellemző, hogy egymással szemben álló szellemi irányzatok is találkoznak benne. Így Apáczaiával zászlain ütközött meg az Erdélyi Helikon és a Korunk: Kuncz Aladár *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában* c. tanulmánya (az ESZC kalendáriumában, Kv. 1928) Apáczaira mint az erdélyi gondolat nagy reprezentánsára hivatkozott, Gaál Gábor viszont *Az "erdélyi gondolat" tartalma és terjedelme* (Korunk 1928/12) c. replikájában leszögezi, hogy éppen a Kuncz-tanulmányban elhallgatott Korunk él "ennek az Apáczai Csere-féle funkciónak a valóra váltásából, amikor... az idő világító tornyait nézi s a kor Descartes-jait szólaltatja meg – magyar nyelven itt azokkal, akik erre az Apáczai Csere János korában is hálátlan feladatra vállalkoznak". Művei: *Magyar logikácska, Magyar Encyclopaedia RMILE*.

⁶ **Sipos Pál** (Nagyenyed, 1759. okt. 16. – Szászváros, 1816. szept. 15.): ref. pap, tanár, matematikus, filozófiai író. 1775-től Nagyenyeden tanult. 1783-tól ak.-i rektor volt a szászvárosi ref. isk.-ban, 1787-től nevelő Szirákon gróf Teleki Józsefnél. 1791-től 1797-ig Odera-Frankfurtban, Göttingenben, Bécsben tanult. 1798-tól ig.-tanár a szászvárosi ref. isk.-ban. 1805-től matematikatanár a sárospataki ref. kollégiumban. ... *Mint filozófus Kant és Fichte követője. Magyar életrajzi lexikon 1000 - 1990*, Javított, átdolgozott kiadás, Főszerkesztő: Kenyeres Ágnes [Magyar elektronikus könyvtár - MEK - 00355], HTML változat, Hugarológiai Alapkönyvtár (a továbbiakban: **MÉLe**)

Makkai Sándor⁹ — amelyek egyfelől a kanti hagyományok folytatását, másfelől a hiteles művészi értékek művelését bízták az erdélyi vonulatra. Sipos Pál 1816-ban Kazinczy számára írott hat kis dolgozata Fichtéről az irodalomelmélet filozófiai megtámogatását célozta. Az *Ember és világa* böhmi életmű nemcsak külön kötetet szentel az esztétika művelésének, de egészében az értékek filozófiai elemzése is művészi-esztétikai távlatokkal jelentkezik benne. Elég, ha csak az esztétikai értékeket kísérő érzelmek dinamikájára, viszony-jelentésére vonatkozó elemzéseit említjük *A szellem élete* c. kötetéből, mint például az ún. *indulati patkó* belső relációi, amelyeket, a *vágy* szerkezetével együtt, az ellentétek kölcsönös feltételezettségére építi. Ez írja a patkóba foglalt indulatok őstípus jellegéről: „Méltó tárgya a kutatásnak volna azon kérdés: vajon hány gramm ész jár egyik vagy másik indulat primátusával; hanem úgyis kiáradó fejtegetésünket illő medrében kell megtartanunk.

Az indulatok patkója:

Az őszindulatok ezen felsorolt alakzatokkal ki vannak merítve; lesznek még alfajok és változatok találhatók, hanem őszformatiók azokat nem lehet tekinteni¹⁰. A vágy szerkezeti relációit az egymásba átcsapó ellentétek kioltódásában elemzi. Vizsgálódásain áttűnnek az erények artistotelészi analízisei az un. erkölcsi középpel kapcsolatosan: „És mégis az érzésben úgy, mint az indulatban, van egy elem, mely a vágyat kikölti. Az öröm és élv ugyan nem mutatja, mert ennek nyugodalma éppen az én elmerülésében bírja alapját; hanem annál erősebben mutatja a kin és az indulatok mindenike. Az én ugyanis, mint az 58. §-ban láttuk, véglegesen soha le nem köthető, mert ez megsemmisülését jelentené, ez pedig a létre nézve értelmetlen gondolat. És azért az indulat bármely alakjában az ellenkező indulat csirája is rejlik, csak hogy megfordított erőviszonyban; ha ezen ellencsira kifejlík, akkor az uralkodó indulat megsemmisül vagy leszorul, a mennyiben ellentétes indulatpárok egymást teljesen paralyzálják, mint a mellékelt áttekintésből láthatni:

elbámulás	+ = 0
megszeppenés + harag	= 0
aggódás + remény	= 0
félelem + vitézség	= 0
szégyenkezés + gőg	= 0
kétségbeesés	+ = 0
lemondás + ölés	= 0
gyűlölet + szeretet	= 0

⁷ **Böhm Károly** (Besztercebánya, 1846. szept. 17. – Kolozsvár, 1911. máj. 19.): filozófus, egyetemi tanár, az MTA tagja; Művei *Az ember és világa* (1883-1906; 1911-ben az MTA nagyjutalmát kapta érte); *Kriticizmus és pozitivizmus* (1884); *A pozitivista filozófia rendszere* (1885); *A fil. propedeutika magyar gymnasiumainkban* (1889-90); *Az értékelmélet feladata s alapproblémái* (Bp., 1900; akadémiai székfoglaló); *Logika* (1901); *Tapasztalati lélektan* (1904); *A megértés mint a megismerés középponti mozzanata* (Bp., 1910.; akadémiai r. tagsági székfoglaló); *B. K. összegyűjtött művei* (1913). –**MÉLe**

⁸ **Bartók György, Málnási** (Nagyenyed, 1882. aug. 3. – 1970. nov. 26., Budapest) Főbb művei: *Kant* (Torda 1925); *Böhm Károly* (Kv. 1928); *Kant etikája és a német idealista erkölcsbölcsélet* (Bp. 1930); *A "szellem" filozófiai vizsgálata* (Bp. 1934); *Ember és élet* (Bp. 1939); *Faj, Nép, Nemzet* (a fajelmélet bírálata, Kv. 1940).**ROMLe**

⁹ Makkairól lásd: Veress Károly, *Egy létparadoxon színe és visszája*, Pro Philosophia, Kolozsvár, 2003.

¹⁰ Dr. Böhm Károly, *Az ember és világa, II. Rész: A szellem élete*, Mikes International, Hága, Hollandia, 2004, 137 old.

A mikor ennél fogva az indulat az egyik phasisban áll, akkor a megfelelő ellentétes phasis minimalis fokai még mindig fennállanak. A türelmetlenségben van kis fogékonyság az elbámulásra, a haragban a megszeppenésre, a gögben a szégyenkezésre, az ölési szándékban a lemondásra.¹¹ Az indulatnak és a vágnak éppen ezek az ellentétező relációi magyarázzák az esztétikai értékek párokba rendeződését a szép-rúttól, a fenséges-alantastól a tragikus komikusig, illetve groteszk abszurdig.¹²

Hasonlóan meghatározó Málnási Bartók György Kant-elemzésében is az esztétika jelentősége. Elsők között szemlélteti magyarul az *Ítéleőrő bírálatának* egész fogalomrendszerét. A diszkurszivitás és elemző stílus, amellyel az *Ítéleőrő kritikáját* a kanti rendszerben bemutatja, bármely mai egyetemi előadás díszére válna¹³. Ugyanakkor az esztétikai reflektáló ítéleőrő bemutatása kvázi rendszerelméleti alapokon történik: „Az ítéleőrő, amelynek alapelveit az *Ítéleőrő kritikája* elemzi és állapítja meg, a mi ismerő képességeink rendjében a harmadik helyet foglalja el s összekötő kapocs az értelem és az ész között. Kant ui. a hagyományos lélektan felosztását követve megkülönbözteti a léleknek három tehetségét: az ismerő tehetséget, a kívánság tehetségét, azaz az érzést, amely tulajdonképpen közvetítő tag az ismerés és kívánság között. Az ismerő tehetségre nézve törvényadó az értelem; az akaró, illetve kívánság tehetségre nézve törvényadó az ész; az érzésre nézve végül törvényadó az ítéleőrő. «Az ítéleőrő — úgy mond Kant — az a képesség, amely a különöst, mint benne lévő, az általános alatt gondolja. Ha az általános (szabály, elv, törvény) adva van, akkor az ítéleőrő, amely a különöst alája utalja, *meghatározó*. Ha azonban csak a különös van adva, a melyhez az ítéleőrőnek az általánost hogy kell keresnie, akkor az ítéleőrő *reflektáló*». Van tehát Kant szerint meghatározó és reflektáló ítéleőrő, amelyről a maga egészében már eleve sejthető, hogy ha nem is bír önálló, saját törvényadással, de van egy saját a priori elve, amely által a törvényeket feltalálja. Ez az elv azonban pusztán *szubjektív a priori*”¹⁴.

Már ekkor, két korszak határán Málnási Bartók György, megfogalmazza az egyetemes és a különös ingajaratában az európai és a magyar esztétika kölcsönös feltételezettségének igényét. Az említett Sipos-elemzések kései kiadását előszavazva egyebek között ezt írja: 1944-ben „Magyar, de különösen erdélyi könyvtárainkban sok olyan kiadatlan kézirat hever, amelynek közzététele a magyar gondolkodás és szellem története szempontjából óhajtandó. Még mindig nem látjuk tisztán azt a hatást, amelyet az ún. európai műveltség a magyar lélek kialakulására gyakorolt s nem látjuk azt sem, hogy a magyar lélek ezekre a hatásokra miképpen hatott vissza. Pedig éppen ebben a visszahatásban nyilvánul meg a magyar lélek sajátos alkata. Ezeknek az elbújt kéziratoknak kiadása tehát a magyar lélek ismerete szempontjából is elengedhetetlen”¹⁵.

Irodalomesztétikák

A két világháború között a modern művészetelméletek és programjaik, ars poeticáik között alakult ki a korszak esztétikája is. Az irányzatok - áramlatok sokfélesége, különbözősége nemcsak hazai, de egészében véve európai jelenségnek számított. Mint máshol, erdélyi viszonylatban is ezt az eszmei sokféleséget a folyóiratok változatos ellentétező program-tevékenysége valósította meg. A Dienes László alapította *Korunk* már kezdeti eklekticismusában is jellegzetesen radikális baloldali lapnak számított, amit a továbbiakban a vezetését átvevő marxista Gaál Gábor tendenciózusan tovább élezett. Platformjának mai értékelését

¹¹ Uo. 148-189

¹² Angi István, *Zeneesztétikai előadások I, II*, Scientia, Kolozsvár, 2003, 2005.

¹³ „A *Tiszta Ész Kritikája* egyenesen vezet át a *Gyakorlati Ész Kritikájára*. A két terület együttvéve képez egységet; ez az egység azonban kifejezésre nem jut sem a theoretikus bölcséletben, sem a praktikusban; nincs közöttük egy oly látható kapocs, amely a kettőnek synthesisét mintegy szemünk előtt létesítse. Kellett a kettő közt egy harmadik területnek lennie, amelyen úgy a theoretikus, mint a praktikus ész alapelvei találkozhatnak s megszűnik ez által az a dualismus, amely a két terület között látszólag fennáll s amely ezen harmadik terület felfedezése nélkül csakugyan fenn is állana. Ezt a harmadik területet fedezi fel és teszi kutatás tárgyává Kant 3-ik kritikai főműve, az *Ítéleőrő Kritikája*, amely Kant kritikai transcendentalismusát betetőzi, egy Egésszé teszi, végső következményeit levonja és elveit, módszerét alkalmazza a műalkotás s az organikus természet megértése terén. Ez a mű a maga tartalmának, szempontjainak, vonatkozásának gazdagságával az egység végső szálait fonja bele Kant egész bölcséletébe, amelyre sok fény és világosság esik az *Ítéleőrő kritikájának* fejtegetéséből. Nem csoda, hogy Kant művei közül ez gyakorolt a legnagyobb hatást a német idealismus képviselőire”. In: Kant írta: Bartók György, „Az út” kiadása, Kolozsvár, 1925, 81-82

¹⁴ Uo. 82

¹⁵ Előszó a Sipos Pál, *Természet és szabadság* c. kötethez, Kolozsvár, 1944

egyfelől a vele való azonosulás¹⁶, másfelől a teljes elmarasztalás¹⁷ jellemzi. Tényközlő időrendi felsorolásaival, amelyek során szembesíti „az illegalitás éveitől kezdve vállalt és marxista gondolkodóként vallott nézeteit a «valóra vált» eszme korrumpálódásával” a naplóírás alanyi elvonatkoztatásai jegyében nyújt átfogó képmozsajkót a korról Gáll Ernő *Naplója*.¹⁸

Akkoron a Gaál álláspontjával állandó vitát folytató *Erdélyi Helikon*, Kós Károly és Bánffy Miklós szerkesztésében mint a *Helikon munkaközösség* folyóirata működött amely Kuncz Aladár jellemzése szerint „a szellemi csoportosulások között talán egész Európában a legösszefogóbb és legegységesebb kisebbségi alakulat, amely egyszer hivatva lesz arra, hogy a kisebbségi irodalmak tisztán művészi, pacifista eszméit bevigye az európai köztudatba”.¹⁹ A *Periszkop* a romániai magyar avantgárd első magyar irodalmi és művészeti szemléje volt²⁰, és mint ilyen átfogta Magyarországon innen és túl a peremvidék nonkonformista esztétikai törekvéseit Aradon Szántó György szerkesztésében, vele párhuzamosan Budapesten Szélpál Árpád, Csehszlovákiában Fábry Zoltán voltak a társszerkesztők, Párizsból pedig Tihanyi Lajos gyűjtötte a *Periszkóp* számára a kéziratokat.²¹ Ugyanakkor a *Pásztortűz*, amelynek kezdeti radikális konzervativizmusát a címadó Id. Grandpierre Emil és közössége fogalmazta meg, kimondja: „Azt akartuk, hogy ez a cím már magában kész program legyen. Szabatos kifejezője célunknak. Célunk [...] a magyar hagyományok megőrzése, továbbfejlesztése a magyar érzésnek, a magyar gondolatnak, a magyar hagyományok alapján, és harc, ha kell, minden olyan érzés, minden olyan gondolat ellen, amely ezektől idegen”.²² Később ezt a programot Boros György unitárius püspök és Szabolcska Mihály mellett Makkai Sándor, Tamási Áron józan hangja „az erdélyi magyar irodalom hivatásáról” jelentősen megszelídíti.²³

A sarkalatos körképek előjelei

A körkép összetevőit az erdélyi magyar esztétika történetében is a különböző elméletekkel, világnézetekkel feltöltődő *áramlatok*, *tendenciák* és az *egyéni stílusok* sokasága alakította. Az áramlatok szelídebb, a tendenciák kiélezettebb, sokszor támadó programjaik alapján hatottak a művészi tevékenységre. A stílusok éppen e tevékenység konkrét-személyes hordozói voltak. Kettős létforma jellemezte őket: vagy közvetetten az áramlatok-tendenciák alárendeltségében jelentek meg, vagy közvetlenül a körképet szolgáltató ábrázoló mód jóval függetlenebb képviselői voltak. Utóbbi esetben többnyire mentesültek a korszellem kanonizációitól,²⁴ az áramlatok ideológiáik, napi parancsaitól.²⁵ Úgy tűnik tehát, hogy az erdélyi fejlődésben is egy adott korszak annál sarkalatosabbá válhatott egységességében, mennél több stílus és mennél kevesebb áramlat előfordulása jellemezte. Ám az integritás magában még nem minősíti sem pozitíve, sem negatíve az adott körkép előjelét. Mert a kezdetekben az értékvédő esztétikák filozófiai égisze alatt a számos ágazati művészetek, műfajok és műformák gazdag változatossága valóban pozitív előjelű volt. Ám korántsem volt az a második világháború utáni megparancsolt integritás körképe, amelyet az állam- és pártpolitika totalitárius rendszere erőltetett rá a művészi-alkotó tevékenységre.

Műfajok függőségében

¹⁶ Tóth Sándor, *Tanulmányok Gaál Gáborról, a Korunk szerkesztőjéről*, Kriterion, Bukarest, 1971, és szintén Tóth Sándor, *Dicsőséges kudarcaink a diktatúra korszakából. Gaál Gábor Sorsa és utóélete Romániában. 1946-1986*, Balassi, Budapest, 1997,

¹⁷ Tapodi Zsuzsa, *Irodalom a politika szolgálatában. Gaál Gábor munkássága pályája utolsó szakaszában (1946-1954)* Nemzetközi Hungarológiai központ, Budapest, 2001

¹⁸ Gáll Ernő, *Napló I* (1977-1990), *Napló II* (1990-2000)

¹⁹ Kuncz Aladár *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában*, 1929. idézi **RMIL**

²⁰ *Periszkop 1925/1926. Antológia*, Kriterion, Bukarest, 1979

²¹ Vö. *Periszkop* in: **RMIL**, U. J. – Á. I szignóval.

²² Lásd **RMIL** idevágó címszavát K. P. – D. Gy. szignókkal

²³ Idem

²⁴ A kononizáció és önkanonizáció kényszerhatalmára figyelmeztet Szegedy-Maszák Mihály nagyon is találó meghatározása, amely szerint a „A kánon a képzelet terméke, de értelmezés nem lehet nélküle.” In: uő: *Minta a szőnyegen*. Budapest, 1995. 76. o. Idézi: Páll Zita- *Transzközép - irányzatosság és/vagy pozíciókeresés* c. tanulmányában; in: *Határon*, (szerk. Ármeán Otilia – Odorics Ferenc) Pompeji, Kolozsvár – Szeged 2002

²⁵ Tapodi, *Id. mű*, 65. old.

Az esztétika belső tagozódását műfaji szintekre nálunk, a sokat vitatott irodalomközpontúság mellett, az ágazati művészetek gazdagsága egységesen megkövetelte. Így az irodalomesztétikák és poeticák párhuzamában ott találjuk a képzőművészetek, a zene s nem utolsósorban a népművészet esztétikáját is. Ez a belső tagozódás termékenyen fejlődött különösen a két világháború közötti szakaszban, s néhány évig még utána is. Az osztódást nem annyira az *esztétika* - *filozófia* korabeli relációi alakították, mint inkább az a viszonyrend, amelyet az adott ágazat, vagy műfaj belső törvényei révén feltételezett. Ám ez a kapcsolattrend elvárta a szoros együttműködést az ágazati művészetek elméletével, megkívánta területeik kölcsönös ismeretét az általános és különös ingajaratában.

Persze a különösök jelenléte volt itt igazán a mérvadó. Az irodalomesztétikák, ars poeticák műalkotás-elemzéseit elsősorban *nyelvhez kötöttségük* jellemezte. Kifejező eszközeik, az irodalmi, költői szóképek gazdag változatosságában, e változatosság „nyelvében élt”, s esztétikumát az anyanyelv és a költői nyelv szinkretizmusa határozta meg - anyagtól eszközig és fordítva. A beszélt anyanyelv *eszközei*, a szavak, primer *anyagát* jelentették a költői beszéd kifejező eszközeinek, a *metaforáknak*, *szimbólumoknak*, *hiperboláknak* és *típusoknak* egyaránt, emezek pedig szervesen épültek be az elméleti kritika nyelvembe.

Szépen-csendesen jelzi ennek a kapcsolatnak az erdélyi elidegeníthetlenségét Sütő András krisztusi parafrázisa, „engedjétek hozzám jönni a szavakat”²⁶.

Benedek Marcell feledhetetlen elemzése, amelyek esztétikai létükben éppúgy megőrzik a nyelvhez kötöttséget, mint maguk az elemzett paradigmák, mélységesen igazolják az irodalomesztétika nyelvi, pontosabban anyanyelvi létezésének jogosultságát. És ahogy létezik erdélyi magyar irodalom és költészet, éppúgy létezik ennek erdélyi *magyaresztétikája* is. *Ez az esztétika* több annál, amit a *magyar nyelvű esztétika*-terminus leföldni képes. Tárgyával azonosulva maga is magyar esztétikává nemesül. Az adott esztétikai elemzés átültetése idegen nyelvre éppoly nemes és művészi igényű feladat, mint az éppen elemzett költői-irodalmi alkotásnak a műfordítása. Mert mindkettő nyelvében él, pontosabban anyanyelvét éli-beszéli.

Íme, részlet Benedek Marcell elemzéséből. A stílus egyéni jelentéstartalmának értelmezése során Tamási Áron *A legényfa kivirágzik* című novellájából idéz, majd az idézett részletet elemzi:

„Kerek órája is van, hogy mosdik, keféli csizmáját, fésüli fejét s babrálja magát kicsi Móka. Közben fészkelődik: itt leül, ott lefekszik ablakba kihajol, legyeket riaszt, majd szabadlevegőre megy. de helyét sehogyan sem leli. A gondolatok csokorban teremnek buksi fejében, villognak, futkorásznak, s ha meg akarja fogni őket, akkor elrebbenek, mint a társkereső kicsi madár.

– Így se járék ! – békétlenkedik a szoba közepén, majd a karjait hátraveti, ahogy töprengő papok szokták és sétára fogja a dolgot.

Az édesanyja félszemmel lesi és titkon mosolyog. Alig kétszer fürdeti meg szemében kicsi fiát, már tudja, hogy a férfitermészet ütött ki azon. Kicsit elidőzik, nézvén vergődését, majd egy hunyorítással így rebbenti fel:

– Mikor töltöd a tizenhatot. Móka?

– Én-e ? – fontoskodik a gyermek, megtűrvén szőrtelen álla alatt a bőrt és kivágja a pontos időt:

– Aprószentek napján.

– Ma István kiráj van.²⁷

A legényke nem feleli meg a szót, csak izeg-mozog ismét és berzenkedik belsejében, mintha selyem fűszállal birizgálnák a vérét.

A lámpa szelíden ég. Fénye elfolyik a falon, mint a tej.»

Mennyi meleg humor, megértés, szeretet van ezekben az egyszerű, nem népieskedő és mégis a székely nép lelkéből lelkezett mondatokban! — írja Benedek Marcell. — Hogy él már első szavaiban, mozdulataiban anya és fia s körülöttük a szoba, a lámpa!... A szereplők és az író mondataiban egyformán benne énekel a székely hanghordozás. Nincs ebben a néhány sorban egyetlen különös szó vagy szókapcsolás — és mégis félreismerhetetlenül: Tamási.²⁸

²⁶ Sütő András, *Engedjétek hozzám jönni a szavakat*, Kriterion, Bukarest, 1977

²⁷ Persze élni tudni kell a kalendárium ígeit. A székely az egyházi naptárhoz igazítja az idő múlását. Számára *István király* augusztus 20-át jelentette, aprószentek pedig december 28-át. Tehát Mókának volt még mit várnia: többet mint harmadéved, hogy betöltsé a 16 évet, az akkoron számított nagykorúság korát.

²⁸ **Benedek Marcell**, *Az irodalmi műveltség könyve*, Kolozsvár, Józsa Béla Atheneum, 344-355 o.

Művészet- és esztétikatörténet kölcsönös feltételezettsége

Művészetesztétikák

Művészettörténet és -kritika szolgáltatta a képzőművészet esztétikájának nemcsak a tényanyagot és jószerivel annak rendszerezését is, de kérdésfelvető, elemző módszerével az interdiszciplinaritás jegyében az esztétikai különös meghatározó oldalává vált.

Az irodalom és költészet elvárásaihoz hasonló és mégis más feltételekkel fordul a képzőművészet saját esztétikája felé. Itt a kifejező eszközök beállítódását nemcsak nyelvi törvények irányítják, hanem a festői ábrázolások társadalmi struktúrájának erdélyi különössége. Persze a nyelviség meghatározó szerepe itt is érvényesül. Nagy Imre tájkép kompozíciói, Szervatius Jenő *Emré bá balladája* szoborba faragva, és arcképgrafikáik mind a székely ember lelkivilágának szószólói a képzőművészet nyelvén.

A nagy előd Orbán Balázs, a tudós, néprajzi és földrajzi író (1829-1890) elsők között járult hozzá történelmi kutatásaival, nagy értékű fényképgyűjteményével az erdélyi képzőművészet esztétikai toposzáinak a kialakításához. Munkái, a hatkötetes *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból* (1868-73) vagy a szintén hatkötetes *Utazás Keleten* (1861) ritkán került le a könyvespolcokról. Orbán Balázs, aki szűkebb pátriáját mindig egyetemes magyar szemmel, sőt a nagyvilághoz mérve szemlélte, mindinkább helyi, udvarhelyi hagyománnyá vált.

Tompai László 1929-ben verssel köszöntötte születésének centenáriumát. „S tekintsük: mint élt! Külszörzöget jár, / Hogy benn tanítsa, amit künn tanult! / Majd fénylő múltból szól borús jelennek, / Oh, biztatónk már sokszor volt a múlt! / Holt regéi sok völgyünknek, hegyünknek / Az ő szaván át meglevevölnek” — így szól a vers, a kisebbségivé vált erdélyi magyarság életérzését fejezve ki. A megtartó történelmi emlékezet idézéséhez a romantikus alkatú, a népszolgálatot minden egyéb elé rendelő Orbán Balázs alkalmas szövetségesnek bizonyult az élők számára²⁹.

Kelemen Lajos (Marosvásárhely, 1877. szept. 30. – 1963. júl. 29. Kolozsvár) — Erdély múltjának e századbeli legjobb ismerője volt, „gazdag ismeretanyagát azonban mégsem sűrítette átfogó, összefoglaló műbe. A részletekbe mélyedt, eldugott falusi emlékek, a gótika, reneszánsz és barokk helyi műhelyei, számos telivér népi művészeti ág alkotásai, ismert, de főleg ismeretlen művészi értékek elevenedtek meg vizsgálódásai nyomán”.³⁰

Hegel megállapítását a zene meghatározatlan tárgyiasságáról³¹ tovább gondolhatjuk a képzőművészetekre vonatkozólag is az erdélyi magyaresztétikában. Mert ugyan ezen az alapon beszélhetünk a festészet fogalmi meghatározatlanságáról, kissé metaforikus kifejezéssel, „festői szavakba” öntésének meghatározatlanságáról is.

Az erdélyi képzőművész-esztéták, műtörténészek és kritikusok különösen a két világháború közötti korszakba s rögtön utána a nyelviség és tárgyiasság e kettősségében határozták meg feladataikat és elemzésük jelentéskörét.

Persze elemzéseiket maguk a művészek determinálták vallomásaikban és témaválasztásaikban egyaránt.

Nagy Imre a zsögödi tájak festője első autótúrájának élményét a táj felgyorsult szemléletében sem választotta el ember és világa féltve őrzött relációjától. Utazására így emlékszik vissza: „Szenttamástól nem messze van Szentdomokos. Ha tavasszal vagy ősszel kocsival vagy autóval mentünk az egyik községből át a másikba, megteltünk a szép vidék látványával. A domboldalon felfelé menő csíkok úgy forogtak mint a székely szoknya a leány ringó testén. Csak azzal a különbséggel, hogy tavasszal a fekete szántás melletti

²⁹ Az 1989. decemberi politikai fordulat után Orbán Balázs emlékeztében is új fejezet kezdődik. Már az első évben elindítja *A Székelyföld leírása* füzetes kiadását a sepsiszentgyörgyi Európai Idő (ez a sorozat 1996-ban, a 26. füzetrel zárul). Megjelenik a *Sztambulról a Szejkéig* c. válogatás írásaiból (1995), s ugyancsak 1995-ben (febr. 4.) sor kerül Hunyadi László marosvásárhelyi művész pályázatnyertes Orbán Balázs-szobrának ünnepélyes leleplezésére Székelyudvarhelyen. (E kezdeményezés előzménye, hogy Hargita Nándor székelyudvarhelyi agyag- és faipari iskolai tanár már 1900-ban elkészít egy szobortervet, amelyet Székelykeresztúron szándékoztak felállítani.) **RMILe**, (B. Gy. szignó)

³⁰ Csetri Elek, in: **RMILe**

³¹ "Ez a tárgy nélküli bensőség mind a tartalom, mind a kifejezőmód tekintetében a zene *formális jellege*. A zenének is van ugyan tartalma, de sem a képzőművészetek, sem a költészet értelmében; mert ami hiányzik belőle, az éppen az objektív kiformalódás, akár valóságos külső jelenségek formáivá, akár szellemi személetek és képzetek objektivitásával". Hegel, *Esztétikai előadások III.* Akadémiai, Budapest 1965, 106 o.

csík zöld az új vetés ígérétevel, ősszel pedig az érett gabona barnájától a vörösig tüzelnek a beteljesülés színei. Biztosan innen, környezetétől vette a nép mintáit.”³²

A couleur locale-től a transzilvanizmusig

Az út Erdély szerte is az egyetemes és a különös általánosítás ingajaratán át vezet. A „helyi” zónák, színek, szokások következetes megörökítése itt sem zárta ki az egyetemes témák megragadását. Ilyenkor az általános bár az adott különös nyelvén beszélt, szólni azonban az egyetemes mondanivalójáról szólt. Nemcsak irodalomban, de képzőművészetben is. Gy. Szabó Béla *Divina Commedia*-illusztrációiban Dante nyelvét beszéli magyarul, valahogy úgy ahogy az Ószövetség nyelvét idézi németül Thomas Mann *József és testvérei* c. trilógiájában. És a falusi kislány arcképét Tonița románul, anyanyelvén festi meg *Cap de fetiță* (Kislány arcképe) c. portréjában. Viszont Mohi Sándor *Kislány falovon* c. egyalakos kompozíciójából, amit különben unokájáról festett, igazán nehéz lenne esztétikailag kifürkészni a nemzeti hovatarozást.

A vegyes lakosságú táj színeinek, formáinak birtokbavételi közösségét fedezte fel és művészi megművelésében nagy szerepet játszott a Nagybányai festői iskola. Eszmei irányító testülete *Nagybányai Festők Társasága* (NFT) volt, amely életre hívásától (1911) a kolónia megszűnéséig (1944) a festőközösség érdekeit szolgálta³³. Művelői, Thorma János³⁴, Ziffer Sándor³⁵, Krizsán János³⁶ kialakították az iskola sajátos stílusát, fontos szerepet játszottak a román festészet kialakulásában, képeiken első sorba a nagybányai táj szépségét örökítették meg. A transzilvanizmus kialakulásának előfutárai voltak. Maga a mozgalom mint

³² Nagy Imre: Feljegyzések, Kriterion, Bukarest, 1979, 124–126 old.

³³ A megszerkesztett és nyomtatásban is megjelent alapszabályokat mind a magyar állam, mind a román törvényhozás (1924) jóváhagyta.

Az NFT utóélete és vége: Mint kisebbségi magyar intézmény ellen a 30-as évek elején a Vasgárda fellépésétől kezdve sorozatos támadás indult. Ezek hatására 1935 őszén Nagybánya városi tanácsa saját kezelésébe vette a művésztelep szabadiskoláját, s a műtermek magyar bérloít sorra kilakoltatták. Bár a polgári pert a ~ a várossal szemben megnyerte, a régi festőiskola és a ~ átmenetileg megszűnt. Az erdélyi szellemi élet és a sajtó mindvégig figyelemmel kísérte a művésztelep sorsát, s az 1935-ös törvénytelen kisajátítás ellen az egész magyar társadalom tiltakozott. A Magyar Kisebbség c. folyóirat a nacionalista indulatból fakadt döntést mint kirívó nemzetiségi jogsérelmet tárta a közvélemény elé.

A NFT és a Mikola és Krizsán vezette szabadiskola csak 1940-ben alakulhatott újra, majd a II. világháborús frontátvonulás küszöbén, 1944-ben végleg megszűnt. RMILe, M.J. szignó

³⁴ Thorma János (Kiskunhalas, 1870. ápr. 24. – Nagybánya, 1937. dec. 5.): festő. A Mintarajzisk.-ban Székely Bertalan növendékéként megkezdett tanulmányait ...A húszas évektől a jellegzetes nagybányai stílus képviselője. A nagybányai művésztelep egyik alapítója (1896), majd 1902-től a festőisk. tanáraként nagy szolgálatot tett a művészeti nevelés ügyének is. 1919 után a telep vezetője volt, lelkes munkássága akadályozta meg a háború után a művésztelep teljes széthullását

Hollósy Simonnál, majd Párizsban a Julian Ak.-n folytatta. 1891-ben festette első nagyobb képét, a zolai naturalizmus hatása alatt álló Szenvedőket (MNG), ezt rövidesen az Ébredés c. kompozíció követte. 1896-ban fejezte be egyik legjelentősebb alkotását, a legnagyobb méretű m. történelmi képek egyikét, az *Aradi vértanúkat*, amely tárgya miatt rendkívüli népszerűsége ellenére sem kerülhetett a millenniumi kiállítás művészeti csarnokába. Külön kiállításon történt bemutatása után végre 1931-ben a Történelmi Képcsarnokba került, majd a kiskunhalasi múz.-ba. 1899-ben (...) Művészetének stílusa eléggé összetett. A francia naturalizmus követőjeként indult, majd hatott rá Munkácsy romantikus realizmusa, egyeztetni próbálta a romantika és naturalizmus elveit. A húszas évektől a jellegzetes nagybányai stílus képviselője. (...) MÉLe

³⁵ Ziffer Sándor, Cziffer (Eger, 1880. máj. 5. – Baia Mare, Románia, 1962. szept.) festő, érdemes művész 1906-tól Nagybányán dolgozott. (...) 1918-ban végérvényesen letelepedett Nagybányán, ahol 1935-től 1945-ig tanított. Fontos szerepe volt a modern román festészet kialakításában. (1957). A bp.-i Iparművészeti Isk.-ban, majd 1900-ban a müncheni ak.-n Rauppnál tanult. 1904-ben Hollósy Simon tanítványa lett. 1906-tól Nagybányán dolgozott. Párizsban, Berlinben megismerkedett az expresszionizmussal. Európa több nagyvárosában (München, Hamburg, Párizs, Berlin) voltak kiállításai. 1918-ban végérvényesen letelepedett Nagybányán, ahol 1935-től 1945-ig tanított. Fontos szerepe volt a modern román festészet kialakításában. 1957-ben Nagybányán gyűjteményes kiállítást rendeztek műveiből. Festészetén kezdetben Hollósy hatása érezhető, majd a posztimpresszionizmus képviselője. Stílusát dekorativitás vastag kontúrok, erőteljes színek jellemzik. MÉLe

³⁶ Krizsán János (Kapnikbánya, 1886. jan. 27. – Nagybánya, 1948. ápr.): festő. 1902-től négy éven át Nagybányán Réti István és Iványi-Grünwald Béla növendéke volt. 1926-ban a nagybányai Szabad Festőisk. tanára lett, s haláláig itt dolgozott mint a nagybányai ún. „második nemzedék” egyik legjellegzetesebb képviselője. Képein e táj festői szépségét örökítette meg gondos elmélyüléssel, az „első nemzedék” elképzelései szellemében. – Irod. Borghida I.: K. J. (Bukarest, 1959.) MEL; a RML k-lón nem emlékezik meg róla

esztétika áramlat a későbbiekben is elsősorban irodalmi és képzőművészeti síkon alakult ki. „A trianon utáni Romániában léte új értelmét kereső magyar szellemiség ideológiájaként született meg”³⁷.

Létrejöttében nagy szerepet játszott Kós Károly³⁸ író, költő, szerkesztő, grafikus. Transzilvanizmusának forrása elsődlegesen művészi élményből táplálkozik. „Az erdélyi magyar, román, szász népművészettel való megismerkedés — írja Benkő Samu — indítja el benne azt a gondolatcsírákat, melynek későbbi kifejelete »transzilvanizmus« néven vált ismertté”.³⁹

Ez a transzilvanizmus Láng Gusztáv szerint „az erdélyi magyarság kultúránállóságának a történelmi lehetőségét bizonyítja [...], az (eszmenyített) erdélyi tolerancia idézésével pedig a különböző világnézetű, pártállású értelmiségiek összefogását szorgalmazta a kisebbségi feladatok megoldása érdekében” (1971). A monográfus Varró János az építőművész látásmódjára vezeti vissza a szépíró írásművészetének sajátosságait. Szerinte „Kós a dolgokat mindig környezetükbe szervesen beleágyazva látja és ábrázolja, minek következtében írásai jól megkomponált, zárt művészi képek sorának benyomását keltik” (1973)⁴⁰.

A román-magyar-szász testvériséget hirdető „karizmás ember” holta után került a vádlottak padjára, s tiszteletreméltó emlékét dühös üldöztetés gyalázta meg⁴¹.

Túl a nemzeti éthosz specifikus hullámhosszán a nemzetiségek közösségi létében ugyan az a szűzsé - természeti táj, városrészlet, arcok, sorsok - birtokbavételi sajátja is közös. Gondoljunk például a nagybányai festők művészetére, amelyet a reflektálásra váró tárgy közössége – tájképeken az a bizonyos nagybányai kék ég, csendéleteken kerámiákon pedig a kibányászott ércek zöld-fekete kontrasztjai – határoztak meg elsősorban. Népi szöttesek mintáit a vidék hegyein-völgyein húzódo szántások-vetések pásztái ihlették. Erre Vida Géza, a nagybányai szobrászművész figyelmeztetett egyik beszélgetésünk alkalmával amikor az általam dicsért abrosz közepét két ujjával felemelve két dimenziós síkságát háromdimenzióssá varázsolta vissza. A szöttek minta kigondolása, éppen fordítva, a felszántott földek, a sárgálló kukorica táblák, a zöldellő vetések dimbes-dombos pásztáit simította el a kelme színén-fonákján.

Vida Géza a közösségi lét jellegzetes megtestesítője volt. Egy alkalommal rákérdeztek nemzetiségi hovatartozására. Azt válaszolta, ő máramarosi, és mindig azon a nyelven szólalt meg, amelyen társai kérdezték-faggatták.

Szimptomatikus tény, hogy az utókor nemzetenként sajátítja ki magának. Erről vallanak a lexikonok rávonatkozó címszavai. „Főleg szülővárosa környékének paraszti életét és népballadákat megőrkítő faszobrokat készít”- olvashatjuk a Budapesten kiadott *Művészeti lexikonban*⁴². Éthosszának hovatartozását

³⁷ A mozgalom eszméletörténeti szerepéről és történelmi szerkezetváltozásairól lásd részletesebben Cs. Gyimesi Éva tanulmányát: *Gyöngy és homok*, Kriterion, Bukarest 1992. A fenti idézet a kötet fűlszövegéből való.

³⁸ **Kós Károly**, (Temesvár, 1883. dec. 16. – 1977. aug. 24. Kolozsvár) 1918-ban a budapesti Iparművészeti Főiskola építészeti tanszékére nevezték ki tanárnak, de lemondó levelében megírta: "...hiszem, hogy Erdélyben nagyobb szükség lesz reám" – s szülővárosában maradt, sokoldalú szerepet vállalva a Romániába került magyarság gazdasági, politikai és kulturális életének fellendítésében.

Közügyi mondandója hovatovább csak a *transzilvanizmus* irodalmi és művészeti, építészeti megfogalmazásaiban juthatott kifejezésre, **RMILe**, B.E. szignó

³⁹ (*Életrajz*. 1991, 243. old).

⁴⁰ Vö. Kós Károly címsz., **RMILe**

⁴¹ Raul Șorban román művészettörténész, aki a bécsi döntés után éppen az ő ajánlásával került a Ferenc József Tudományegyetemen Felvinczi Takács Zoltán mellé tanársegédnek, halála után, épp születésének 100. évfordulója előtt nacionalizmussal vádolta meg egy feljelentésében, mire valóságos hadjárat indult Kós Károly emléke ellen: írásait leragasztották a tankönyvekben, nevét és könyveit kitiltották a sajtóból és könyvtárakból, mellszobrát eltávolították a sepsiszentgyörgyi múzeum előcsarnokából, sőt sírját is meggyalázták a Házsongárdi temetőben... Hiába volt az írók tiltakozása, a centenáriumi sem lehetett megünnepelni. **RMILe**, uo. a címszót Balogh Edgár szignálja.

Költői: *Régi Kalotaszeg* (építészeti tanulmány, Bp. 1911); *Sztambul* (Várostartörténet és architektúra. Bp. – Konstantinápoly 1918); *Erdély kövei* (31 linometszet kísértő szövegekkel, saját nyomdai előállítás, Sztána 1922); *Áttila Királról Ének* (Ballada. Saját nyomdai előállítás linometszetekkel, Sztána 1923, Bp. 1989. Reprint); *Varjú-nemzetség* (regény, Kv. 1925, 1930, Buk. 1955, Bp. 1935, 1956); *A lakóház művészete* (tanulmány, Kv. 1928); *Erdély* (Kultúrtörténeti vázlat. 60 linometszettel, Kv. 1929, Bp. 1933); *A Gálók* (kisregény és három novella, Kv. 1930); *Kalotaszeg* (Egy néprajzi táj története és jellemzése. Kv. 1932, Bp. 1938); *Az országépítő* (regény, Kv. 1934 ESZC); *Budai Nagy Antal* (színjáték, Kv. 1936, 1947, Buk. 1957); *A székely nép építészete* (Bp. 1944); *Erdély népi gazdasági építészete* (Kv. 1944); *Budai Nagy Antal* (kisregény, Kv. 1945, Buk. 1955); *Falusi építészet* (népszerű szakkönyv, Kv. 1946); *Mezőgazdasági építészet* (szakkönyv, 1957); *Hármaskönyv* (Szépírás, publicisztika, grafika. Írásgyűjtemény Balogh Edgár előszavával, 1969); *Kalotaszegi krónika* (kisregények, emlékezés, színjáték. Írásgyűjtemény Varró János bevezető tanulmányával, 1973); *Életrajz* (Közzéteszi Benkő Samu, 1991). *Idem*

⁴² *Művészeti lexikon*. IV, Akadémiai, Budapest, 1968, 683 old.

Constantin Prut Bukarestben kiadott szótára a szobrász témáinak felsorolásával erősíti meg, amelyeket Vida maga román nyelven fogalmazott épp úgy mitikus szűzséiben – *Omul apelor, Omul nopții, Omul pădurii, Solomonarul, Vâlva minei, Priculiciul minei*, – mint a reáliák világában – *Buciumașul, Odihma, Dans din Oaș, Horitoarea, Carnavalul*⁴³. Ugyanakkor a román forrás nem adja meg a tanuló évek adatait - előbb Ziffer János tanítványa Nagybányán, majd egy ideig a budapesti Képzőművészeti Főiskolán tanult - a magyar Lexikon pedig nem konkretizálja művei programcímait...

Végül is a helyi színektől a transzilvanizmusig vezető út elméletét-gyakorlatát egyaránt az *egyetemes rálátástól a rálátás egyetemességéig* chiazmusa határozza meg. Ennek a retorikának egyik legszebb példáját Szervátiusz Jenő művészi krédója hordozza. A témaválasztás arspoeticává lép elő fafaragásain. Például az *Emré bá* kompozícióban. A legenda egyik változatában Emré bá', a székely falvak bangó balladahőse szoros ölelésben kebelén óvja egyetlen báránykáját a hidegtől és minden rossztól akkor is, amikor már régen megfagyott báránykájával együtt. Mert neki talán még életénél is fontosabb volt kicsinykén élő vagyunkja. A ballada ennek a *Legfontosabbnak* a megörökítésére vállalkozott: értéket mentett, pontosabban az értéket átmentette alkotássá, művészetté. Emré bá' görcsös ragaszkodása a szeretet metaforájává enyhült a képen. Az eszelős vonzódás valósága művészi értéké csiszolódott, amely ránk sugározza-kötelezi a felelősség felismerésének örömet-bántát. Azt a fájón boldogító tudást, amit a róka párbeszédében a Kisherceggel a megszelídítés felelősségének nevezett...⁴⁴ A legenda retorikája a hiánymetafora tipikus példáját tárja fel: a semmi elosztását oly módon, hogy aki ezt a semmit kapja, saját senkiséget leplezi le vele. Banner Zoltán írja Szervátiusz-monográfiájában: „Groteszk, kis méretűvé zsugorított monumentalitásával az Emré bá még a bánya és a radnai szájalom figurák családjába illeszkedik, expresszív faragása megrendítő egyedi sorsot tár fel az alig félméter nyírfatönkből. Az arkifejezés elrövidült fájdalommassága azonban már új hang Szervátiusz művészetében, mert ennek a fájdalommasságnak környezetfelidéző ereje van, dimenzióiban az idő eleme is beleszővődik, s az egyedülmaradottság, a kifosztottság írtózatához önmagából merített.”⁴⁵

Az önmagából merítés bevallását és vállalását jelképezi a téma és eszme oly módon történő feldolgozása, amelyben a narráció a narrátor jelenlétével erősödik fel: a szerző, jóval több, mint egyszerű aláíróként, részvevőként önmagát is belekomponálja alkotásába. Ezt vehetjük észre a karakter-analógiák sorában képről-képre, *A kékszakállú hercegen* (1966) 42. B.) és *A csodálatos mandarinban* (1965) 39.B.). Ezekben a művekben a hős alakját mintha önmagából faragná ki, avagy témájával azonosulna önmagát faragja bele... Az Emré bá metaforája akkor válik szubjektíve is jelképpé amikor a Hegyek-völgyek mögött állók 2.B.) vallomás-kompozícióban a faragott és színezett asztallapon saját alakja mellett, a felidézett ballada-motívumok körében, éppen a félnótás pottyandi parasztnak jut a központi hely: szoborkompozícióját ölébe tartva úgy tűnik, mintha magát Emré báb babusgatná. Ebben a vetületben az Emré bá elsősorban balladisztikus metafora, pontosabban annak domborművi paradigmája. Épp úgy szintetizál és tömörít, akár az irodalmi fogatású ballada, amelyben, mint már Gregus Ákos kimutatta „a költészet mindhárom ága csodálatosan egyesül: a ballada epikai, mert elbeszél valamit; lírai, mert dal, drámai, mert cselekményt ad elő s ennek részeseit lelki mozgalmok, szabad működési gyors folyamába állítja elénk s érzéseiket velők magokkal mondatja el. Ha még ehhez hozzávesszük, hogy a ballada rendszerint gyászos eseményről zeng, azt kellő rövidséggel így határozhatnók meg: tragédia dalban elbeszélve. A tragédia jelöli a ballada drámai, a dal lírai, az elbeszélés epikai jellemét.”⁴⁶

Zene

Az esztétikatörténet egyik legrégebb erdélyi vonulatát a zene mondhatja magáénak.

A kezdet ezúttal is filozófiai indíttatású. A két Bolyai⁴⁷ nevéhez és munkásságához fűződik. Benkő András zenetörténészünknek köszönhetjük, hogy *A Bolyaiak zeneelmélete* c. munkájával (1975-ben Farkas

⁴³ Constantin Prut, *Dicționar de artă modernă și contemporană*, Univers Enciclopedic, București, 2002, 517 old.

⁴⁴ Angi István, *Értéktől jelentésig*, Pro philosophia, Kolozsvár, 2004, 17. old.

⁴⁵ Banner Zoltán, *Szervátiusz Jenő* Kriterion, Bukarest 1976, 36 old.

⁴⁶ Gregus Ágoston: *A balladáról és egyéb tanulmányok*, Budapest, Franklin, 1886, 189 old.

⁴⁷ **Bolyai Farkas** (Bolya, 1775. febr. 9. – Marosvásárhely, 1856. nov. 20.): kollégiumi tanár, a fiát, ~ Jánost megelőző időszak legkiválóbb magyar matematikusa, az MTA I. tagja (1832). 1781-től a nagyenyedi ref. kollégiumban nevelkedett, 12 éves korában a 8 éves br. Kemény Simon mentora Vécse. 1790-től a két fiú öt évet a kolozsvári ref. kollégiumban töltött. 1796. ápr.-ban ~ tanítványával együtt Jénában, 1796 okt.-étől a göttingeni egy.-en folytatta tanulmányait.

Bolyai János (Kolozsvár, 1802. dec. 15. – Marosvásárhely, 1860. jan. 27.): minden idők egyik legeredetibb gondolkodású matematikusa, ~ Farkas fia. Tanulmányait kezdetben kizárólag apja irányította. Rendkívüli képességei már gyermekkorában megmutakoztak. 12 éves korában lett a marosvásárhelyi kollégium tanulója, 15 éves korában

születésének 200. évfordulóján), pirkadóvá tette reneszánszukat, mégis esztétikánk történeti vonulatában idevágó írásaikat az elfelejtett esztétikák körébe sorolhatjuk.

Az apa, Bolyai Farkas, matematika-filozófiai irányultsága nemcsak a fiú, Bolyai János, hasonló szellemű érdeklődését keltette fel, de mindkettőjük zeneesztétikai foglalatosságát is meghatározta. Még akkor is, ha ez a foglalatosság apától fiúig merőben ellentétes irányú volt.

Elmélet és gyakorlat keresztüzében az apa Leibnizt idézve a zenét „az aritmetika titkos gyakorlatának”⁴⁸ tekinti. Vele szemben János, a gyakorlat partizánja, „a mennyei szép muzsika szentségtörésének” ítéli az elmélet javára történő „eltávolodást a legélesebb füleinket kielégítő harmóniától”, „az isteni természettől.”⁴⁹ Farkas *Zenészeti dolgozata* a zenét a matematika törvényei alá rendeli; János *Muzsika-tana* felszabadítja, sőt, a matematikai törvények kűtfőjének tekinti a zene világát. Mái elemzésre váró feladatok fehér foltjai uralják a két nagy matematikus zenei jelentőségének esztétikai felmérését.

A másik oldalt, a kritikai gyakorlati esztétika kezdeteit Temesvár korai szak sajtója és könyvkiadása tükrözi. A kezdetek dokumentációs gazdagsága becsületére válhatott volna a korabeli Európa nemcsak környező, de még a távolabbi, régebbi komoly zenei múlttal rendelkező esztétikai-kritikai mozgalmainak. Járossy Dezső⁵⁰ nevéhez fűződik az 1908-ban létrejött *Egyházi Zeneközlöny* és ugyancsak ő alapítja meg 1917-ben és szerkesztette haláláig a *Zenei Szemlét*, korának egyik legkitűnőbb magyar zenei szaklapját. Kiadásában és szerkesztésében jelent meg 1921 és 1929 között megszakításokkal és változott címeken az *Egyházi Zeneművészet*, *Musica Ecclesiastica*, *Musikalische Rundschau*, 1929-től a *Banater Musikzeitung* is. Mint zeneesztéta, Járossy hangsúlyozza a hagyomány szerepét a zenei fejlődésben, s felismeri a népi zene alapvető jelentőségét a modern nemzeti iskolák kibontakozásában. A legválságosabb időben állt Bartók Béla és Kodály Zoltán mellé; a két nagy zeneszerző nem egy műve a *Zenei Szemle* hasábjain látott először napvilágot. A legnagyobb elismerés hangján írt Bartók és Enescu temesvári hangversenyeiről, nagyra értékelte Richard Wagnernek a zenetörténelemben új, korszaknyitó muzsikáját. Tevékenysége, művészeti világképe az egyetemes és a nemzeti zene értékeinek következetes művelését és védelmét tűzte ki célul, amelyet a két világháború közötti korszakban is tovább szorgalmazott. A zenei anyanyelv ápolásáért írott mellett - *A zeneesztétikai szép a zenetörténelemben*, (Bp. 1909), *Forradalom és zeneművészet* (Tv. 1920); és egyház zeneesztétikai tevékenysége is kiemelkedő. *A hagyományos gregorián korális esztétikai méltatása* (Temesvár, 1906); *A zeneesztétikai szép a zenetörténelemben* (Bp., 1909); *Az eukarisztia zenéje* (Temesvár, 1910); *Az egyházi zene liturgikájának tankönyve* (Temesvár, 1914). Zeneesztétikájában elsőként eleveníti fel a máig érvényes éthosz-elmélet jelképtárát. Kellő árnyalatokban elemzi az egyházzenei hangnemek és az esztétikai érték kategóriák bensőséges kapcsolatát a gregorián korális elméletében-gyakorlatában egyaránt.

A képzőművészeti esztétikák történetéhez hasonlóan az erdélyi zeneesztétika fejlődésében is jelentős szerepet játszottak az elődök történelmi munkái. Miként Orbán Balázs, aki megalkotta figuratív művészetünk történelmi toposzát zenetörténeiseink-folkloristáink is, – Seprődi János⁵¹, Farkas Ödön⁵², Lakatos István⁵³ – lényegében járultak hozzá a zeneesztétikai reflexiók kialakításához.

befejezte kollégiumi tanulmányait. 1818-ban apja birtokos barátainak támogatásával beiratkozott a bécsi hadmérnöki ak.-ra, ahol feltűnt matematikai és zenei tehetségével. **MÉLe**

⁴⁸ Bolyai Farkas, *Zenészeti dolgozata* in: Benkő András, *id. mű*, 102 old.

⁴⁹ Bolyai Farkas, *Zenészeti dolgozata* in: Benkő András, *id. mű*, 102 old.

⁵⁰ **Járossy Dezső** (Csatád, 1882. dec. 7. – 1932. szept. 13. Eger) – zeneesztéta, kritikus, orgonaművész, zeneszerző.

⁵¹ **Seprődi János** (Kibéd, 1874. aug. 15. – Kolozsvár, 1923. márc. 6.): zenetörténész, folklorista. Tanári oklevelet szerzett Kolozsvárott. 1904-től haláláig a kolozsvári ref. kollégium tanára. A régi m. zene történetének kutatója s jelentős népdalgyűjtő volt. Vikár Béla, Bartók Béla és Kodály Zoltán mellett egyik felfedezője és népszerűsítője az eredeti m. dallamoknak. A ref. egyházi éneklést is eredeti szépségeiben igyekezett visszaállítani. – F. m. *A reformátusok próbaénekeskönyvének bírálata* (Bp., 1904); *Emlékirat a magyar zene ügyében* (Bp., 1906); *A magyar népdal zenei fejlődése* (Kolozsvár, 1908); *Kájoni-kódex irodalom- s zenetörténeti adalékai* (Irod. tud. Közl. 1909.); *Eredeti székely dalok* (kórusművek férfikarra, Kolozsvár, 1914). – Irod. Illyés Géza: S. J. (Református Szle., 1933 – 1934.) **MÉLe**

⁵² **Farkas Ödön** (Jászmonostor, 1851. jan. 27. – Kolozsvár, 1912. szept. 11.): zeneszerző. Ábrányi Kornél és Nikolics Sándor tanítványa. 1879-től haláláig Kolozsvárott működött, a konzervatórium ig.-ja, 1882–83-ban a kolozsvári színház karnagya. Mint zeneszerző operáival tűnt fel, melyek a maguk idejében népszerűek voltak. Neves énektanár is volt, tanítványai közt volt Sándor Erzsébet és Székelyhydy Ferenc. Filharmonikus társulatával sokat tett a kolozsvári zeneélet fejlesztéséért. **MÉLe**

⁵³ **Lakatos István**, Munkái: *Magyaros elemek Brahms zenéjében* (1935); *Az új magyar műzene* (1936); *A román zene fejlődéstörténete* (1938); *A muzsikás Ruzitskák Erdélyben* (1939); *A román népdal és irodalma* (1939); *Egy erdélyi muzsikás vallomása. Ruzitska György emlékezése [az] 1856. évből* (1940, 1944); *Brassai Sámuel és a muzsika* (1941);

Ugyanakkor Domokos Pál Péter, Bartók és Kodály munkásságának lelkes híve, népszerűsítője, népdalgyűjtő tevékenységük egyik folytatója, „valóságos vándorapostol módjára járta be a moldvai falvakat és gyűjtötte az ottan élő magyarságra vonatkozó társadalmi és néprajzi anyagot” — írja róla Szabó T. A zenei anyanyelv ápolására feldolgozta a régi énekeskönyveket, ilyen a *Zemlényi János kéziratos énekeskönyve (XVII. század)* c. munkája (1939), elemi iskolai énekeskönyvet adott ki, s *Mert akkor az idő napkeletre fordul* (1940) c. munkájában 50 csángó népdalt közölt.

A csángó egyházzene tragikus történetének végig követésére az ő úttörő tevékenysége inspirálta a későbbi gyűjtéseket is. Ennek a történetnek fájdalmasan szép példáját mutatja be Dobszay László szerkesztésében a *Gregorián énekek és balladák a csángóknál* című, 1997-ben megjelent CD lemez. Gyönyörű anyagot szolgált meg a moldvai csángók latin nyelvű egyházi énekéből.

A példa, mint mondtuk, fájdalmasan szép. Hiszen majdnem egészen már a múlté. Kihalásának hosszú története van. S szervesen kapcsolódik egyházi zenénk anyanyelvi kettőségéhez. A zárt egységben élő csángók identitás-védelmének egyik utolsó mentsvára volt a latin nyelven való éneklés. Anyanyelvük kiszorult közösségeikből és mindinkább lehatárolódott a család legbelsőbb életformáira. (Szomorú emlékek sorát idézhetnők arról, ahogy a népdalgyűjtőnek a távoli kukoricásban félve, szinte suttogva végül is mikrofonba mondták-énekeltek feledésbe merülő egyházi népénekeiket.) Maradt hát a latin, amelyben továbbra is magukra találhattak. Hiszen a latin deklamáció és a magyar intonáció metaforikus átviteleiben ott neszezett továbbra is az, ami addig is közös volt: a szakrális esztétikai élmény bizonyossága. „E gyakorlatnak halálos dőfés volt a *II. Vatikáni Zsinat* reformja: az 1970-es évek elejétől megszűnt a latin nyelvű misézés, az előadók azóta nem hallották, nem is énekeltek a latin nyelvű énekeket, a iasi püspök előírta a kizárólagos román nyelvű éneklést” — írja Dobszay László a lemez kísérelő szövegében. Húsz évvel később nyomokban még megtalálták ezt a hagyományt. Persze nem tömeges előadásban s kissé már megkopottan. „Akármilyen szomorú, ez az emlékezet most már néhány éven belül véglegesen ki fog hullani. Európa elveszít valamit, ami visszahozhatatlanul nagyszerű” — olvashatjuk ugyanott.

A lemez tanúságtétel arról, hogy elveszíthető, az első után, a második anyanyelv is. Kiegészítésül moldvai balladák szólnak meg a lemezen, azt bizonyítandó, hogy nem csak magyar és latin nyelvű énekeik, de világi és szakrális zenekultúrájuk is a lélek mélyéből eredő közös forrásból fakad. A lemezen egybebe között a *II. gregorián mise Kyriejé*t éneklő egy 79 éves bogdánfalvi paraszt saját harmóniumkíséretével. „Ifjú korában kántor volt - írja Dobszay - bár a kottát nem ismeri. A felvételen egy öreg, rossz tüdejű ember énekét és játékát halljuk, sokak számára talán riasztó és esztétikailag élvezhetetlen előadást. De népzenei füllel hallgatva, mintha egy közel keleti vagy rituális éneket hallanánk, meggyőző hittel, megindító buzgósággal és a külső gyengeségen is átütő belső intenzitással. Nem volt szívünk elhagyni a lemezről: ha másnak nem, tekintsük egy elpusztított kultúra utolsó üzenetének...”

A korabeli, Bartók és Kodály művészetét támadó uralkodó ideológia és pártpolitika megpecsételte az erdélyi modern magyar zenei mozgalom sorsát is. A hegedűművész és karmester Nagy István, aki egyben a kórusművészet esztétikájában is érdemben tette le voksát, Kamarakórusa tragikus végéről így nyilatkozott 1981-ben: „Ma már nagyon különösnek és szinte hihetetlennek tűnik, hogy Bartókot is formalizmussal vádolták. Idézek: «Erdély magyar zeneszerzői sokáig éltek és élnek ma is Bartók — minden konstruktív népi gyökerei mellett — sok formalista, néha anarchisztikus vagy népiségével éles ellentétben levő, túlzott individualisztikus vonásokat mutató, valamint Kodály túlnyomólag jobbágyi, részint klerikális kultúrkörbe tartozó művészetének hatása alatt.» Bartóknak persze a post mortem ítélet nem ártott. Annál többet nekem, mert egyre nagyobb akadályok gördültek utamba. Íme néhány: A Diákház nagytermében nem tarthattam hangversenyt. Ok: az énekkar felkarcolja a pódium parkettjét. (...) Nem sokára egy hét-nyolc tagú bizottság előtt kellett védekezni a vád ellen, hogy formalista művészetet terjesztek. Kérdésemre, hogy melyek ezek a művek, csak egyet tudtak felhozni: Bartók *II. vonósnégyesét*. Erre a minden esztétikai elemzést nélkülöző egyéni véleményre csak azt felelhettem, hogy én nem tartom annak. És ezzel már a Bartók-hangversenyeknek is befellegzett, de még tíz évig volt erőm megbirkózni a homályból fel-felbukkanó nehézségekkel. Hangversenyeket rendeztem, és továbbra is énekeltettem Bartók műveit, legalább egyik kitűzött céloamat elértem: néhány kivétellel megszólaltathattam Bartók összes kórusművét. Azonban a sok küzdelem nagyon kifárasztott, le kellett mondanom további hangversenyekről, és 1958-ban búcsút vettem énekkaromtól”.⁵⁴

Bibliográfia az 1919-1940 között erdélyi szerzőktől önállóan megjelent magyar zenei vonatkozású munkákról (1943); *Zenétörténeti írások* (1971); *Kolozsvári magyar muzikusok emlékvilága. Szemelvények a XIX. század zenei írásaiból* (1973); *A kolozsvári magyar zenés színpad. Adatok az erdélyi magyar nyelvű zenés színház történetéhez* (1977). In: **RMILE**, B. A szignó. Lásd még: Benkő András, *A romániai magyar zeneírás három évtizede* (1949-1974). Művelődés 1974/8

⁵⁴ **Nagy István** (Csíkszereda, 1907. júl. 5. – 1983. jan. 5. Kolozsvár) – karmester, hegedűművész, zenetanár. A magyar zenei anyanyelv, az eredeti népi dalkultúra jelentős művelője. Már marosvásárhelyi tanárként megszervezi iskolájának

Elfelejtett esztétikák

A fővárosok vonzásai és taszításai történetében gyakran feledésbe merültek olyan esztétikai munkák, amelyeknek a tudományos hitelessége máig megőrizte időszerűségét. Mindenekelőtt Brassai Sámuelnek, Erdély kiváló polihisztorának az esztétikájára gondolunk. Mikó Imre könyvének kívül⁵⁵ az utókor elég mostohán kezeli ez irányú munkásságát. Esztétikai írásaira még az erdélyi lexikális kutatás sem tér ki bővebben⁵⁶ A MEL sem újította fel a Brassai szócikket, a róla szóló szakirodalmat is csak 1957-ig ismeri.⁵⁷ Pedig a *Logika lélektani alapon fejtegetve* (Pest, 1858); a *Magyar vagy cigány zene* (Kolozsvár, 1860); c. munkáin kívül esztétikai főművéről, *A gyönyörűségről, amelyet a szépművek szemlélése vagy hallása okoz bennünk*, ő maga vallja: „tizenkét évi indukció gyümölcse volt”, amellyel „elég indokot adék fel egy esztétikai patens kiszorgálására”⁵⁸. Mátrai László, egyenesen korszakalkotónak fogja fel esztétikai munkásságát.⁵⁹

Különösen a felmérések, a történelmi összefoglalások a hagyomány, a korabeli elméletek értékelések tovatűnése a történelem süllyesztőjében jelentett veszteséget. Hiszen a felülbíráásokat, a kritikai átvételeket lehetetlenítette el. Például, **Jánosi Béla** esztétikatörténeti munkásságára borult ilyenfajta homály. A lexikográfia ugyan megemlíti, sommásan elismerik munkásságát, ám *Az esztétika története* c. főműve és Knight esztétikatörténetének fordítása, amit *A magyar esztétika története* fejezettel ő maga egészít ki, korántsem tükröződnek a mai kutatásokban. Különösen erdélyi vonatkozású írásait fedi homály, pedig az „erdélyi polihisztor” esztétikájáról szóló tanulmánya — *Brassai Sámuel a művészi hatás okairól* — joggal kellene szerepeljen tudománytörténeti elemzéseinkben.⁶⁰

Az értékkereséstől és -védelemtől az axiológiai esztétikáig

Az erdélyi magyar esztétika művelése átfogta kutatási területének minden fontosabb ágazatát. Története majd minden jelentősebb szakaszában ott találjuk *az ízlésnevelés, az esztétikai ítélet* kialakításának mind intézményesített, mind a rejtőzködő hagyományokból felidézett szorgalmazását. Előbbi iskolai kézikönyveink, utóbbi főleg a teológiai írók, mint Áron Püspök, László Dezső⁶¹ vagy P. Lukács Manszvét⁶² művei fémjelzik.

fiú vegyeskarát, amellyel a reneszánsz és a modern magyar kórusművészet tolmácsolójává válik. Ezt a munkát magasabb szinten folytatja a kolozsvári tanítóképzősök országos hírűvé emelt vegyeskarával, valamint a nevét viselő énekkarral. Az Énekszó, Erdélyi Iskola, Ifjú Erdély, Néptanítók Lapja, Művelődési Útmutató – Művelődés, Igaz Szó, Korunk, Lucrări de Muzicologie, Utunk hasábjain s a *Zenatudományi írások* c. kötetben közölt írásai a zenei anyanyelv, a zenepedagógia és az énekkari kultúra kérdéseivel foglalkoztak (*Három írás – A felfedezés öröme; Harminc év múltán is; Bartók felé* – in: *Zenatudományi írások* szerk. Benkő András, Kriterion, Bukarest, 1983). Vö. **RMIL**. B.A. szignó

⁵⁵ Mikó Imre, *Az utolsó erdélyi polihisztor*, Kriterion, Bukarest 1971

⁵⁶ „1971-ben jelent meg és rövidesen két kiadást ért meg Mikó Imre könyve, *Az utolsó erdélyi polihisztor* (Száz dokumentum és történet **Brassai Sámuel**ről), ez a Brassai-breviárium és mozaikkövekből összerakott Brassai-portré. Munkásságát pozitívan értékeli több román nyelvű akadémiai kiadvány, részletesebben Kovács Józsefnek Mikó Imre könyve kapcsán írt dolgozata (Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Kv. 1972. 479-82.). A polihisztorok korát lezáró Brassai tudományos polémiáival, nevelői példájával, nyelvművelő szenvedélyével mint néplapalapító és mint világlapszerkesztő van jelen nemzetiségi közéletünkben” olvashatjuk a szerző önjellemzésében. Lásd: **RMILe Brassai Sámuel emlékezete** címszót, M.I. szignóval)

⁵⁷ Az idevágó címszó vége: Irod. Fitz József: B. 5. (Bp., 1911); Gál Kelemen: B. 5. (Kolozsvár, 1926); Boros György: Dr. B. S. élete (Kolozsvár, 1927); Mikó Imre: B. S., az utolsó erdélyi polihisztor (Korunk, 1957).

⁵⁸ lásd Mikó Ervin, *Id.mű*

⁵⁹ „Azzal, hogy Brassai az esztétikai műélvezetet az asszociációkból vezette le, megelőzte az egész századvégi esztétikát - írja Mátrai László *A kolozsvári egyetem és az európai tudományosság* c. tanulmányában. Idézi Mikó, *Uo.*332 old.

⁶⁰ **Jánosi Béla** (Brassó, 1857. okt. 26. – Bp., 1921. szept. 13.): esztétikus, az MTA tagja (I. 1902, r. 1915). A kolozsvári egy.-en tanult, ahol 1880-ban tanári és bölcsészdoktori diplomát szerzett. 1880-tól aradi, 1893-tól bp.-i középisk. tanár. 1921-től a Kisfaludy Társ. tagja. Munkásságában Kant filozófiai nézetei vezérelték. Az ókori esztétikáról írt pályaművét (1891) az MTA Gorove-díjjal jutalmazta. – F. m. Az esztétika története (I–III. Bp., 1901–02); Szerdahelyi György esztétikája (Bp., 1914); Schedius Lajos esztétikai elmélete (Bp., 1916). – Irod. Kéky Lajos: J. B. emlékezete (Bpesti Szle, 1935). **MÉLe**

⁶¹ **László Dezső** (Sepsiszentgyörgy, 1904. júl. 12. – 1973. nov. 15. Kolozsvár) – társadalomtudományi és egyházi író, szerkesztő. Önálló kötetei: *Bethlen Gábor keresztyén élete* (1929); *Az Erdélyi Református Egyház története* (1929); *Értelem, erő, akarat* (1931); *Akarom: tisztán lássatok* (Széchenyi István és a magyar jelen. 1931); *Amíg a diákból tanár lett* (Tanári székfoglaló beszéd. 1934); *Két tűz között* (A modern magyar irodalom és a református egyház. 1935); *Mit cselekedjem?* (a lelkesi szolgálat vezérfonala, 1935); *A siető ember* (Tanulmányok a magyar múltból. 1935); *Az anyaszentegyház élete és szolgálata* (1938); *Reményik és Ady* (1941); *Ige-hit-egyház* (1943); *Magyar önismeret* (Cikkek,

Kiterjedt zónát birtokolt a közönség nevelését célirányzó kritikai esztétika is, amely koronként váltakozó hatékonysággal az olvasó tábor, a koncertközönség avagy a múzeumlátogatás befogadói színvonalát igyekezett minél igényesebbé tenni.

Hasonló jelentőségű volt a *műalkotás-esztétikák* gazdag irodalma. Kiterjedt minden jelentősebb ágazati művészet elemző értékelésére, irodalomtól költészettől építészetig, urbanisztikáig. Itt a művészetelméletekkel egybehangzó dokumentumok szerzőire gondolunk, irodalom, költészet terén Ligeti Ernőtől⁶³, Szabédi Lászlótól⁶⁴ Földes Lászlóig⁶⁵, művészetelméletben László Gyulától⁶⁶ Borgida Istvánig⁶⁷ a zene világában Brassai Sámuelről, a két Bolyaitól Járossy Dezsőig.

tanulmányok, előadások. 1944); *Kegyelemből a hit által* (Vásárhelyi Jánossal, 1947); *Őt hallgassátok* (Borbáth Dániellel és Tökés Istvánnal, 1975); *A magyar református lelkipásztor a történelemben*. XVI. sz. (1992). **RMile**, Cs.P. szignóval

⁶² *A Katolikus világ. Ferences havilap*, Kolozsvár 1935-ös évfolyama közli P. Lukács Manszvét fontosabb esztétikai-nevelői írásait, a *Kövess engem* jelige fényében...

⁶³ **Ligeti Ernő** (Kolozsvár, 1891. febr. 19. – 1945. jan. 11. Budapest) – író, publicista, szerkesztő. Főbb művei: *Magányosan ezer tavasz közt* (versek, 1913); *Asszony* (novellák, 1920); *Belvedere* (regény, 1921); *Erdély vallatása* (politikai portrék 1922); *En jót akartam* (versek, 1924); *Az ifjító szűz* (regény, 1925); *Föl a bakra* (regény, 1925); *A páneurópai mozgalom* (tanulmány, 1926.); *A két barlang* (regény, 1927); *Vonós négyes* (elbeszélések, 1928); *A kuruzsló* (regény, 1929); *Az ő kis katonája* (regény, 1931); *A két Bőszörményi* (regény I-II. 1931); *Az idegen csillag* (regény, 1932); *Jákob az angyallal* (kisregény, 1940); *Rózsaszüret* ("A Balkán regénye", 1941); *Súly alatt a pálma* ("Egy nemzedék szellemi élete." Emlékirat, Kv. 1941) **Vö. RMile** B.E. szignó

⁶⁴ **Szabédi László**, Székely (Sáromberke, 1907. máj. 7. – Kolozsvár, 1959. ápr. 18.): romániai magyar költő, irodalomtörténész. Unió, teológiai és bölcsészeti tanulmányokat hallgatott Kolozsvárt, Bp.-en, Strassburgban. 1931-től az Ellenzék c. kolozsvári napilap belső munkatársa. 1940-től Baré községben (Kolozs m.) tanító. 1941-től a kolozsvári Nemzeti Színház dramaturgia. 1942-től a kolozsvári Termés c. folyóirat egyik szerk.-je. 1944-ben szervezője a Magyar Népi Szövetségnek. 1945-től a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múz. ig.-ja és a Székely Mikó Kollégium tanára. 1947-től haláláig a kolozsvári Bolyai Egy. tanára. Öngyilkos lett. A romániai m. irodalom jelentős alakja volt. A román irodalomból több művet lefordított. Román népköltészeti termékeket gyűjtött és fordított. Válogatott versei románul is megjelentek. – Főbb művei. *Délia* (drámai költemény, 1936); *Alkotó szegénység* (versek, 1939); *Veér Anna alszik* (elbeszélések, 1941); *Ész és bűbáj* (tanulmányok, 1943); *Telehold* (versek, 1944); *Zöld levél* (román népdalok fordítása, 1945); *Válogatott versek* (1955); *A magyar ritmus formái* (1955); *Nyelv és irodalom* (tanulmányok, 1956); *Versuri alese* (válogatott versei románul, 1956); **MÉLe**

⁶⁵ **Földes László** (Arad, 1922. jún. 26. – 1973. jan. 10., Kolozsvár) – irodalomkritikus, szerkesztő. Mint kritikus a „szellemi reflexek”-ben éli ki magát. Eredeti gondolatai irodalomról, színházról, képzőművészetről nem rendeződnek szilárd rendszerbe, tanári előadásai, szerkesztői kezdeményezései (főként a könyvkiadói munkában és az Utunk-szerkesztés éveiben), írásban rögzített vagy szóbeli vitákban elhangzó érvei viszont közvéleményformáló erejűek voltak, jelentős tényezők a fiatal művésznemzedék szemléletének alakulásában.

Kötetben kevés anyagot hagyott maga után. Tóth Sándorral sajtó alá rendezte Gaál Gábor filozófiai, társadalomtudományi és a marxizmust összefoglaló egyetemi jegyzeteit (Kv. 1947); kritikai életművének jelentős része ma is csak a korabeli lapokban szétszórva található, s önmagával szembeni szigorúságát tanúsítja, hogy a romániai magyar novella első évtizedének átfogó elemzését tartalmazó könyve kéziratát éppúgy félretette, mint ahogy egyetlen, életében megjelent tanulmánykötetéből (*A lehetetlen ostroma*, 1968) kizárta az 50-es évek derekáig írott összes tanulmányait. Egy második tanulmánykötetének befejezésében halála akadályozta meg.

Nekrológiájában így jellemzi Deák Tamás: „Szenvedélyes volt az elvontságban is. Szerette az elvontságot, a szellemi tornát, a filozófiai tréfát, a mutatót, a bravúrt. Ha majd a bírálatairól írunk, nem szabad megfedkezünk Földesnek erről a mondhatni élvezeteg örömről az absztrakcióban, mert talán ebben volt a »legmodernebb«, ő, a nagyon modern ember.” **RMile**, K.L. szignó

⁶⁶ **László Gyula** (Kőhalom, 1910 március 14. – 1998. dec. 13. Nagyvárad.) – régész, történetkutató, művészettörténész, képzőművész. (Kőhalom, 1910. márc. 14.) Erdélyben megjelent munkáiban Erdély településtörténetének a nyers táj átalakítására gyakorolt hatását vizsgálta; a bánági Mokrin mellett feltárt avar sír leletanyagából a keleti lovasnépek ősvallásának eddig ismeretlen vonatkozásaira következtetett. Kolozsvárt folytatja a pogány magyarok 1914 előtt elkezdett Zápolya utcai sírkertjének feltárását, s ugyanebben az időben jelenteti meg kötetét is *A honfoglaló magyar nép élete* címmel. **Vö. RMile**, B.E. szignó

⁶⁷ **Borghida István** (Szatmár, 1918. márc. 8. – Kolozsvár) – művészettörténész, műkritikus. Gimnáziumi tanulmányait magánúton végezte, a kolozsvári egyetemen műtörténeti, esztétikai és lélektani képesítést, a bukaresti egyetemen művészettörténeti doktorátust szerzett. 1948-tól az Igazság művelődési rovatát szerkesztette, 1949-től a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Intézet művészettörténeti előadótanára. Gyűjteményes tárlatokat, vándorkiállításokat szervezett, s számos összefoglaló cikkben, tanulmányban foglalkozott az újkori egyetemes művészet több kiemelkedő egyéniségével (Daumier, Toulouse-Lautrec, Van Gogh, Käthe Kollwitz, Meštrović, Monet, Chagall), valamint a jelenkori román és hazai magyar képzőművészet jeleivel. A nagybányai festőiskola művészetét, Weisz István fotópoetikáját, Kós András szobrait, Jakobovits Miklós képeit ismertette a Korunkban, az Utunk művészeti munkatársa, írásai több bel- és külföldi folyóiratban jelennek meg. **RMIL** sz. nélkül

Egyetemes meghatározója mindezeknek a különösebb fogant esztétikáknak a művészi-művelődési értékek felfedezése, méltatása és megőrzése volt. Akár az ízlésnevelés vagy értékítélet alakítása, akár a műalkotásba fogant üzenet feltárása indította eme kutatásokat, és még akkor is, ha előtérbe az esztétikum szórakoztató szerepe került, a végső eredőt az értékek védelme jelentette. *És ebben rejlik az erdélyi magyar esztétikatörténet filozófiai meghatározottsága.*

A filozófia égisztől az elideologizálás uralmáig

Igen is van filozófiai eredete az erdélyi magyar esztétikának. Ez derült ki filozófiai irodalmunk alapkérdéseinek a felvetéséből Apáczai Csere Jánostól Böhm Károlyig és a Kolozsvári iskoláig⁶⁸ egyaránt. Ám az egyetemesen vallott axiológiai igény nem jelentette, és nem jelentethette az esztétika számára a központosítás kényszerét. Filozófikumában az értékteremtés-értékkutatás aktusa mindig is az adott gondolkodó alkotó szabadságában vált azzá ami: bölcséleti érték⁶⁹. És ezt az értéket az adott esztétikai kutatás is a maga korántsem centralizált szabadságában avatta esztétikaivá.

Amikor azonban a filozófia teremtménye égiszt felváltotta az ideológia szorító kényszere, bekövetkezett a központosítás értékfosztó uralma. Ez különösen jellemző tüneté vált a szocialista hatalom egypártrendszerű eszmei szerkezetében.

Mert a központúság illetve a központosítás az előretolt ideológia álcázása, főleg ha irodalmi szinten érvényesítik. Ugyanis az irodalomközpontúság előjoga a figuratív és non-figuratív művészetekkel szemben pusztán látszat: a szavakba foglalható többlet mennyiségébe rejtőzködik, és, különösen az említett totalitárius eszmerendszerekben, ön-jelölve ideológiai primátusát a beleilleszthető világnézet kánonját ráviheti a többi művészet esztétikájára is. És megjelennek a festészeti pártikonográfiák, zenében a tömegdalok, hogy a szintetikus művészetek, film, színház, szolgasorsba kényszerüléséről ne is beszéljünk. Híven vallanak erről a korabeli sajtó krónikái, kritikái egyaránt, még akkor is, ha dicsőítő tartalmukat korántsem vallomásnak szánták. Lásd például a *Ceaușescu Omagiu* kötet, úgymond, költői-művészi tartalmát⁷⁰.

Polidetermináltság szorítójában az ágazati esztétikák

Merőben más meghatározottságú a művészi ágazatok és műfajok sajátosságait reflektáló esztétikák jelenléte. Különösségük paradoxona, *a sokféleség meghatározhatósága*, éppen szaktudományi mivoltukban rejlik. Hiszen megidéző, stilisztikai, retorikai, lélektani stb. létformájuk, a filozófiai determináltsághoz hasonlóan, ez úttal is egyetemes fogantatású, és különössé csupán megjelenésükben válnak, amikor elemző energiájukat ráillesztik az adott ágazat ilyen vagy olyan művészi kérdéskörére. Nálunk különösen a stilisztikai és a művészettörténelmi kérdésfeltevéseket jellemezték az ilyen különös irodalomban⁷¹, képzőművészetben⁷², zenében⁷³ egyaránt.

A magyar attribútum esztétikatörténelmi ambivalenciája

Magyar nyelvű vagy *magyar esztétika* szintagmái jellemzik esztétikatörténetünket Erdélyben? Metonimikus vagy metaforikus a retorikája e szókapcsolatnak? Részeshatározó avagy birtokos eset vonzata érvényesül benne inkább?

⁶⁸ Vö. Böhm Károly és a "kolozsvári iskola". A kolozsvári Böhm Károly nemzetközi konferencia előadásai, Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged 2000,

⁶⁹ Lásd Ungvári Zrínyi Imre elemzését: *Öntételezés és értéktudat Böhm Károly filozófiájában*, Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged 2002

⁷⁰ *Omagiu Ceaușescu*, Editura Politică, București 1973, 1978, 1988

⁷¹ Szabó Zoltán, *Kis magyar stilisztikatörténet* Kriterion, Bukarest 1970

⁷² Kós Károly (Sztána, 1919. aug. 31.) – néprajzkutató, tanulmányíró. Idősb Kós Károly fia. Munkái: *Mihez kezdjünk a természetben* (1968, 1985); *A vargyasi festett bútor* (1971); *Népelet és néphagyomány* (1972); *Kászoni székelő népművészet* (Szentimrei Judittal, Nagy Jenővel 1972); *Szilágysági magyar népművészet* (Szentimrei Judittal, Nagy Jenővel, 1974); *Tájak, falvak, hagyományok* (1976); *Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet* (Szentimrei Judittal, Nagy Jenővel, 1978); *Eszköz, munka, néphagyomány* (1979); *Moldvai csángó népművészet* (Szentimrei Judittal, Nagy Jenővel, 1981); *A vas ízei* (válogatás előszóval, fényképezte Szabó Tamás, 1988). *Erdély népi építésze* (Bp. 1989). **RMILe**, B.E. szignóval

⁷³ Lakatos István, Vö. 50. sz. lábjegyzet

Mert az értelmezés mindig a birtokló irányába tekint. Anyanyelvünkön éppen anyanyelviségében tekint arra: a magyar nem értelmezi, hanem magyarázza a dolgokat, pontosabban magyarul értelmez. Nyelviségében megragadva a művészetek és a művelődés birtokba vétele is magyarul magyarázott.

A rész és az egész metonimikus illetve a jelentő átvitelének metaforikus alternatívájában az utóbbi mellett érvel Cl. Lévi-Strauss is, amikor főművét *La pensée sauvage-nak*⁷⁴ (*A vad gondolkodás*) és nem *La pensée du sauvage-nak* (*A vadak gondolkodása*) nevezi meg. Hiszen a vadgondolkodás az eszmefejlődés egyik történelmi szerkezete, amely megszakítottságában bármikor, bárki részéről visszagondolható, sőt, megértéséért feltételezi a benne való jártasság megidézett gyakorlatát. Ha bárki anyanyelvén kívül más nyelvet is kellőképpen birtokol, akkor gondolatait is, ha éppen azt a nyelvet beszéli, azon a nyelven is gondolja. A magyar irodalmat magyarul gondolva írják s a magyar irodalmi alkotás fordítását is e nyelv szellemében teszik, ha meg akarják védeni fordítói művészetüket a fordítás ódiumától.

Persze könnyebb a viszonyulás e fenti dilemmához a beszélt nyelv szavaihoz kötött irodalom illetve költészet impériumában, mint a zene vagy a képzőművészetek meghatározatlan tárgyi (Hegel) illetve fogalom nélküli általános (Kant) kifejező eszköztárában. És mégis, az alkotás itt is éppoly *Éthoszhoz* kötött⁷⁵, mint a művészi alkotás bármely területén. Legfeljebb itt a magyarázásuk, megértésük lehet többé-kevésbé bonyolultabb. Hiszen a megfestett alak gesztusaiban, öltözkézésében, és a táj szemléletéhez való kötődésben épp úgy *éthoszunk* nyomán gondoljuk bele magunkat, mint a népdalaink hangvételében, zenei anyanyelvünkön megkomponált énekes vagy hangszeres alkotásokba.

Am az esztétikai reflektáló *versus* meghatározó ítélő erő (Kant) a képi-fogalmi alkotás ingajaratában a fogalmiságot képiséggé⁷⁶, a képiséget fogalmisággá változtathatja. A metaforák metonimiákba, illetve, a metonimiák metaforákba lépnek át az *Éthosz* különös (nemzeti) vagy egyetemes reflektáltságában.

És itt találunk rá az árnyalati különökre. Mert költői-irodalmi alkotásainkat (mindig kissé megkésett⁷⁷) kapja kézhez a nem-magyar olvasótábor, festészetünket viszont fordítás kényszere nélkül és mégis egyetemesen birtokolhatja bárki, ha a színek, gesztusok, formák *couleur locale*-jét megértőn el-befogadja. És hamarabb érti-éli át a népi táncokat, mint szavakra íródott népdalokat.

Fordítva, a zeneművészet egyetemes értékei, a már emlegetett meghatározatlan tárgyiasságukban is közvetlenül jutnak el mihozzánk ha vesszük azt az esztétikai (kellemes) fáradságot, hogy például a román zene egyetemes értékeit román eredetiségében éljük át, hogy G. Enescut, az ő zenei anyanyelvén vegyük birtokba. Zenei előadóművészetünk is csak akkor válhat egyetemessé, ha Beethoven igazából „beethovenül”, Chopin „chopinül” adjuk elő.

Végül is, a *zeneesztétika* vagy a *zene esztétikája* alternatíva megküzd itt a *magyar zeneesztétika* és/vagy a *magyar zene esztétikája* partikuláris szintjeivel.

A tulajdonképpeni ambivalencia tehát a megértés-horizont általánosító erőinek hasonlóságával és különbségével interpretálható.

Ha filozófiai szinten magyar filozófia és magyar nyelvű filozófia szintagmáinak összevetésében az utóbbi mellett döntöttünk⁷⁸, esztétikai szinten az alternatíva a kanti tézisek-antitézisek⁷⁹ feszültségét idézve hadd maradjon meg kettősségében és őrizze meg partikularitásukat és egyetemességüket egyaránt. Tehát erdélyi magyar esztétikatörténet *versus* erdélyi magyar esztétika története; különös szinteken pedig erdélyi magyar esztétika *versus* erdélyi magyar nyelvű esztétika.

⁷⁴ Cl. Lévi-Strauss, *La pensée sauvage* (*A vad gondolkodás*), 1962

⁷⁵ *Ethosz*on, a görög esztétikát idézve az etikai törvények (nomosz) rendszerének művészi reflektálását értjük (Görög jelentése, *εθος* = szokás; latin, *ethos* = jellem)

⁷⁶ Jó szó a *képiség* (és nem pusztán *képség*), mert sugallja a művészi alkotás általánosított lényegét, a megértés auditív illetve vizuális reflektáltságát.

⁷⁷ Az elidegenedés egyetemesen európai *Ethosza* és az egzisztencialista különösökből kicsapódó *affectus*ainak viszonyrendjei minden bizonnyal változatosabb irodalmi képet mutattak volna ha Németh László *Iszony* című regényének (1947) francia fordítása nem késik majd húsz esztendővel (1964) és Sartre *Undor* c. regényének (1938), magyar változata harmincat (1968). Valószínűnek tűnik, hogy nemcsak a magyar irodalom kapcsolatai erősödtek volna fel a kezdeti egzisztencialista életérzés európai jentkezésével, hanem maga az európai *Ethosz* inhernens világa is színesebbé vált volna. Ime, a paradigma a világnyelveken és nem-világnyelveken írott irodalmak magányosságának a közösségére.

⁷⁸ Lásd a *Pro Philosophia* ide vágó kiadásainak sorozatcímét: *A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai*

⁷⁹ Vö. Kant analitikáit a szépről: Kant, *Az ítélő erő kritikája*, Akadémiai, Budapest 1966. 169-210

Polihisztortól a modern esszé írásáig

A művelődés történetében, általános igények és különös megvalósításai között, gyakran támad feszültség, amelyet gondolkodás-történeti episztemék szerkezetváltozásai kísérnek. Megoldódásaik pedig — álomtól a felfedezésig⁸⁰, mint Selye János mondja — elodázódnak. Vagy megrekednek az igény primátumában, vagy a valóra váltás különösét vélik mindenhatónak. Ilyen alternatívákat sejtetnek az ezermester versus szakember, a polihisztor avagy tudós különbségtételei. Az áthidalás ódiáját pedig a *man probiert* igazsága vállalja fel. Az esztétikák történetében nálunk az *esszé* műfaja jelentett ilyen irányú próbálkozást. Ingázásában rendszerint az általános és különös közötti mezsgyén állapodott meg, hogy újabb nyitásokat követeljen ki vagy a filozófia, vagy esztétika felé. Sorsa szerint így is, úgy is a mindenese kálváriáját⁸¹ járja. Az angol esszé és a mi líránk hasonlóságait-különbségeit elemezve Bretter írja: „Az angol esszé közvetlenül vállalja azt a szerepet, amit nálunk többnyire a líra vállalt szellemi múltunkban: gondolkodik az emberek helyett, felfokozza azt a közösségi igényt, amit elvont módon még nem fogalmazott meg a tudomány, persze mindenek előtt a társadalomtudomány. Ahogyan ezt a közösségi vonást megvalósítja, abban már lényegesen különbözik lírai hagyományainktól. A mi líránk fővonala váteszi szerepet vállal — profétát⁸². És ez a váteszi szerep teszi alkalmassá arra, hogy esztétikatörténetünk meghaladja a történelem — költészet arisztotelészi alternatíváját⁸³, és azt is elmondva, ami megtörténhetik filozofikussá válik, Vörösmartytól, József Attilától Szilágyi Domokosig és tovább, máig. Ám a filozófia — filozófia, a líra — líra. És az esszére, a *filozófia - líra* mezsgyéjét, a senki földjét művelő esszére, gyakran a megrekedés átka vár, akár bölcselkedő esszévé magasodik, akár filozofikus lírát szolgál. Bretter így folytatja: „A mi bölcselkedő esszénknak (itt nem érintjük az irodalombírálat és esztétika felé hajló, gazdag hagyományú vonalat) más történelmi sors jutott osztályrészül: nálunk magát a filozófiát helyettesíti, s ezért spekulatív, gyakran végletesen az. A filozofikus líra — lírai filozófiát igényelt, esszét, amely nem az elvont fogalmak végsőkéig logikus rendszere felé mutat, hanem helyettesíti a filozófiai rendszert. Az esszétől a nagy metafizikai problémákat kérjük számon, de úgy, hogy formában a költészet minden eredményét is felhasználja elvontságának megfogalmazására. Poétikus és egyben filozófiai esszét akarunk, költői és intellektuálist. S ha valóban költői — akkor esztétizálásnak minősítjük; ha pedig valóban filozofikus — akkor üres spekulációnak⁸⁴.

Az erdélyi magyar esztétikatörténet műfaji meghatározottságában gyakran az esszéírás csábítón veszélyes sorsára jutott, filozófiai indíttatását lírai befejezetlenség távlata követte, ám éppen köztességében

⁸⁰ H. Selye, *Álomtól a felfedezésig*, Akadémiai, Budapest, 1974.

⁸¹ Bretter, *A mindenese kálváriája*. In: Itt és mást, Kriterion, Bukarest, 1979.

⁸² Bretter György, *Milyen is az angol esszé?* in: *Vágyak, emberek, istenek*, Kriterion, Bukarest 1970, 266 old.

⁸³ „A történetírót és a költőt ugyanis nem az különbözteti meg, hogy versben vagy prózában beszél-e (mert Hérodotosz művét versbe lehetne foglalni, versmértékben is történetírás maradna, mint versmérték nélkül is), hanem az, hogy az egyik megtörtént eseményeket mond el, a másik pedig olyanokat, amelyek megtörténhetnének. Ezért filozofikusabb és mélyebb a költészet a történetírásnál; mert a költészet inkább az általánost, a történelem pedig az egyedi eseteket mondja el.” Arisztotelész, *Poétika* Magyar Helikon, Budapest, 1974, 22 old.

⁸⁴ Bretter, Uo. 269 old.

„gazdag hagyományú vonalat” képviselt. A jövőbeni elvárások feladatköre, úgy tűnik, a hermeneutika irányába mozdul el az *esztétizálás és megértés*, a *spekuláció és narratívák* törésvonalain.⁸⁵

---

⁸⁵ A legnagyobb elismerés hangján szólhatok a **RMILe** dokumentációs anyagáról, amely a fenti munka elkészítésében meghatározó szerepet játszott. Egyben neki köszönhetem az inspirációt is a hiányzó címszavak - **esztétika**, **esztétikatörténet** - létjogosultságának a bizonygatására.

Tonk Márton

A nemzeti filozófia és annak „erdélyi feladatai” (?)

„[...] Van a filozófiának egészen erdélyi feladata is. Tisztázni kell mindenekelőtt az erdélyi filozófiai gondolkodás történetét, valamint azokat a világnézeti sajátosságokat, amelyek az erdélyi lélek alkotásából következnek.”

Tavaszy Sándor

Tanulmányunk mottójául és kiindulópontjául a kolozsvári Böhm-iskola második generációjához tartozó Tavasz Sándor filozófusnak egy rövid szöveghelyét választottuk. A sorok egy, a szerző kéziratos hagyatékában fennmaradt előadásból származnak, mely *Az erdélyi írók munkaközössége a tudományos élet szolgálatában* címet viseli, s melyet valószínűsíthetően egy marosvécsi Erdélyi Helikon Találkozón mutatott be. Jóllehet az ott kifejtett gondolatok alkalmasak lehetnek a kolozsvári filozófus életművére, illetve – tágabb értelemben – a „kolozsvári iskola” eszmevilágára vonatkozó értelmezések indítására is,¹ szöveghelyünket a továbbiakban kizárólag a nemzeti filozófiánkra vonatkozó reflexiók perspektívájából kívánjuk megvizsgálni, néhány vitaalapot szolgáló kérdést felvetni, s talán néhány részkonklúziót is megfogalmazni.

A magyar filozófiai hagyomány tisztázását, filozófiai múltunk történetének „rekonstrukcióját” Tavasz Sándor egy kettős viszonyítási rendbe helyezni. Szövegünkben egyfelől arról beszél, hogy tisztázni kell a magyar, ezen belül pedig az erdélyi gondolkodás történetét – ez kétségtelenül ma is aktuális, sok kutatót foglalkoztató *filozófiatörténeti feladat*. Másfelől viszont azt is kiemeli, hogy legalább ennyire fontos a magyar, az erdélyi „világnézeti sajátosságok” elemzése – vagyis annak a *filozófiai feladatnak* az elvégzése, melynek eredményeként kimutatható lesz, hogy sajátos (nemzeti) filozófiai alkotásaink hozzájárultak-e (vagy sem) az emberi gondolkodás egyetemes érvényű kérdésfelvetéseinek sorához.

Kezdjük a Tavasz Sándor által megfogalmazott második, *filozófiai feladatunkkal*. Az „erdélyi lélek” alkotásából következő világnézeti sajátosságok” első értelmezési felületét minden kétséget kizáróan a szöveg közvetlen, politikai-társadalmi-eszmei környezete, ezen belül pedig elsősorban az akkor körvonalazódó, s ma már jelzővé minősült transzilvanizmus adja. Ennek a logikájában, a „transzilván ideológia” logikájában értelemszerűen benne volt egy „erdélyi világnézet” hipotézise, hiszen talán legfontosabb célja az erdélyi közösség, ezen belül pedig az erdélyi magyarság éthoszának a kidolgozása volt. László Dezső szerint például a földrajzi, kulturális és történelmi meghatározottságok együttesen hozzák létre azt az erdélyiséget, amely az „Erdélyben élő összes népeket befolyásoló egyetemes megnyilatkozása az Énnak”, a földrajzi és kulturális Erdély pedig nem más, mint a különböző nemzetek együttélésének, állandó gazdasági, politikai és szellemi harcának kerete. S mivel – alapértelmezetten – minden harcban győztesek és legyőzöttek vannak, ebből a biológiai és szellemi harcból az a nemzet kerül ki győztesen, amelyik biológiai alkatában és szellemi életében erősebbnek bizonyul. Hogy az ebből levezethető kettős – politikai és szellemi – önrevízió milyen hozadékaik voltak, nehéz megmondani. A mai napig is talán lezáratlan kérdés, hogy volt-e reális történelmi alapja annak az elképzelésnek, mely az erdélyi népek közös történelmi múltja alapján közös lelkiséget feltételezett, s amely alapján megragadható az, amit a mottóul szolgáló szövegben Tavasz – ám sokan mások a kortársak közül is – „erdélyi léleknek” vagy „erdélyiségnek” neveztek. S különösen nehéz állást foglalni abban a kérdésben, hogy ez az önrevízió, s az alapjain körvonalazott erdélyi sajátosságok elvezethetnek-e egy most már filozófiai környezetben megfogalmazódó „erdélyi világnézet” hipotéziséhez és igazolásához. Vannak, akik szerint igen – itt természetesen elsősorban az ideológiával kortárs magyar filozófusokra kell gondolnunk. (A kolozsvári iskola második generációjának képviselői – Bartók, Tavasz, Ravasz minden bizonnyal igenlő választ adtak a kérdésre.) Vannak ugyanakkor olyanok is, akik szerint az így körvonalazott sajátosságok, az „erdélyi magyar éthosz” nem vezet el filozófiai kérdésfelvetésekhez, nincs filozófiai relevanciája, egyszerűen: nem egy filozófiai

¹ A kérdések tárgyalását lásd: Tonk Márton: *Idealizmus és egzisztenciafilozófia Tavasz Sándor gondolkodásában* (Pro Philosophia Kiadó, Kolozsvár-Szeged, 2002.)

kérdés.

A magunk részéről egyelőre csak annyit, hogy a két álláspont közül – bár a filozófiai jelentést elvitató kritikákat némely tekintetben jogosnak tartjuk –, valahogyan az előbbihez állunk közelebb. Hogy miért, azt a tanulmány elején idézett szöveghely *filozófiai feladatának* második jelentésrétegén keresztül kívánjuk érzékelteni.

Tudott dolog, hogy a magyar filozófia lehetőségére vonatkozó, döntő részt a '90-es évek elején lezajlott vitában fontos, több ízben is előforduló érv volt az, amely a magyar filozófia, a magyar filozófia történetének egészét az egyetemes filozófia és filozófiatörténet perspektívájába helyezte, s a kettőt összevetve azt a következtetést vonta le, hogy magyar filozófia nincs, hisz tartalmai összemérhetetlenek az európai filozófia tartalmaival. Vagy másképpen: a magyar filozófiai alkotások nem bírnak olyan mondanivalóval, melyek – Kanttal élve – méltán tarthatnak számot arra, hogy egyetemes emberi „mérceül” szolgálhassanak. (A teljesség kedvéért álljon itt, hogy az érv megfogalmazói ezzel a kijelentéssel egy időben nem vitatták el a nemzeti filozófia nemzeti jelentőségét.)

S ha már ezeknél az érveknél tartunk, tegyük egy rövid értékelő kitérőt a magyar filozófia létre és nemlétére vonatkozó vitákkal kapcsolatban. Bár a nemzeti filozófiánk történetére vonatkozó eme elvi kérdésfelvetésnek kétségtelenül voltak izgalmas problémafelvetései és használható hozadécai (ha nem egyéb, hát legalább újra előtérbe állították a magyar filozófia fogalmát), egészében véve viszont úgy véljük, hogy sikeresen „elirányították” a figyelmet magáról a tárgyról. Mert hisz a tárgy végső soron maga a magyar filozófiai múlt, a magyar filozófia története lenne, nem pedig egy erre vonatkozó, ebből kiinduló metadiskurzus. A filozófiai gondolkodás régi alapszabálya, hogy jó válaszokhoz helyes kérdésfelvetések szükségeltetnek – s bármilyen jól felismert teoretikus igényből megszületett, ám mégsem a vizsgált tárgyra vonatkozó kérdésfelvetés magát a további diskurzust helyezi „vakvágányra”. S ha még egy kicsit ironikusan is közelítünk ehhez a kérdéshez, akkor bizonyára azt is büszkén elmondhatjuk, hogy a magyar filozófia létéről, annak eredetiségéről folytatott vita eredményeként a magyar filozófia egy valóban önálló, minden tekintetben újszerű és eredeti produktummal gazdagította az egyetemes filozófiatörténetet, filozófiát. A filozófiatörténet-írás nagy hagyományokra visszatekintő – deskriptív/leíró, komparatív/összehasonlító, stb. – formái mellett ugyanis éppen a magyar filozófiatörténet-írásban jelent meg az az igencsak rendhagyó és különös eljárás, melyet a filozófiatörténet művelésének „tárgykonstitutív” formájaként jelölhetnénk meg, s mely filozófiatörténet-írási módozat alatt a kutatási területét előzetesen megalkotó, létrehozó, a tárgyat mindenekelőtt konstituáló – valljuk be, igencsak újszerű – filozófiatörténet-írást érthetjük. Holott a tárgy nem ez – a tárgy a magyar filozófiai múlt rekonstrukciója, vagy még egyszerűbben: a magyar filozófia történetének megírása. S ha ez túlságosan „banális” feladatnak tűnne, bátorkodunk megjegyezni, hogy a szóban forgó vizsgálati tárgy korántsem evidens. A magyar filozófia története kapcsán még nem tudunk egyértelmű tipológiai elveket érvényesíteni, nem történt még meg filozófiai múltunk rendszeres, kritikai feldolgozása, számos alkotás, szerző ismeretlen, kiadatlan. Hogy a magyar filozófia történetére vonatkozó kanonizációs kísérletek mennyire „gyerekcipőben” járnak, pusztán azzal az egy példával kívánjuk érzékelteni, hogy a gondolkodástörténetekre vonatkozó újabb reflexiók 15 évére volt szükség, míg első ízben olvashattuk egy magyar filozófiatörténeti munka fejezetcímeként azt, hogy *A magyar filozófiatörténet kánonai*.²

E kitérő után térjünk vissza újra az előadás címében szereplő szöveghelyünkhöz. „Van a filozófiának egészen erdélyi feladata” s vannak világnézeti sajátosságok, „melyek az erdélyi lélek alkotásából következnek” – hangzik egyfelől. „Magyar filozófiáinknak nincsen ilyen feladata, hisz szűk értelemben vett filozófiai jelentősége elvitatható”, s „még ha vannak is, világnézeti sajátosságainkon alapuló filozófiai tartalmaink, azok nem tartoznak az egyetemes filozófia kérdésfelvetései közé” – hangzik másfelől, a korábbi fejtegetéseink kiindulópontjául szolgáló érvelésben. Vagyis filozófiáink, filozófiai feladataink kimerülnek a lokális, partikuláris, nemzeti kontextusban, hatókörük nem lép ki a nemzeti jelentőség vonzáskörzetéből, kulturális, szellemi hozadécai pedig kizárólag e vonzáskörzeten belül mutathatók ki. Persze az e téren teljesítendő és teljesíthető feladatok sem elvetendőek – mégis úgy gondoljuk, hogy az idézett szöveg kissé többről szól. Mert vajon valóban nincsenek nemzeti filozófiáink az egyetemességi igényével megfogalmazott és megválaszolt kérdésfelvetései? Egyetlen olyan filozófiai témát sem „dobtak fel” filozófusaink, mely aztán számot tarthatna a nagy filozófiai kérdések „panteonjába” való bevonulásra? A magunk részéről erről nem vagyunk meggyőződve. Túllépve most azon, hogy van néhány olyan „fajsúlyú” gondolkodónk, akiket és akiknek munkáit a külföld is jól ismerte, s valamilyen oknál fogva – mint irányadókat – receptálta is, talán a magyar filozófiai gondolkodás rendelkezik olyan *par excellence* filozófiai kérdésekkel is, melyek igényt tarthatnak az egyetemes filozófálás figyelmére. Kicsit sarkítottan fogalmazva: talán vannak

² A szóban forgó munka Mester Béla: *Magyar philosophia. A szenvedélyes dinnyésztől a lázadó Ikaroszig* című kötete (Pro Philosophia Kiadó, Kolozsvár-Szeged, 2006.)

olyan tiszta filozófiai kérdések, melyek megválaszolásában mi vagyunk a jobbak. A következőkben pedig szándékosan nem állítunk, hanem továbbgondolásra méltó kérdéseket próbálunk feltenni, vitára bocsátani, nem is annyira általában a magyar, hanem a magunk „életvilága”, filozófiai múltja felől közelítve:

1. Vajon a 20. század első felének erdélyi magyar filozófusai, a kolozsvári iskola második generációjának, illetve a körjük csoportosuló szűkebb szakmai körnek az egésze a kisebbségi lét definíciós kísérletével nem-e egy általában érvényes és filozófiai továbbgondolásra érdemes kérdést fogalmazott meg? Mikor Makkai Sándor, Tavasz Sándor, Ravasz László, Bartók György (s az öndefiníciós kísérlet során más eszközökkel élő, de mégis ehhez a sorhoz tartozó Áprily, Reményik vagy Kós Károly) a létet, mint kisebbségi létet próbálja leírni, vajon nem kerül-e egészen közel egy fontos, univerzális, s végső soron ontológiai jellegű filozófiai problémához? A nem teljes és nem kiteljesíthető, ennél fogva pedig bizonyára nem autentikus, korlátok közé szorított létmodalitás – ne lenne ez egy igazi filozófiai probléma? A kérdést tárgyalók közül pedig valószínűleg azokra érdemes figyelni, akik számára ez a probléma egy élő probléma. Meglehet, hogy egy német vagy mondjuk angol filozófus bizonyára csekélyebb mértékben fog és tud majd hozzászólni az emberi létezés eme moduszának kérdéséhez – már ha egyáltalán felmerül benne egy ilyen típusú kérdés.

2. Másik kérdés, ugyanebben a kontextusban maradva: vajon a politikafilozófia és a jogelmélet sajátos kérdésfelvetései közé tartozó kisebbségelméleti és kisebbségjogi problematika tisztázásában nem-e foglalmaztak és foglalmaznak meg teoretikusaink igen fontos szempontokat? Eötvös József, Balogh Arthúr, Jászi Oszkár, Somló Bódog (és itt még a ma élő kollégákat nem is említettük) – vajon nem járultak vagy járulhatnak hozzá a világon bárhol is művelt kisebbségjogi és kisebbségelméleti problematika tisztázásához? Nem is beszélve arról, hogy egyikük-másikuk talán illetékesebb, hitelesebb lehet a probléma tisztázásában, mint mondjuk előbb említett francia vagy „kollégái”.

A kérdések sorát bizonyára folytathatnánk, a rájuk adott válaszok pedig tisztázásra várnak. Mint ahogyan tisztázásra vár – mint már korábban is jeleztük – filozófiai múltunk számos más kérdése is.

Még egy utolsó alkalommal térjünk vissza választott szöveghelyünkhöz: „...van a filozófiának egészen erdélyi feladata is. Tisztázni kell mindenekelőtt az erdélyi filozófiai gondolkodás történetét...” Túl most már minden - felételezett vagy valós - világnézeti sajátosságunkon a magyar nyelven művelt filozófia és eszmetörténet előtt ott van tehát egy igen kevésbé problematizálható, igen kevésbé „elfilozofálható” feladat: a magyar filozófia történetének rekonstrukciója, tartalmainak kritikai értelmezése, kánonok és tipológiák felállítása - egyszóval, filozófiatörténetünk megírása. Nem gondoljuk, hogy ebben a törekvésben különböznünk vagy különböznünk kellene a 20. század elejének magyar gondolkodóitól. Ahogyan akkor ők, most mi is feladatunknak kell tekintsük azoknak a kutatói (de ugyanakkor intézményes) lépéseknek a megtételét, melyek saját filozófiai tradíciónk feldolgozására, filozófiai múltunk "hiányzó láncszemeneinek" tisztázására, általában véve pedig szakmai önreflexiónkra irányulnak. A Bartók György által a *Teendők a magyar filozófia ügyében* megszabott feladatok - bár közel 80 évvel ezelőtt írta le őket - semmit sem veszítettek aktualitásukból: a magyar filozófiatörténet bibliográfiájának összeállítása, filozófiai múltunk alkotásainak kritikai kiadása vagy újrakiadása, a magyar filozófia történetének a megírása. Túlélve pedig a tisztán filozófiatörténeti feladaton, meggyőződésünk, hogy a magyar bölcséleti gondolkodás hitelességének és érvényességének kimutatásában is igen fontos szempontot képezhet a magyar filozófia történetének megírása. Mert hogyan is lehetne valamely filozófia létét, lényegét elfogadni, vagy éppenséggel tagadni, ha nem ismerjük történetét, nem tisztáztuk kialakulását és fejlődését, s nem vettük számba filozófiai tartalmait? A magyar filozófia történetének megírásával „bajlódó” - valljuk azért be, meglehetősen szűk és „ezoterikus” - kutatói körként feladatunk tehát továbbra is a magyar filozófiai múlt tartalmainak számbavétele, alakulásának és fejlődésének tisztázása, az egyes szerzők, művek, iskolák és irányzatok értékelése, elemzése. S amikor azt mondjuk, hogy továbbra is, akkor ezzel azt is érzékeltetni szeretnénk, hogy – néhány budapesti, szegedi, pécsi, pozsonyi, miskolci, kolozsvári, hollandiai kollégának köszönhetően – bölcséleti hagyományunk feldolgozásában a Bartók által megszabott három nagy irányban az elmúlt bő 15 évben jelentős előrelépés történt: életmű-bibliográfiák készültek el, „elfelejtett” szövegek, szerzők kerültek kiadásra vagy újrakiadásra, átfogó filozófiatörténeti munkák születtek meg bölcséleti múltunk egy-egy kitüntetett korszakáról.

Ebben a kontextusban maradva végül ejtsünk néhány szót arról, hogy mi az, amit ebből a munkából ez idáig Kolozsváron sikerült elvégezni. Egy szélesebb összefüggés felől indítva mindenekelőtt az mondható el, hogy részben a 20. század végének politikai változásaiból eredeztethető, egységebb magyar tudományosságnak, részben pedig az ugyanazon filozófiatörténeti tárggyal foglalkozó külföldi kollégákkal való szoros együttműködésnek köszönhetően a kolozsvári eszmetörténeti kutatások szervesen illeszkedtek és illeszkednek a magyar nyelvű filozófiai irodalom feltárását célzó, valahol a '90-es évek fordulóján Magyarországon elindított filozófiatörténeti kutatásokba. A kolozsvári Pro Philosophia Alapítvány keretében - s természetesen a szélesebb keretül szolgáló egyetemi, filozófia tanszéki környezetben - rendszeres formában 1996-tól működnek a magyar filozófia történetére irányuló kutatások E kutatások célja mindannak vizsgálata, ami általában a magyar, ezen belül pedig különösen az erdélyi magyar bölcséleti hagyomány részeként határozható meg, továbbá mindaz, amit ez a filozófia adaptálni tudott a gondolkodás egyetemes

történetéből. Kutatásaink kiterjednek tehát a magyar nyelven írott filozófia elemzése, kritikai értékelése mellett a filozófiatörténet meghatározó alkotásainak és irányzatainak hazai recepciójára, illetve – bizonyos tekintetben – a filozófia-oktatásra, filozófia-fordításra is. Hogy milyen eredményei vannak ennek a munkának? A „filosoknál” ez – mint tudjuk – publikációkban konkretizálódik: 1999-ben – a Pro Philosophia Szegedi Alapítvánnyal együttműködve a Pro Philosophia Kiadó útjára indította *A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai* című kiadványsorozatát, melynek életrehívását értelemszerűen az a felismerés vezérelte, hogy a magyar filozófiai kultúra viszonyát saját tradíciójához szinte teljes egészében az esetlegesség jellemzi. A sorozat elsődleges célja, hogy olyan „elfelejtett” szerzők kritikai szöveg-kiadásait tegye közzé, akik jelentékeny szerepet tölthettek be a magyar bölcséleti múlt egy-egy kitüntetett korszakában, továbbá hogy a jelentős hazai bölcselők életművét értékelő monográfiákat jelentessen meg, néhány lépést megtéve ezáltal a magyar filozófia történetének megírása felé. A kutatások nyolc év alatt 10 kötetben realizálódtak: kritikai átdolgozásra, majd kiadásra kerültek Somló Bódog, Tavaszy Sándor, Bartók György, Sipos Pál, Halasy-Nagy József „elfelejtett”, illetve sok esetben kéziratban maradt, első megjelenésre csak most kerülő filozófiai munkái. A kritikai kiadások, mindannyiuk esetében, a teljes életmű-bibliográfiákat is tartalmazzák, melyek már önmagukban igen nagy mennyiségű kutatói munkát takarnak, s amelyek egyszersmind a magyar nyelven művelt filozófia, illetve a magyar filozófiatörténet-írás alapvető segédpublikációt is jelentik.³ Monográfiákat, továbbá értelmező tanulmányokat adtunk ki Böhm Károly, Makkai Sándor, Tavaszy Sándor, Szontagh Gusztáv, Bretter György, Székely János, Kállay Béni, Asbóth János életműveiről, filozófiájukról, e munkák szerzői talán továbbgondolásra érdemes irányokat és lehetőségeket mutattak fel a magyar nyelvű filozófia kutatása számára.⁴ A sor Bretter György gondolkodói teljesítményét értékelő monográfiával, 2008 első felében pedig a 19-20. századi magyar liberális gondolkodás nemzetiségi-kisebbségi kérdésfelvetéseit körüljáró tanulmánykötettel fog gazdagodni.

Mindezzel párhuzamosan a szintén a Pro Philosophia Alapítvány és Kiadó által 1994-től megjelentetett *Kellék* című filozófiai folyóirat számaiban külön blokkot szenteltünk és szentelünk filozófiai hagyományaink bemutatásának, illetve az erre vonatkozó reflexiók, értelmezések megjelentetésének. Az elmúlt 13 év alatt – melynek során a folyóiratnak 29 száma kerül kiadásra – egyaránt jelentek meg a lap oldalain filozófia múltunknak addig még kiadásra nem került szövegei (Joó Tibor, Tavaszy Sándor), értelmező filozófiatörténeti tanulmányok (Polányiról, erdélyi magyar karteizianizmusról, Bibórol, Palágyiról, Pekárról), és nem utolsósorban bölcséleti hagyományainkra összpontosító bibliográfiák (pl. *A magyar nyelvű Nietzsche-fordítások bibliográfiája*). A nemzeti filozófia mai előadásban is érintett elvi kérdéseiről Percz László, Mester Béla, Demeter M. Attila közöltek tanulmányokat, s magyar fordításban első ízben a *Kellék* adta közre Larry Steindler *Ungarische Philosophie im Spiegel Ihres Geschichtsschreibung* című ismert munkájának két fejezetét (*A nemzeti filozófiatörténetírás általános feltételei; A külföld ismeretei a magyar filozófiatörténetről*). Ebben a sorban végül még említésre érdemes, hogy 2006-ban a lap egyik tematikus száma Bretter György filozófiájának, személyiségének volt szentelve, melynek keretében szintén addig kiadatlan szöveg, személyes visszaemlékezések, reflexiók, értelmező, filozófiatörténeti jellegű tanulmányok és esszék, valamint életmű-bibliográfia került kiadásra. Itt vagyunk most, ez lenne címszavakban a magyar filozófia történetének feldolgozására irányuló kolozsvári kutatások jelenlegi állása. Sok ez vagy kevés – nem tudjuk és talán nem is a mi tisztünk ezt megválaszolni. Egy dolog viszont biztos: hogy nem elég.

Végezetül pedig – abbéli meggyőződésünkben, hogy a magyar filozófia történetével való foglalatosskódásainkat nem csupán a tudományos kíváncsiság és az antikvárius lelkesedés motiválja – egy személyes, érzelmi, ha úgy tetszik *ad hominem* érvet is hozzátennénk a magyar filozófiával kapcsolatos teendőink, céljaink kérdésköréhez. A már több ízben is említett Bartók György 1927-ben, *A nemzeti művelődés bölcséletének alapvonalai* című tanulmányában a következőket írja: „A faj a nemzet kategóriáján át lesz nemzetté s nemzetté-létel által emberré. A faj, [...] ha már lelkeségének ideális irányban való

³ A szóban forgó kötetek: Somló Bódog: *Értékfilozófiai írások* (szerk. Szegő Katalin), Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged, 1999; Tavaszy Sándor: *Válogatott filozófiai írások* (szerk. Tonk Márton), Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged, 1999; Bartók György: *Válogatott filozófiai írások* (szerk. Széles Éva, Tonk Márton), Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged, 2001; Sipos Pál: *A keresztyén vallásnak és világosodásnak együtt való terjedéséről* (szerk. Egyed Péter), Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged, 2002; Halasy-Nagy József: *Az erkölcsi élet* (szerk. Deák Tamás, Laczkó Sándor, Varga Péter), Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged, 2002.

⁴ A filozófiatörténeti értelmezések, tanulmányok, monográfiák sorában legelőször az említett „Böhm Károly nemzetközi konferencia” előadásai kerültek kiadásra, *Böhm Károly és a „kolozsvári iskola”* címen (Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged, 2000). Ezt követték a Böhm Károly, Tavaszy Sándor és Makkai Sándor életművével foglalkozó, monografikus-jellegű munkák: Ungvári Zrínyi Imre: *Öntételezés és értéktudat. Böhm Károly filozófiája*, Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged, 2002; Tonk Márton: *Idealizmus és egzisztenciafilozófia Tavaszy Sándor gondolkodásában*, Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged, 2002; Veress Károly: *Egy létparadoxon színe és visszája. Hermeneutikai kísérlet a nem lehet-probléma megnyitására*, Pro Philosophia, Kolozsvár, 2003. Ebben a sorban a legutolsó Mester Béla: *Magyar philosophia című*, 2006-ban megjelent kötete.

kiművelése által nemzetté lett, ezen nemzet-mivoltát egy más, nem a saját állama keretében is mindaddig megőrzi, míg a maga lelkének kincsei fényesen ragyognak, mint örök értékek, a maga kifejtett öntudatának fényében; mihelyt azonban ez az öntudat kialszik, megszűnik a nemzeti lét is; megszűnik a nemzeti lét még abban az esetben is, hogyha az illető faj egy jól megalapozott, önálló állam keretében élt s ez az állami keret fennmarad tovább is sértetlenül. Erről bizonyosságot tesznek az ún. „nemzetietlen” korszakok, amelyekben a faj, kiveszvéen belőle a nemzeti öntudat, csak mint természeti adottság él és vegetál.” Talán ebben a jóval szélesebb kontextusban megkockáztatható az a valóban kevésbé „szaktudományos”, ám meggyőződésünk szerint legalább annyira fontos megjegyzés, hogy ebből a szempontból is bőven akadnak teendőink a magyar filozófia ügyében.

Veres Ildikó

Az Abszolútum és a „nemzeti filozófia”

„Jövök, de nem tudom honnan,
Vagyok, de nem tudom ki,
Meghalok, ki tudja mikor,
Megyek, ki tudja hová;
Kész csoda, hogy oly vidám vagyok.”¹

Ha „itt-létemhez” köze van az Abszolútumnak, és ahhoz is, „ahova megyek”, akkor a ma lehetséges elvi és logikai-hermeneutikai elemzés szintjén valamiféle megnyugtató választ/válaszokat kellene találjunk a filozófiai szövegekben. A mindenkori konkrét interperszonális kapcsolatok a transzperszonális kapcsolódási pontokkal együtt határozzák meg az egyént. Ezek között van a nemzet és a nyelvi közösség.

Az előadás egyik lényegi kérdése: hogyan értelmezhető az Abszolútum hegeli értelemben vett fogalma és a „nemzeti filozófia” metaforájának kapcsolata, s ennek lehetséges beépülése a hazai filozófia egyik jelentős alakjának, Brandenstein Bélának a rendszerébe? Milyen logikai érvényességgel állítható, milyen érvek szólnak amellett, hogy a nemzeti közösség szellemi aurájában a filozófiának nevezett „valaminek” domináns szerepe van?

Az első hazai filozófiai rendszer alkotója, Böhm Károly milyen a probléma szempontjából?

A másik szegmens, amelyet a fenti vonatkozásban átgondolunk, a nem-Abszolútum filozófiák, az egzisztenciál-filozófiák felfogása. Így Camus és Hamvas Béla a szellemre és a géniuszra irányuló elgondolásait értelmezzük.

1. Az Abszolútum, a transzcendencia, az Egy, Isten — e fogalmakkal próbálja meg az emberi nyelv megközelíteni azt, amiről rejtjelekből alkot valamiféle képzetet. Az ember életének mindenkori alapproblémája az átmeneti és pillanatnyi „itt-lét”, s mindenkori kérdése: mi volt előtte és mi lesz utána? A transzcendencia „nyelvének” alkotóelemei a rejtjelek, amelyekből számtalan van, amelyeket használunk anélkül, hogy igazából ismernénk a tartalmát. Maga az Egy is rejtjel, mondja Jaspers. Az Egy, az Egyetlen a transzcendencia vonatkozásában, de gyakran köznapi viszonyokban is entitás, és nem numerikus jellegű. Így például az Egyetlen szerelem metafizikai értelmezése sem számszerűséget jelöl.²

A filozófia történetében Hegel is azok közé tartozott, akik a véges kategóriákba próbálták a végtelent beszorítani.

Mielőtt a hegeli gondolkörben megnéznénk hogyan is alakul a logikai lánc az Abszolútum és a nemzeti filozófia kapcsán, utalunk a szellemi előzményekre.

A Fichte és Herder nevével fémjelezhető „nation building” lényegét tekintve mintegy előkészíti a hegeli népszellem-felfogást. Fichte a német néphez intézett hetedik beszédében nyilvánvalóvá teszi a német nép és a német filozófia mindenek-fölöttiségét. Az, aki hisz a szellemiségben és a szellemiség szabadságában, az bárhol szülessen is, bármilyen nyelven beszéljen, „... a mi fajunkbeli, hozzánk tartozik és hozzánk is fog csatlakozni...” A német filozófia ellenáll minden külföldi és halál-filozófiának, s az egyetlen, amely az „... időt, örökkévalóságot és végtelenséget létesülésében pillantja meg annak az Egynek a megjelenéséből és

¹ Karl Jaspers: A transzcendencia rejtjelei Budapest, Kairosz Kiadó, 2001. 15. és 154.

² Im. 83-84.

láthatóvá válásából, amely önmagában egész egyszerűen láthatatlan, és csupán e láthatatlanságában lehet megérteni, valóban felfogni.”³ A filozófia, amely a német filozófia, csupán eszköz a herderi felfogásban, amely mint ilyen segít az Abszolútum „rejtjeleinek” felfejtésében.

Hegel szellem-felfogásának sarkpontjai adhatnak egy lehetséges értelmezési hátteret a 19. századtól elinduló „nemzeti filozófia” problémáinak elemzéséhez. A fichtei gondolkör kiteljesedik immár az Abszolútum fejlődésében, s a germán szellem a totalitást jelenti.

A koordinációs pontok és fogalmak: *népszellem és kultúra* mint az Abszolútum lényeges megnyilvánulásai. A népszellem fogalmához rendelhető problémák a nemzet és a nyelv fogalmának kibontását vindikálják.

E vonatkozásokban a világtörténet és a filozófiatörténet összefüggéseiben jelentkező hegeli megoldások lehetnek irányadók.

A világtörténetben uralkodó isteni akarat, az Abszolútum ésszerű, „... amely által értéke van mindennek. Különböző alakokat vesz fel. Egyikben sem világosabb cél-volta, mint abban, amikor a szellem kifejti magát és megnyilatkozik azokban a sokformájú alakokban, amelyeket népeknek nevezünk.”⁴ A hegeli szellemfilozófia az egyéni, cselekvő, teljes tudattal élő szellemet tételezi, amely mint ilyen aktivitását, szabadságát, vágyainak kielégítését egy sajátos szellemi közegben feje ki. Ennek egyik szintje a *nemzet, a nép*. A történelemben szereplő szellem lényegét tekintve „... olyan egyén, amely általános természetű, emellett azonban meghatározott valami, azaz egy nép általánosan; a szellem, amellyel dolgunk van, a népszellem. ... az egyén... különbözik más egyes egyéntől, de nem a népszellemtől.”⁵ A világszellem, amely az isteni szellem, a Abszolútum ott van mindenben, minden emberi tudatban, így a különösség szintjén létező népben a mindenkori történeti szituációban. A népszellemek különböznek egymástól, tudásuk mindenkor attól függ, hogy mit tudnak Magukról. A népszellem tényleges működése folyamán az eseményekben, sorsokban, vallásban, tudományban bontakozik ki, azonban legfőbb tevékenysége a gondolkodás. E folyamatban eljut önmaga elgondolásához, saját szellemének elgondolásához, értelmezéséhez, így saját *filozófiájához*. A hegeli gondolatmenet a világtörténet filozófiájának feladatát a következőkben jelöli ki: „A legfőbb a szellem számára az, hogy tudja magát, hogy nemcsak önmagának szemléletéhez, hanem önmagának gondolatához is eljusson. Ezt véghez kell vinnie és véghez is fogja vinni; de ez a véghezvitel egyúttal bukása, ez pedig egy másik lépcsőfok, egy más szellem fellépése. Az egyes népszellem akként viszi magát véghez, hogy átmenet egy másik nép elvéhez, s így adódik a népek elveinek haladása, keletkezése, leváltása. Hogy miben áll e mozgás összefüggése, ennek felmutatása a világtörténet filozófiájának feladata.”⁶ A mindenkori népszellem a vallásban, a művészetben és a filozófiában objektiválódik, a szellemi tevékenységekben, a műveltségben, mint a gondolkodás formájában, tehát a kultúra rendszerében van jelen. Vagyis Hegel szavaival: „A nép szelleme egy egyéniség, amelyet lényegiségében mint lényt, mint Istent, elképzelnek, tisztelnek és élveznek — a *vallásban*; mint képet és szemléletet ábrázolnak — a *művészetben*; s gondolatban megismernek és felfognak — a *filozófiában*.”⁷ Igen szemléletes e vonatkozásban Hegel példája Athénéről, akinek kettős jelentése (mondhatnánk Jasperssel: mint az Abszolútum egyik rejtjele ott és akkor) — a város és mint ezen istenség szellemisége — jelenti egyben a nép szellemét is. A szabad gondolkodás, a filozófia mint konkrétum a görögök után csak a kereszténységben lehetséges, a keletiekénél elvontan létezik, mert nem tudnak eljutni a végesnek és a végtelennek, vagyis az Isteninek az egységéhez.

A világtörténetben, a népek történetében az európai nagy népek szerepe mellett jelzi ugyan a nem germán népek, így a magyarok jelenlétét, de nem véli úgy, hogy a világszellemből ténylegesen részesülnének. Bár a magyarság keresztyén néppé válik, nem tartozik a hegeli vizsgálódás tárgyai közé, mert úgy találja, hogy szellemiségünk a korban az európai és az ázsiai között van. S hogy mi lesz később az nem a történetírás, nem a múlt feltárásának feladata.

³ J.G. Fichte: Beszédek a német nemzethez. Hetedik beszéd. Valamely nép eredendőségének és németségének még mélyebb megragadása ford. Rigán Lóránd Kellék, 2004.25. 139-140. J.G. Fichte Reden an die deutsche Nation. In: Fichte, J.H. (Hrsg.): Johann Gottlieb Fichte's sämtliche Werkw. Dritte Abtheilung: Popularphilosophische Schriften. Zweitwr Band: Zur Politik, Moral und Philosophische der Geschichte. Verlag von Veit und Comp., Berlin, 1846.

⁴ G.W.F. Hegel: Előadások a világtörténet filozófiájáról Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979.17.

⁵ im.40.

⁶ im.45.

⁷ im. 91.

A Hegel utáni magyar művelődés, irodalom, művészet, tudomány és filozófia eddig feltárt története azt bizonyítja, hogy valamiféleképpen mégiscsak van valami közünk az Abszolútum fenti rejtjeleinek megfejtési kísérleteihez. Kérdés, hogy milyen szinten és mihez viszonyítva. (Itt jegyzem meg, hogy nem látom kellő érvekkel bizonyítottnak az elmaradottság toposzát, mert a „mihez képest” kérdése még mindig kérdés. Látni fogjuk Hamvas sem a germán tradíciókat tekintí mérvadónak.)

Az világos, hogy Hegel ellentmondásba keveredik a fentiek és az ember általában vett definiálása közepette. Hiszen ha igaz, hogy a magyar is ember, és mint ilyen, szellem, akkor rá is igaz, amit Hegel e vonatkozásban a heidelbergi egyetemen tartott székfoglaló beszédében megfogalmaz: „Az igazsághoz való bátorság, a hit a szellem hatalmában a filozófia első feltétele. Az ember: szellem; ezért szabad és kell magát a legmagasabbra méltónak tekintenie, szellemének nagyságáról és hatalmáról nem lehet elég nagy véleménye... Az univerzum először rejtett és elzárkózott lényegének nincs olyan ereje, amely ellenállhatna bátorságának;”⁸

Ugyanakkor, amikor a filozófiáról mint az adott kor gondolatáról beszél, általánosan fogalmaz a népszellemről, s egyben sokféleségét emeli ki, s ezzel mintegy önmagában is feloldani próbálja a más népek kizárásának gondolatát a filozófiai megnyilatkozás lehetőségeiből. E vonatkozásban kiemelten fontosnak tartom a következőket: „De nemcsak általában eljön a filozofálás kora, hanem valamely népben egy meghatározott filozófia jelentkezik... Egy filozófia meghatározott alakja tehát egyidejű ama népek meghatározott alakjával, amelyek körében fellép, alkotmányukkal és kormányformájukkal, erkölcsiségükkel, társadalmi életükkel, ügyességeikkel, szokásaikkal... stb....Egy népnek ez a gazdag szelleme organizáció... E sokféle oldalnak egyik formája a filozófia... Legfőbb virága, — fogalma a szellem egész alakjának, az egész állapot tudata és szellemi lényege...”⁹

2. A magyar filozófiában a 19. század második felében, Böhm Károly expressis verbis bejelenti igényét egy magyar filozófiai rendszer megalkotására, Magyarországon, magyar nyelven.¹⁰

A böhmi önéletrészben két momentum figyelemreméltó a fentiek vonatkozásában. Egyrészt az az elhivatottság, amellyel elkötelezi magát: „Teljesen a filozófiának szentelem magam.... Dolgozni akarok. Legyen Magyarországnak is egy önálló filozófiai rendszere, amelynek eddig még hiányát érzi”¹¹ Mint tudjuk, ez a hat kötetes, monumentális *Az ember és világában* összegződik. Hogy ténylegesen mitől magyar ez a filozófia, azt itt most nincs lehetőségünk még csak a jelzés szintjén sem átgondolni, de Karácsony Sándor erre vonatkozó megállapítása jelzésértékű: „...van magyar filozófia, ha nincs is magyar filozófiai rendszer (mert a Böhm Károlyét nem tartom magyar filozófiai rendszernek).”¹²

A másik a hegeli, világszellemmel kötődés annyiban, amennyiben az önéletrész annak érdekében is íródott, egy ünnepélyes baráti szerződés alkalmával, kinyilvánítsa, hogy részese akar lenni a „világszellem megállíthatatlan előrehaladásának.”¹³ Böhm az Abszolútum vonatkozásában megadja azt a teoretikus-rendszertani háttérrel, amelyből a vallásos élmény értelmezhető, hiszen alfája és omegája a Szellem. Makkai erről így ír: „... kritikai idealismusa és 'subiectív' rendszere predesztináltan alkalmas a vallásos élmény egész tartalmának egy az élet egészét átható és átfogó tudományos rendszerben való kifejezésére és ez a tudományos rendszer, amely nem kíván koncessziókat a vallástól, igazán feddhetetlenül tudományos és minden ízében modern, tapasztalati is.... Filozófiájának végső szava az, hogy a legfőbb és egyetlen valóságérték a Szellem, melynek tulajdona a tisztaság, szabadság, igazság és szeretet.”¹⁴

⁸ G.W. F. Hegel: Előadások a filozófia történetéből I. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958. 17.

⁹ Im.59.

¹⁰ Itt jegyzem meg, hogy egyetértek L. Steindler filozófiatörténet-írással kapcsolatos azon megfogalmazásával, miszerint: „Elsődleges kritériumként az a nyelv szolgál, amelyen a vizsgált filozófus alkotott, valamint amelyen az olvasótábor receptálta írásait. Így tehát mind az állampolgárság, mind a származás igen gyakran szegényes besorolási kritériumnak bizonyul.”A nemzeti filozófiatörténet-írás általános feltételei Kellék 2004.25.szám 147.

¹¹ Dr. Böhm Károly élete és munkássága I. Madách Társaság, Besztercebánya, 1913. 78. [Megjelent elektronikus formában 2006-ban a Mikes International kiadásában. — Mikes International Szerk.]

¹² Karácsony Sándor: A magyar észjárás Magvető Kiadó, Budapest, 1985.416.

¹³ Böhm Károly ifjúkori önéletrész. Kéziratból kiadta és bevezetéssel ellátta Joó Tibor, Egyetemi Bethlen Gábor Kör (Kolozsvár-Szeged) kiadványai, szerk. Buday György, Szeged, 1930. Lásd erről bővebben: Ungvári Zrínyi Imre: Öntételezés és értéktudat. Böhm Károly filozófiája Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged 2002.

¹⁴ Makkai Sándor: Az erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig. Kolozsvár 1925.33.sk

Az egy igen izgalmas és a későbbiekben elemzendő kérdés, hogy az igazság kozmikus értékét hogyan foglalja magába az Én, a „Kis Lélek”, amely a „Nagy Lélek” projekciója. Az Én realitása — mondja Böhm — az „Atman projectiójától nyeri értelmét”.¹⁵ A Szellem, az Abszolútum itt az Atman, amellyel az én azonosul. „S akkor az Én egyetlensége abszolút egyetemességben tündöklök maga előtt, biztossága pedig az egyetemes projectio végső fényében nyeri végleges támasztát.. S ebben rejlik a tudásnak önértéke, amely az Ént érdemessé teszi arra, hogy az élet örök forrásába felvétessék.”¹⁶

A böhmi alapállás végülis a keresztyén valláshoz való sajátos ambivalens viszony, amelynek háttere az adott életvilágból, életének magánjellegű fordulópontjából és a filozófusi attitűdjéből adódik.¹⁷

Böhm tanítványainak a múlt század huszas éveiben szükségképpen foglalkozniuk kellett mind elméleti-, filozófiai és teológiai — mind a praxis területén a nemzeti és emellett a kisebbségi lét problémáival. Itt nincs módunkban részletesen kitérni a kor gondolkodói vonatkozó írásainak áttekintésére, csupán néhány lényeges gondolatot emelünk ki egyik kiváló tanítványának, a teológus-filozófus Tavaszy Sándor írásaiból.

Tavaszy kisebbségetikájának kérdésfeltevései a trianoni diktátum után a szükségképpen átrendeződött értékpreferenciák körül mozognak. Az elvont ember-kép mellett a kisebbségi veszélyeztetett lét dilemmái fogalmazódnak meg és ezek megoldására keresi mind elméletileg, mind lelkipásztori praxisában a megoldásokat, a járható utakat. A kor divatos individualizmusával szemben a közösségiség több szintű megvalósítását látja az önazonosság megtartásához járható útnak. Ezek: a falu-közösség, a nemzeti közösség és az Istennel való közösség. A falu adhatja azt a biztos hátteret, amire ráépülhet a nemzet és az egész európai kultúra. A nemzet reális alapja a nép, amely legegységibb vonásait a fajiságból meríti. Ezek valamiféle titokzatos vonásait jelentik egy-egy népnek, s mint ilyenek egzisztenciális meghatározottsággal bírnak, s az erkölcsiség szintjére emelik a népet. Ilyen értelemben már a nép mint „eszményi élet-közösség” egzisztál. De mint mondja: „A nemzet soha sincs kész, a nemzet az az ideális kép, amelyet egy nép hosszú és küzdelmes történeti fejlődése folyamán alkot magáról... sohasem kész, ... mert nemzetté lenni annyit jelent, mint napról napra mélyebbnek, tisztábbnak, jobbnak, nemesebbnek, szentebbnek lenni.”¹⁸ S mit jelent számára az Istennel való közösség? Minden keresztyén embernek el kell jutnia oda, hogy belássa, a nemzet értelmét, tartalmát nem önmaga adja meg, hanem Isten által adott adományokat fejti ki a nemzeti létben. Az anyanyelv, a nemzeti műveltségünk így maradhat meg és erősödhet, történelmi nagyjaink tisztelete csak az így szervezett közösségben jöhetnek létre.

Néhány évtizeddel később a Pauler-tanítvány Brandenstein Béla az arisztotelészi-hegeli hagyományokon konstruál egy Abszolútum-központú rendszert és egy rendszerezett bölcséleti antropológiát, amelyben egyik elméleti alappillér a test-lélek-szellem egysége, s e vonatkozásban értelmeződik az ember mint mikrokozmosz, s három „életága”: a *mindennapi praxis*, a *művészi* és a *tudományos*, s az utóbbin belül a *filozófia*, amelynek fogalma: „...a végső elvek, a legegységesebb előfeltevések tudománya” amelyen belül „... a metafizika, legfőképpen a szellem metafizikája értékkel telt létet talál.”¹⁹ Az értékelítettség előfeltétele az „ősválóság” értékdimenzionáltsága, vagyis az igaz, a jó, a szép együttes léte az Abszolútumban.

Hogyan alakul a brandensteini térképen az Abszolútum és nemzet, s hogyan látja a szellem sajátos megjelenésének vonatkozási pontjait?

Filozófiai rendszere a hegeli triadikus elv és a neoskolasztika szentháromság-felfogására épül. A teremtő ősök, ősválóság, az Abszolútum, amely önmagából létrehozza a másodrendű szellemi világot és lényeket, az embert hasonlóan működik, mint Hegel világszellem. Lényegét tekintve a „neobarokk” zárt rendszer nyitottá csak „felfele”, az Abszolútum felé válik. A közösségi szellem és a történetiség hegeli értelmezése mellett Kierkegaard személyes szellem-felfogása és Dilthey, Husserl, de elsősorban Ágoston, a modern katolikus filozófiából pedig R. Guardini hatott rá. Igazából N. Hartmann szellem-értelmezését tartja a legteljesebbnek.

Az emberi szellem legfontosabb jellemzője a *tudatosság*, s ez az egyéni szellem személyességének az alapja. A személyes szellem tevékeny, aktív erő, amely tudataitusaival létrehozza az öntudata mellett a tárgy tudatát, valamint expanzivitása miatt találkozik, egy *mezőben* van a Másik személyes szellemmel,

¹⁵ Böhm Károly: Az ember és világa IV: A logikai érték tana Mikes International, Hága 2006. 197.

¹⁶ im. 197.

¹⁷ lásd erről az említett önéletrajzi írásait

¹⁸ Tavaszy Sándor: Az ethika mai kérdései. Kolozsvár, 1939.12.

¹⁹ Mi a filozófia? In. Athenaeum.tár, A Magyar Filozófiai Társaság vitaülései 1938-1940. Repertórium, szerk. Kőszegi Lajos Pannon Panteon, Comitatus, Veszprém 1998. 19-20.

hiszen kiegészítésre szorul minden tekintetben. Ezen kapcsolódási-kommunikációs mezőben a Másikkal közvetlen élményben találja magát, s ez a közösségi szellemet hoz létre. A közszellem és a közösségi szellem a tagok személyes szellemére épül, megjelenik benne a Mi-tudat, a közös élmények és lelki élet ... „Egy család, egy nemzet, társadalmi rend közösségi szelleme az illető közösség tagjainak közszellem-vonatkozásaiból szövődik össze, de ezeknél több és éppen nemcsak közös gondolkodásuk, hasonló akarásuk, érzésük, hanem az ezen az alapon való közösségük, összetartozásuk, leki egységük tudatát jelenti, azt, hogy mind *egy család, egy nemzet, egy rend vagyunk*.”²⁰

A *nemzeti közösség* Brandenstein metafizikájában a cselekvő, az elméleti és a művészi szellemben jegecesedik ki, s történetisége miatt a hagyományban, a személyes szellemekben élő tradícióban találja meg gyökereit. A szellemi életterben működik és tárgyiassága mindig határozott térben bontakozik ki. „Az anyag így a tárgyi szellem általános hordozója: és mivel az anyag téres, vele és rajta a tárgyi szellem térben jelenik meg, bár önmagában — pl. a gondolat tartalom, a zenei hangkép — korántsem mindig téres jellegű;”²¹ A nagy kultúrák élettere a természeti keretek által is befolyásolt. Pl. Nílus völgye, Mexikó, Európa (különösen a görög, német, francia) A nemzet lényegét tekintve a brandensteini felfogásban elsősorban nem faji, földrajzi, nyelvi egység, hanem egy „... közösségi szellem jelenléte, amely a nemzet tagjaiban élve azokban egy mindenoldalú életközösségbe való tartozás tudatát kelti”²² és a közös magatartást és tárgyi kultúrájának szellemét többnyire a nyelvi egységgel alkotja meg. A nemzeti közösségi szellem természetes hordozója a nép, amely átfogó jellegű: „... közös „életterben”, közös múltból, sorsközösségben, közös célokra törekszik, a földi létben egységes egészben kíván érvényesülni. Mindebben maradéktalanul szellemi jellegű maradhat a nemzeti közösségtudat és sajátos lehet más nemzettudatokkal szemben: a tiszta szellemi létben is lehet és van individuáció. Ezek a vonások azonban, amelyek a nemzeti szellem tartalmát alkotják, mélységes és szerves összefüggésben mutatják a szellemet nemzet előtti, sőt részben szellemelőtti, „természeti” alapokkal, amelyekből a nemzeti szellemiség kinő, kibontakozik;”²³ Vagyis Hegelhez hasonlóan nála is individuális karaktert ölt a nemzet, amelynek sajátos természetisége az antropológiai vonásokat jelenti, vagyis alapja a természetes, genetikai fejlődés alapján a nép. Ebből alakulnak ki a nemzetteremtő géniuszek, akik a nemzeti közösségtudatot hordozzák, amelyben a szellemi alkotásokat is beleérti.

A magyar filozófiáról eléggé szűk körben gondolkodik, akkor, amikor egyáltalán beszél róla. Pauler Ákosnak, mesterének a munkásságát kiemelten kezeli. Bár a nemzeti szellemet világosan megfogalmazza, nem gondolkodik nemzeti filozófiában.

Ennek úgy tűnik egyrészt a filozófiának, mint az Abszolútumnak és a végső elvek tudományának az elméleti „életágban” való értelmezése az oka, másrészt a neoskolasztika, a katolicizmus a szellem általános érvényűségét, Isten, az Abszolútum mindenre és mindenre kiterjesztett hatalmát hirdeti mindenekelőtt és mindennek előtt.²⁴

3. Gondolatmenetünkben ezek után forduljunk oda azokhoz, akik szintén egy-egy határozott szellemiség köreit próbálják megrajzolni, de nem a nemzet fogalmára és mibenlétére alapozva.

A hazai bölcselek közül Hamvas Béla írásai e vonatkozásban figyelemreméltóak.

Brandenstein és Hamvas Béla bölcselete, gondolkodásmódja sok tekintetben élesen szemben áll, legyen az a filozófiai rendszerről vagy módszerről való felfogás, vagy a lét alapkérdéseinek megválaszolása. Az azonban tény, hogy mindketten az Abszolútum „rejtjeleit” keresik, azt, hogy mit jelent itt-létünkben az Egy, amely „tudja”, hogy honnan jövünk és hová megyünk. Mindketten a filozófus éberségét olyan lényegesnek tartják, amely válságos korokban a leginkább nélkülözhetetlen. /1944-ben vagyunk!/

Mi ez az éberség? A filozófus „Nem szabad, hogy szenvedélyeknek szolgáljon, hogy világszemléleteket hirdessen, hogy történeti irányzat rabságában legyen. Az egyetlen, amit a jövő filozófusától követelni kell, hogy legyen éber és ébresszen fel bennünket. Legyen, aki vigyáz. Aki az Olajfák hegyén, az utolsó éjszakán, amikor az áruló a fegyveresekkel már közeledik, nem képzelődéseivel és álmaival szundikáljon,

²⁰ Brandenstein Béla: Az ember a mindenségben III. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1937. 190.

²¹ *ibid.* 243.

²² *ibid.* 253.

²³ Mi a nemzet? In. Athenaeum-tár Pannon Panteon, Comitatus Veszprém, 1998. 520.

²⁴ Ez egyértelműen megfogalmazódik Pál Galátzia-levelében/3. fejezet 28./: Nincs zsidó, sem görög; nincs szolga, sem szabad; nincs férfi, sem nő; mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztus Jézusban.

hanem lássa azt, ami: van. Aki ismerje a valóságot. Tudja, hogy mi történt és mi történik. Ez az egyetlen igény, az egyetlen várakozás, az egyetlen követelés. Ez az egy szó: az éberség.”²⁵

Hamvas azt a fajta gondolkodást képviseli a hazai szellemi szférában, amely mindenféle spekulatív rendszeralkotástól távol tartja magát, és az Egy, az Abszolútum rejtjeleinek megközelítésében és felfejtési kísérleteiben nem a germán hagyományokat és gondolkodás- és írásmódot, hanem az emberiség kultúráinak az egyes szent könyvek tanításaiban meglévő közös tartalmát, a „status abszolútust” tekinti a gyökereknek. A hagyományban egy sajátos tudás, metafizikai tudás rejlik, amely független kortól, néptől, nemzettől, s mint ilyen az ember „antropológiai alapállásáról” tudósít. S melyek ezek a szent könyvek, a melyek a létezés eredetét jelzik számunkra? „Az őskor nagy könyvei közül a kínai Taoteking megőrizte az ősi emberiség nagy misztériumát; a Veda megőrzött olyan világosságot, amelyhez képest mindaz, amit azóta az ember gondolt, homály; Hermés Trismegistos megőrzött olyan titkokat, amelyek első kibetűzéséhez is csak a legutóbb érkeztünk el. Henoch az őskorból valami egészen mást őrzött meg: az első patriarchális emberiségnek szigorú és tiszta egyszerűségét.”²⁶

De Európa saját, „igazi vonalával” kell összekötni mindezeket; így: Pál apostol, Ágoston, Pascal, Kierkegaard, Nietzsche, Jaspers, Heidegger gondolatvilága, nyelvezete adja meg a lehetséges és járható utat a válság megoldásához. Az új filozófiai gondolkodás megjelenik a protestáns dialektikus teológiában (K. Barth), és a modern katolikus teológiában (R. Guardini), amelynek fő kérdése a szent élet egzisztencialitása.

Az igazi, a szent tudás eljuttat Isten fogalmának, az Egynek értéséhez és megéléséhez, aki úgy egy, „...hogyan amikor lát, az már teremtés, és amikor tud, az már alkotás. A gondolat már megvalósulás. Az a lény, akiben minden egy: az Első lény — Első Lélek — minden lét gyökerében és eredetében levő legelső szikra, tudás, tett, akarat, élet, szenvedély.”²⁷ De mi a különbség a hegeli, a brandenstein-i és a hamvasi Egy vagy Abszolútum vagy Isten között? Lényegét tekintve semmi. Csak a rejtjeleit fejtik fel különbözőképpen.

Az ember mint „mikrotheosz” létezik, mondja Hamvas, de a konkrét „itt-létben” gyökereivel mindig az adott helyhez, néphez is tartozik, s meghatározott gényuszkokhoz, s a kettő együttesével tagja a nemzetnek.

Mint tudjuk, a hamvasi terminológia sok tekintetben értelmezésre szorul egész bölcséleti munkájában. Itt most azokat gondoljuk át, amelyek témánk szempontjából relevánsak. Így a kollektív kategóriákat, az archetípus, a gényusz, a démon fogalomkörében megjelenő nép, hely és a nemzeti öntudat problémáit.

A kollektív kategóriák egyrészt *anyafofalmak*: nép, osztály, faj, kultúra; másrészt *konfliktusmezők*: ezen kollektívákon belül keletkeznek, nem az általános emberin belül pl. a tót, cigányt, parasztot szidalmazták; a *személyiség felépülése*: a típust teremtő kollektívum mellett a személyiségteremtést akkor egyre magasabb fokú, ha az individualizációban minél több kollektív kategóriát tudatosít. Mindezek mellett más kollektivizáció-képző egységeket is találhatunk. Ilyen mindenekelőtt a gényusz.

Az alapvető hamvasi tétel, hogy: „Gondolkodásunk olyan értelemben, mint a nyugati filozófia, nincs”²⁸ Vagyis számomra ez úgy értelmezhető, hogy hagyományunkból következően nem épülhet ki /fel a nyugati gényuszhoz hasonló filozófia, hiszen alapvetően más a genetikai és a szociális-történeti fejlődésünk, hagyományaink. A hagyományban itt elvileg benne foglaltatnak az említett szent könyvektől a kereszténységig, az európai hagyományokig. E konklúzió a következők miatt is levonható:

A magyar társadalom Kelet és Nyugat között szellemi kaszt nélkül volt, mint az önmaga tudatára nem ébredt ember, s mint ilyen hiába voltak kiemelkedő vezetői, írói, rendezett szellemi egységet nem tudott kialakítani. „A gényuszkok, amelyek egymáshoz tartoztak és tartoznak, egymástól független életet élnek, egymást nem felismerve, egymással szemben ellenségesen, mindig egymástól elválasztva és külön. Magyar földön nem volt egység.”²⁹ A leginkább egység-ellenes az árulás, a másik elutasítása, a tagadása, s mindezt a démonnak nevezett kissé misztikusnak hangzó szellemiség irányítja, amely a gényusz negatív töltésű jelenléte. Az ember objektív pszichéjéről beszélve az öt archetípust a következőkben határozza meg, amelyeknek szerinte a magyar emberben, szellemben harmónikusan együtt kellene lenni. S az jelené

²⁵ A filozófia jövője in Atheneum-tár 663.

²⁶ Henoch Apoklypsise ford. és bevezetés Hamvas Béla, Budapest, Bibliotheca, 1945.26.

²⁷ Hamvas Béla: Wordsworth vagy a zöld filozófiája. In: Hamvas Béla: A láthatatlan történet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988. 49. megnézi

²⁸ Hamvas Béla Az öt gényusz 90

²⁹ im.72

olyan közösség létrehozását, amelyben a szellem harmóniája uralkodik, megteremtve a magyarság szellemi, filozófiai auráját. Minden más európai népben kettő vagy három van a nyolc közül.

„*Dél* — oldottság, derű, nyugalom, félálom, egyensúly, csökkent aktivitás, arany-kor ösztön (a történet küzdelmeiben nem részt venni), ritmikus életigény, idealitás, közvetlen életélvezet;

Nyugat — civilizáltság, fejlődésszeme, hétköznapi munkaétosz, szociális tagozottság, intenzív művelés, ráció, állandó tanulás, tevékenység, praktikum, lojalitás;

Észak — provinciális életrend, természetközelség, önálló kultúra nélkül, félműveltség, laza szociális kapcsolatok, melankólia, gyakorlatiatlanság, szekták, irrealitás;

Kelet — nomádság és állandó letelepedés között, szabadság-sóvárgás, letargia és kitörő indulat, tiltakozás minden ellen, ami nem ő, hiúság, kevélység, zaklatottság, irreligiozitás, bomlott szocialitás (egyénség-fragmentumok), a tanulás és az alkalmazkodás nehézsége, uralmi ösztön, lázongás, ellenkezés, ideiglenesség;

Erdély — szakadékoság, mély ellentétek és azok áthidalása, humor(groteszk), sokrétűség, kettősség, megalkuvás, bonyodalmak, okos gyakorlatiasság, magas életigény, ízlés, rafinéria.”³⁰

A világban való benne-lét ténylegesen mindig egy közvetlen tevés-vevés Heideggerrel szólva. Sohasem teoretikus elsődlegesen, hanem bizalmas, konkrét, gyakorlati viszonyban vagyok vele. Épp ezt jelenti Hamvasnál is a génuszokkal való azonosulás, s heideggeri benne-lét alapvető struktúrái segítségével. Ezek: a hangoltság, megértés, az értelmezés, a kijelentés, a beszéd. S ha meggondoljuk a hamvasi élettér-értelmezésben mindezek jelen vannak. Hiszen ő maga az egyes génuszok jellemzését a fenomenális világból építi, a hely szellemiségét közvetítő tárgyakból, épületekből, a növények jellemző hatásaiból, a hegyvonulatok meghatározó jellegéből, a költők, írók (Horatius, Petrarca, Tasso, Berzsenyi, Zrínyi, Mikszáth) írásainak üzenetéből, a helyi emberek mentalitásából, beszédmódjából, helyi és lehetséges szabadság fokaiból és köreiből, és ami talán legfontosabb a konkrét génusz központjainak jellegzetességeiből: Róma, Pécs, Buda, Szentendre, Anglia, Belgium, Hollandia, Pozsony, Szilécia, Debrecen, Erdély.

A Nyugat és a Kelet közötti harmóniát a hozott, hordozott hagyomány felhasználásával lehet tehát megteremteni, amelyhez a múlt-jelen-jövő dimenziójában fogalmazott horizontális történetírással egy függőleges tengelyt jelentő, szavaival brahmani szemléletű történetírással van szükség. Ez az „ég-ember-föld” –dimenziója, amelynek metszéspontját üdvtörténetnek nevezi, ami azt jelenti, hogy feljegyezve lenni nem csupán az emberiség emlékezetében, hanem az örök emlékezetben.

Az individuum jelenti a létnek a magasabb fokát, s minél több individuumban valósul meg az öt génusz harmóniája, annál inkább megvalósul az egység és a rend. „Magyarnak lenni annyit jelent, mint az öt génusz világában rendet teremteni.”³¹

Végezetül csupán jelzésszerűen utalok A. Camus gondolatvilágában az általa „déli szellem” fogalmának jellegzetességeire és működésére, amelynek jelentésköre az algériai évek meghatározó élményéből táplálkozik. A tenger, a mediterrán kultúra szellemiségében felnövő Camus gyökereiben hordozza az antiracionalizmust. Az igazi ellenszenves szellemiség számára érthető módon Hegel. A lázadó ember című munkája végén derül fény ténylegesen a „déli gondolat”, a „napgondolkodás” értelmezésére.

Valójában a lázadást és a forradalmat állítja szembe, amelyben a lázadás a valóságra, a konkrét realitásokra, a dolgokra, az eleven emberi lelkekre támaszkodik, a forradalom felülről lefelé igazgatná a dolgok menetét. Azt mondja, hogy tulajdonképpen az I. Internacionálé története „...melynek során a német szocializmus szüntelenül a franciák, spanyolok és olaszok anarchista gondolkodása ellen küzd, a német ideológia és a mediterrán szellem küzdelmének története.”³²

Végső konklúziója: Az ókortól fogva ez a szembenállás tartja életben a ma már világosan roncsaiban heverő nyugati világot.

³⁰ Im.65-66.

³¹ Im.61

³² A. Camus: A lázadó ember Nagyvilág, Budapest, 1999.345.

Somos Róbert

A logikai platonizmus Magyarországon

1.

A „logikai platonizmus” megjelölés alatt azt a történetileg Bolzanótól eredő, Fregén, Husserlen át Meinonghoz, Russellhez és a korai Wittgensteinhez kötődő filozófiai hagyományt értjük, amely az igaz vagy hamis igazságértékkel bíró kijelentésekhez az individuális pszichikai tartalmaktól független, objektív és változatlan, meghatározott logikai struktúrájú jelentést rendelt. A kijelentés egy vele párhuzamos, objektív, azaz a megismerőtől független tényállás vonatkozásában igaz vagy hamis. A logikai platonizmus jellegzetessége a 3 osztatú világ fogalma, értve itt a „világ” szó alatt akár a lehetséges világokat és bármilyen struktúrát. A 3 osztat a következő: 1. az elménkben lévő szubjektív képzetek. 2. a tőlünk független, hatásgyakorlás és hatáselszenvedés képességével rendelkező, illetve ekként definiált tapasztalati valóság, 3. gondolatok, amelyek a 2. értelemben vett valóságon kívül állnak, az 1. fiókban található képzetekkel szemben azonban jelentésük és igazságértékük objektív, változatlan és mindenki számára azonos. Az e gondolatok által kifejezett tényállás nem feltétlenül empirikus természetű, sőt, csak másodsorban van egyáltalán köze a tapasztalati világhoz, ezért manapság inkább a „matematikai platonizmus” kifejezés tűnik kurrensebb jelzős szerkezetnek az irányzat megjelölésére.

Hogy ez a tradíció milyen fontossággal bír a jelen bölcseleti törekvések szempontjából, jól mutatja Michael Dummett könyve, *A metafizika logikai alapjai*, amelyben a szerző – többek között – korábbi filozófiatörténeti kutatásainak főhőse, Gottlob Frege platonizmusát próbálja helyettesíteni egy konstruktivista vízióval, mégis, Frege logikáját tekinti a modern analitikus filozófia forrásának.¹ A Dummett által bírált matematikai platonizmus voltaképpen a fregei klasszikus logika előfeltevése is, amelynek a realizmus-viták szempontjából sarkalatos pontja a kétértékűség elve. Ezt az elvet az összes felsorolt logikai platonista elfogadta. Számos mai vita kapcsolódik e témakörhöz, sőt, a filozófiatörténeti kánon változásának lehetünk tanúi. Ötven évvel ezelőtt senki sem mert volna olyat mondani, hogy Gottlob Frege munkásságához a bölcselettörténet fordulata kapcsolódott, vagy hogy a Kantot bíráló Bolzano teljesítménye nem marad el a német idealizmus képviselőinek színvonalától, ma azonban az ilyen kijelentések már nem számítanak extravagáns megnyilatkozásoknak.

Úgy tűnik, ezen a ponton a honi filozófiatörténetírás némileg fáziskésésben leledzik, s magam ennek egyik okát a marxista megközelítés máig tartó erős hatásának vélem. Nem szitokszóként használom a „marxizmus”-t, hanem a filozófiai gondolatok olyan redukcionista vizsgálati módját preferáló irányzat megjelölésére, amely sokban adósa a hegeli vagy éppen a feuerbach-i filozófiának. E redukcionizmus tehát nem valamiféle csak a marxizmusra jellemző lényegi jegy. E felfogás szerint egy filozófiai gondolat nem annyira önmagában érdekes, mint inkább abból a szempontból, hogy minek a visszatükröződése. Marx és követői módszeresen úgy fejtettek meg bölcseleti gondolatokat, hogy azokat társadalmi viszonyok visszatükröződéseként értelmezték. A bizonyítás azonban rendre elmaradt – és szükségképpen maradt el – mert e módszer legközelebbi rokona az allegorikus exegézis. Így a közvetlen jelentés mögött föltárló jelentésszint lehet bár következetes, szépen cizellált, – nézzük csak meg Porphüriosz értekezését arról, hogy a homéroszi *Odüsszeia* ithakai barlanglírása milyen kozmológiai, pszichológiai, démonológiai és teológiai mondanivalóval terhes – tudományos interpretációnak azonban mégsem mondható.

De nézzük meg a minket most érdeklő logikai platonizmus marxista jellemzését. Máig meghatározó pl. az egyébként kiváló és friss szempontokat fölillantó könyv, *A Védáktól Wittgensteinig* azon értelmezése, miszerint a „logikai platonizmus ugyan már maga is deprivatizáló, személyiség- és pszichológiaellenes volt.”³ A polgári lét azon stádiumát tükrözi ez az áramlat, amelyben „a polgári filozófia még utolsó kísérletet tett az

¹ M. Dummett: *A metafizika logikai alapjai*. Ford.: Szalai Miklós et al., Szerk. Máté András, Budapest, Osiris Kiadó, 2000, 18.

² Lendvai L. Ferenc – Nyiri J. Kristóf: *A filozófia rövid története. A Védáktól Wittgensteinig*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1974.

³ Id. mű 206.

örök értékek, a rend és a biztonság eszményeinek megmentésére”.⁴ „Frege és Russell platonizmusa az 1900-as évek elején visszavonhatatlanul megingott.”⁵ „A logikai platonizmus egyfajta istennélküli vallásos attitűdöt, vallásos ateizmust képvisel.”⁶ De mi köze a katolikus pap Bolzanónak a polgári filozófia utolsó kísérleteihez, és mi köze az ateizmushoz? Miért lenne Russell, ez a felettebb individualista, és a személyiségi jogokért kiálló filozófus személyiség- és pszichológiaellenes, csak azért, mert filozófiai gondolatai szorosan kapcsolódtak a matematika alapkérdéseihöz? Miért járt volna le a logikai platonizmus lemeze a XX. századelőn, ha egyszer máig ható irányzat, és éppenséggel 1910 körül volt virágkorában?⁷ Mitől „ingott meg” a logikai platonizmus? Vajon a logicista program megingásáról van itt szó, vagy pedig másról? Ezek mind megválaszolatlanul maradók, vagy félmondatokban megválaszolt kérdések, és a rövid válaszok nélkülözik a tudományos bizonyítás apparátusát s annak működtetését.

Valójában az igazi tudományos eljárás az lenne, hogy pontosabb, belső gondolati kritériumait sorolnánk fel a logikai platonizmusnak, föltérképeznénk, a filozófia története során kik és hogyan képviselték ezt az álláspontot, milyen benső, immanens gondolati problémák merülnek fel vele kapcsolatban, milyen rivális beállítódások létezhetnek, azok termékenyebbek-e a platonisztikus felfogásnál stb. Véleményem szerint csak ez után vonhatók be a vizsgálatba az esztétikai összefüggések, azok közvetítésével pedig szociológiai-társadalmi mozzanatok. Ha azonban ezek elmaradnak, akkor megnyílik a királyi út a vadabb interpretációk előtt. Madarász Zsigmond Anna könyvében már arról ír, Pauler Ákos „... akkor vált a tiszta logika hazai képviselőjévé, amikor ezen irányzat általában már lehanyatlott. Ennek oka a külső és a belső társadalmi tényezőkben, az elmaradottságban és az ideológiai szellemi reakció megújulásának szükségletében keresendő.”⁸ Természetesen nem beszél arról, miért és pontosan mikor is „hanyatlott le” a tiszta logika irányzata. És azután megkoronázza eszmeifuttatását: „Pauler filozófiájának platonizmusa nyíltan és bevallottan, pontosan tükrözi a társadalmi viszonyok megváltoztathatatlanságának, örökkévalóságának burzsoá koncepcióját.”⁹ Azaz, Pauler illetve reprezentatív műve, a *Bevezetés a filozófiába* „... a maga területén a Horthy-Bethlen konszolidáció ideológiai érdekeinek uralkodó, hivatalos kifejezője volt.”¹⁰ Vajon mi is ez a szóban forgó „pontos tükrözés”? Pauler Ákos platonizmusa már 1910 körül kikristályosodott – és tegyük hozzá ismét – ebben az évben éppenséggel *akméjében*, virágkorában volt a logikai platonizmus. Tehát – Pauler már 1910-ben „... a Horthy-Bethlen konszolidáció ideológiai érdekeinek uralkodó, hivatalos kifejezője volt, „... nyíltan és bevallottan, pontosan tükrözi a társadalmi viszonyok megváltoztathatatlanságának, örökkévalóságának burzsoá koncepcióját.” Eszerint Pauler már jó tíz évre előre megelőlegezte a Horthy-korszak ideológiai érdekeinek a kifejezését. És miféle társadalmi viszonyokról beszél Pauler „nyíltan”, amikor ebben az időszakban lelni nála nyomát társadalomfilozófiai tematikának? Nyilván megmosolyogtató ez a felvetés, és ha felhozom, azt mondhatná valaki, hogy árnyékbozs az, amit művelek, mégis, – véleményem szerint – a redukcionista magyarázati mód egyéb típusai hasonlóképpen veszélyesek.

2.

Az ilyen és ehhez hasonló sommás ítéletek károsak, mert megbélyegző jellegüknél fogva lesöpörnek bizonyos bölcséleti áramlatokat a diszkutálható filozófiák területéről, fölösleges energiapocsékolásnak ítélik a szoros értelemben vett fogalmi természetű vizsgálódásokat, és ezzel a filozófiai tevékenységről torz képet adnak.

Ennek megfelelően máig nem történt meg a logikai platonizmus hazai történetének megírása, sőt, még a feltérképezésig sem igen jutottunk el. Néhány gondolat erejéig erre a témára szeretnék kitérni a továbbiakban, majd Pauler Ákos platonizmusát szeretném értékelő formában jellemezni.

Úgy gondolom, a logikai platonizmusnak három hagyománya létezett Magyarországon. Az első, szociológiai, s részben filozófiai orientáció tekintetében elkülöníthető csoport a BEMBE-kör, Fogarasi Béla,

⁴ U.o.

⁵ Id. mű 211.

⁶ Id. mű 212.

⁷ Néhány fontosabb dátum: Frege, *Logische Untersuchungen* 1918-1923. A. A. Whitehead – B. Russell, *Principia Mathematica* 1910-1913. Meinong *Über Annahmen* második, jelentősen módosított kiadása: 1910.

⁸ Madarász Zsigmond Anna: *A tiszta logika alapkérdései. Pauler Ákos logikája* Budapest, 1965, Akadémiai Kiadó, 47.

⁹ Id. mű 48.

¹⁰ Id. mű 46.

Varjas Sándor és társai, akik Husserl kezdeményezésére fordultak vissza Bolzanóhoz, ám e visszafordulás csak részleges volt, a neokantianus és különösen simmeliánus relativizmus mindig része maradt orientációjuknak. Talán még a korán elhunyt Zalai Béla kiforrottságig el nem jutó törekvései mutatják leginkább Husserl vagy Meinong erős hatását, amelyben a platonizmus az egyik, de nem döntő faktor.¹¹

Csupán szóbeli hagyomány alapján van tudomásunk erről a tízes évek első felében működő filozófus asztaltársaságról, melynek központi alakja lett volna Zalai. A BEMBE-kör létezéséről Zalai özvegye, Máté Olga fotóművész és Kozma Elza visszaemlékezései alapján Beöthy Ottó a következőket állapítja meg: A "BEMBE" mozaikszó, mely a "Budapesti Első Magyar Bolzano Egyesület" rövidítése. Az asztaltársaság tagjai voltak: Zalai Béla, Fogarasi Béla, Lukács György, Mannheim Károly, Varjas Sándor, Szilasi Vilmos, Kenczler Hugó, Antal Frigyes, Király György, Fenyő Andor, Dienes Pál, Enyvvári Jenő. A BEMBE összejövetelén előre megadott logikai, ismeretelméleti, esztétikai témáról vitatkoztak a résztvevők.¹² A BEMBE mozaikszóval kapcsolatban forgalomban van ugyan egy másik értelmezés is,¹³ ám egy meglehetősen kézenfekvő érv szól a Beöthy-féle javaslat mellett; a húszas évek előtti összes, kifejezetten Bolzanóval foglalkozó magyar nyelvű publikáció e tagjainak tollából született, sőt, e rövid írások feltűnően hasonló módon – talán túlságosan is hasonló módon – polemizálnak Palágyi Menyhértnek a logicizmus ellen felhozott kifogásaival szemben.

A felsorolt filozófusok tehát foglalkoztak Bolzanóval, mindazonáltal e tevékenységük a Husserl-féle újidealizmus és neokantianizmus keretébe illeszthető. Saját filozófiájuk – már akiknél beszélhetünk valóban kiforrott egyéni filozófiai álláspontokról – lényegi szervező eleme mindenesetre nem Bolzano bölcselete volt. Jellemző, hogy a kör vezéregyéniségének tartott Zalai Bélának a műveiben még csak nem is találkozunk Bolzano nevével, míg a többiek által némileg lenézett, mert úgymond nem eredeti koponya, a Göttingenben Husserlt is hallgató Enyvvári maradt e hagyományhoz a leghűségesebb, s Bolzano-érdeklődése nem korlátozódott a *Wissenschaftslehre*-re. Ő azonban a tízes évek végétől könyvtárosi munkája mellett már nem jelentetett meg filozófiai munkákat, és érdeklődése is inkább filológiai természetű volt. Ugyan a Tanácskormány idején vezető pozíciót nyert, később is tagja maradt a Filozófiai Társaság vezetőségének. Említendő Fogarasi Béla kutatási és fordítói tevékenysége Bertrand Russell kapcsán, jóllehet az utóbbi minősége komoly kívánnivalót hagyott maga után.¹⁴ A kör többi tagja is a kommunizmushoz csatlakozott és 1919 után jórészt emigrált.

3.

Egy másik, jószerivel ismeretlennek számító hagyományt jelent a matematikusok által művelt logika. E téren König Gyulát kell megemlíteni, aki posztumusz művében kíván egy filozófiai alapot is tartalmazó, a logika, aritmetika és halmazelmélet számára közös kiindulópontot jelentő teóriát nyújtani.¹⁵ E mű gondolati feldolgozása máig nem történt meg. Fia, a munka kiadója rövid, és a mű matematikai aspektusát előtérbe állító értelmezést nyújt,¹⁶ monográfiája, Szénássy Barna¹⁷ láthatóan nem tud mit kezdeni a matematikán kívüli anyagokkal. Ignác Lilla is csak néhány rövid ismertető jellegű mondatot szentel König logikai munkásságának a szimbolikus logika korai magyar recepciójáról írt tanulmányában.¹⁸ Én sem tudnék egy jó értelmezéssel előállni. Kérdéses lehet,

¹¹ Erről részletesebben is írtam: „Bernard Bolzano's Influence in Hungary During the First Decades of the 20. Century” In *Vielfalt und Konvergenz. 5. Kongress der Österreichischen Gesellschaft für Philosophie* Hrsg.: Winfried Löffler - Edmund Runggaldier. Verlag Holder-Pichler-Tempsky, Wien 1999, 597-603.

¹² Beöthy O.: Zalai Béla (1882-1915) – Egy pálya emlékezete. In: Kiss Endre – Nyíri Kristóf szerk.: *Magyar filozófiai gondolkodás a századelőn*. Bp. 1977, 217-218.

¹³ Várnai András: „Varga Jenő pályakezdése.” In: Kiss E. – Nyíri K. Id. mű 244-247.

¹⁴ Russell: A filozófia alapproblémái. 1996. Lásd a fordító, Bánki Dezső észrevételeit az 1912-es Fogarasi-féle fordításról.

¹⁵ *Neue Grundlagen der Logik, Arithmetik und Mengenlehre*, Lipcse, Verlag von Veit & Comp. 1914.

¹⁶ König Dénes: „König Gyula utolsó művéről” Különlenyomat a *Mathematikai és Fizikai Lapok* XXIII. Évfolyamából, Bp., Franklin, 1914.

¹⁷ Szénássy Barna: *König Gyula*, Bp. Akadémiai Kiadó, 1965.

¹⁸ „A szimbolikus logika magyarországi fogadtatása” In *Megidézett reneszánsz. Hanák Tibor emlékkötet* (Szerk. Veres Ildikó, Miskolc, 2006, 169-184). Az a megállapítása, hogy Könignél érezhető Frege *Begriffsschrift*-jének hatása, szerintem egyértelműen téves, König nem ismeri Freget. A szerző némileg megtévesztően hivatkozik König tanulmányára, amely a *Magyar Filozófiai Társaság Közleményeiben* jelent meg. Ez nem önálló mű, hanem a német nyelvű munka egy fejezete, és mint magyar nyelvű közlemény természetesen, hogy nem gyakorolt nemzetközi hatást.

miért vesszük a logikai platonizmus irányzatához tartozó gondolkodónak Königet. Számára ugyanis nem az abszolút igazságérték a kiindulópont, hanem a gondolkodás, mint pszichikai folyamat. Elsőként bevezetett fogalmai az árulkodó módon „szintetikus logiká”-nak nevezett diszciplínába „az öntudat élményei.” Mégis, matematikai vonalvezetése, a halmazelmélet Cantornál föllelhető platonikus felfogása a tárgyalás során a későbbiekben előtérbe kerül, így mindenképpen indokolt König valamilyen szintű odakapcsolása a logikai platonizmushoz, még akkor is, ha ez nem egy egyértelmű helyzet. Amit csinál, a Frege előtti törekvésekhez, mindenekelett Boole munkásságához kapcsolható. Úgy vélem azonban, rá is illik az, amit Russell Boole kapcsán a látszólag pszichologista kiindulópontból mond. Boole ugyan gondolkodási folyamatokról beszél, de igazából a gondolatoknak az igaz és hamis volta, s ennek a következtetések során való megőrződése érdekli.¹⁹ König Gyula is gondolkodási élményekről, pontosabban „el nem utasítható élmény”-ről illetve „el nem fogadható élmény”-ről beszél,²⁰ de táblázatát lényegében igazságtáblázatként vagy legalábbis a logikai platonizmusra jellemző harmadik szféra táblázataként kell értelmeznünk. Boole-hoz hasonlóan König elmélete sem képes – Frege megoldásával ellentétben – a kijelentések finomszerkezetét kezelni.

4.

A logikai platonizmus hazai megjelenése kérdésének szempontjából a harmadik, a legkiérleltebb és legkarakterisztikusabb vállalkozás Pauler Ákos filozófiája, mégpedig az 1908-1910 körül kiformalódó bölcselete.

Pauler Ákos platonizmusának számos aspektusáról írtam a korábbiakban, így ezeket nem szeretném megismételni. Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy a pauleri platonizmus fő alapgondolatai meglehetősen korán, a nemzetközi filozófiai trendek elemzésével párhuzamosan, 1910 körül formálódtak ki és lényegi változáson nem mentek át a filozófus 1933-ban bekövetkezett haláláig. Ugyanakkor, ami a világnézeti háttérrel illeti, ezen a téren a változás igen jelentős. 1910 körül Pauler filozófiájában nem csak hogy nincsen helye valamiféle isteni princípiumnak, de voltaképpen minden lényeges tartalmi momentumot távol tart ontológiai elképzeléseitől. Halálakor viszont egyértelműen teisztikus kicsengésű bölcseletet képviselt. Ez a megállapítás azon redukcionista elmélet cáfolásaként is felfogható, amely szerint a logikai platonizmus egy jól meghatározott és leírható világnézeti felfogás ideológiai tükrözése, egy olyan világnézeti felfogásé, amely a filozófus tevékenységének környezetétől szolgáló anyagi-társadalmi-szociológiai adottságokból, és pszichológiai körülményekből levezethető.

A platonista elméleti alapon 1911-ben készült pauleri *Logika* című kézirat a tapasztalati tárgyak és a szubjektív képzetek melletti objektív gondolatok világát úgy veszi figyelembe, hogy a gondolatot fogalmak összekapcsolódásának eredményeként fogja fel.²¹ A fogalom érvényességén Pauler egy sajátos, az ontológiai értelemben vett létezésről független permanenciát ért, melyre szerinte a filozófia történetében már korábban is utaltak, pl. Arisztotelész és Descartes, de ami igazából csak a XIX. századtól vált tudatossá Bernard Bolzano nyomán. Úgy véli, elsősorban Lotze, a Brentano-tanítvány Husserl, Meinong, Marty, a neokantiánus Rickert, a Husserl-kritikus Geyser egyöntetűen hangsúlyozzák az emberi elismeréstől, azaz megismeréstől független permanencia elfogadásának szükségességét. Pauler Husserl vizsgálódásait követve a reális, időben lezajló, pszichikai valóságként megmutatkozó sokféle képzet mögött egyetlen jelentésegységet lát. Egy helyes fogalom valami időtlen jelent, mely önmagában nem rendelkezik a hatásgyakorlás képességével, ezért nem létezik. „Az érvényesség tehát időtlen, vagyis hatáskör nélküli permanenciát jelent. A fogalomnak a fennállása is érvényességében, helyességében áll – el annyira, hogy csak a helyes fogalom igazi fogalom, a helytelen fogalom csak álfogalomnak tekinthető.”²² A fogalom jelentésegység, mely nem lehet azonos azzal, amit jelent, hisz a jelentés fogalmának nem lenne értelme akkor, ha jelentő és jelentett nem lennének különbözők. Ugyanakkor e különbözőség valamiféle megfelelést is magában hordoz. Pauler ugyan hangsúlyozza, hogy igaz illetve hamis csak tétel lehet, valamiféle igazságvonatkozást mégis tulajdonít a fogalomnak is, amit „helyesség”-

¹⁹ „Téves volt az a feltételezés is, hogy a gondolkodás törvényeivel foglalkozik: az a kérdés, hogy ténylegesen hogyan gondolkodnak az emberek, teljesen érdektelen volt a számára... Könyve valójában a formális logikával foglalkozik, és ez ugyanaz a dolog, mint a matematika.” Russell: „A matematikai és a metafizikusok” In *Miszticizmus és logika*, Bp. Ford.: Márkus György, Bp. 1976. 120. o. A tanulmány 1901-es keltezésű, Russell ekkor még nem ismerte Frege munkásságát, mindenesetre láthatóan elfogadja a logizmus alapmeggyőződését, amely szerint a logika része a matematikának.

²⁰ „Az igaz fogalmának formalizálása a szintetikus logikában.” *A Magyar Filozófiai Társaság Közleményei*, 1910. 98.

²¹ Ekkor Pauler nem ismeri Freget, a platonista logikai szakirodalom szempontjából a Russellre történő hivatkozások a leglényegesebbek. Ezek a *Logika* c. kéziratában (1911-1912, MTA Könyvtár Kézirattára Ms 5047/17, a továbbiakban *Protologika*) a következők: 44, 53-4, 57, 60, 76-7, 89-90, 92, 156, 164, 166. oldalak.

²² *Protologika* 15.

nek nevez. A fogalom helyessége abban áll, hogy az „... tárgyat helyesen adja vissza. Az így elért helyes fogalom sohasem relatív – vagy ha még relatív, akkor még nem helyes, még nem igazi fogalom.”²³ Ez nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy az igazi fogalmak voltaképpen nem empirikus jellegűek. Pauler a fogalom abszolút illetve relatív jellegével kapcsolatban a következőképpen érvel: „... nem nehéz kimutatni, hogy bírunk abszolút helyes, vagyis valódi, nemcsak relatív fogalmakat – mert ilyenek nélkül magának a relativitásnak fogalmát sem alkothatnánk meg. Mert relatívnek is csak úgy állíthatunk valamit teljes bizonyossággal, ha legalább azt tudjuk abszolúte bizonyosan, hogy azon megállapítás, mely által valamit relatívnek mondhatnánk, abszolúte helyes.”²⁴ Ezzel összhangban nem is a fogalmak tartalmában keres abszolút helyes mozzanatokot, hanem a formális fogalmak között. Szerinte a tiszta logikai fogalmaink abszolút érvényűek, mint pl. az „azonosság” fogalma. „Az azonosság nem két vagy több dolog viszonya, hanem minden egyes dolognak önmagában tekintett mozzanata, tehát nem viszonyfogalom, hanem *előfeltétele* minden lehető viszonyfogalomnak.”²⁵

Pauler 1911-12-ben megkülönbözteti egymástól a fogalom tárgyát, a fogalom tartalmát és a fogalom vonatkozását. A fogalom tárgyán azt érthetjük, amit a magyar szimbolikus logikai irodalom Frege nyomán „jelöllet”-nek nevez; tehát az „ember” fogalom tárgya a konkrét ember. A *Protologika* kéziratban erről azt mondja Pauler, hogy *amit* a fogalom jelent.²⁶ Későbbi tanulmányában finomítani próbál kifejezésmódján, a következőképpen: „Az a mozzanat, amelyről a fogalom valamit kifejez, vagyis *amire* a fogalom vonatkozik – a fogalom *tárgya*.”²⁷ Első látásra a fogalom tartalmán azt érthetjük, amit a mai magyar szimbolikus logikai irodalom „jelentés”-ként tart számon: Pauler szerint „*amivel* azt jelenti”,²⁸ tanulmányában pedig: „ama momentumot pedig, *amit* a fogalom kifejez, vagyis ami vonatkozik a fogalom tárgyára, a fogalom *tartalmának* mondjuk.”²⁹ A fogalom vonatkozásán azt a módot érti, amint a fogalom tartalma a tárgyat jelenti. Ez tehát a jelentés és jelöllet viszonyát jellemzi. A terminológia későbbiekben történő változása is jelzi, hogy igen nehezen követhető ezen a ponton a pauleri gondolatmenet. A fogalom tárgya nem vet fel különösebb nehézségeket. Ez a fogalomtól különböző valami, amiről mintegy szól a fogalom. Lehet az időben térben létező világ darabja, egy ilyen értelemben nem létező matematikai világ alkotóeleme, vagy a filozófia tiszta érvényességvilágának lakója. A fogalom tartalma már problematikusabb. Pauler szerint „... a fogalom tartalma csak azt a mozzanatot jelentheti, ami a *jelentésegységet egy jelentésegységgé teszi*, vagyis képesít arra, hogy a tárgyat épp jelentésegység formájában visszaadja.”³⁰ Ez a mozzanat háromféle lehet: 1. evidencia, 2. megfelelő konstruktív alkat, és 3. adottság. E hármasság a tudományok pauleri felosztásának felel meg, amely szerint létezhetnek (tiszta logikai illetve filozófiai fogalmak, matematikai fogalmak, valóságos dolgokra vonatkozó fogalmak). Alexius Meinong elemzésére támaszkodva Pauler arról beszél, hogy „... a fogalom tartalma a fogalom objektívuma, szemben a fogalom objektumával, vagyis a fogalom tartalma annak értelmével azonos, melynek gyökere a jelentés ratiójában van.”³¹ Pauler még élete vége felé is viaskodik a meinongi objektívum saját rendszerébe történő helyezése kapcsán felmerülő nehézségekkel. Meinong az *Über Annahmen* első kiadásában³² használja először a terminust a „hogyan” kötőszóval bevezetett mellékmondatok jelentésére vonatkoztatva. Abban a kijelentésben, hogy „Úgy tudom, hogy nem történt rendzavarás” a „hogyan nem történt rendzavarás” egy magasabb rendű ideális tárgy.³³ Mivel Paulernél a fogalom gyakran összetett, hisz az ismeretek összefoglalását is reprezentálja, ezért próbálkozik többször is azzal, hogy az objektívumot bevonja a fogalom tanába, holott annak inkább a tételelméletben lenne a helye.³⁴ Pauler a fogalom „tartalma” megjelölés mellett a fogalom „értelme” kifejezést is

²³ *Protologika* 19.

²⁴ Id. mű 20.

²⁵ Id. mű 21.

²⁶ Id. mű 25.

²⁷ *A fogalom problémája a tiszta logikában*. Bp. 1915, Akadémia, 13.

²⁸ *Protologika* 25.

²⁹ *A fogalom problémája a tiszta logikában*. 13.

³⁰ *Protologika* 27.

³¹ *Protologika* 28.

³² Lipcse 1902, Verlag von Ambrosius Barth. Pauler az ettől jelentősen eltérő második kiadást használta.

³³ A későbbi logikai irodalom ezt az intenzionális és extenzionális logika különbségeként tárgyalja. Az intenzionális logika csak egy jól kiépített extenzionális alapra húzható fel, ami viszont nem állt rendelkezésére sem Meinongnak, sem Paulernek.

³⁴ Meinong a gondolkodáshoz (denken) kapcsolja az objektívumot, míg a tárgyat (Objekte) a képzetaktushoz (Vorstellen). Megközelítőleg a Bolzano-féle „Satz an sich” és a fregei „Gedanke” fogalmának felel meg az objektívum

használja. Ezt azonban meg kell különböztetnünk a „jelentés” fogalmától. Pauler „jelentés”-en a fogalom tartalmának és tárgyának viszonyát érti.³⁵ A jelentés kétféle értelmét különbözteti meg Frege nyomán; a pszichológiai és a logikai, amennyiben a fregei „Sinn” (jelentés) az objektív jelentést nevezi meg, a „Bedeutung” (jelöllet) pedig a szubjektív jelentést. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a fregei logika felépítését követné. A „jelentés” fogalma tehát különbözik a hétköznapi jelentés-fogalmunkétól. Viszonyt fejez ki, de nem kapcsolódik semmilyen jelentésadó szellemi aktushoz.

Paulernek a fogalomra vonatkozó további felosztásai hasonlóképpen túlságosan tömörek. Úgy tűnik, egyszerre kíván túl sok problémát megoldani. Ezek között persze nagyon sok termékeny kiindulópontot is tartalmazó kezdeményezés található, pl. arról, hogy a többes fogalmak területe a matematika, amennyiben a halmaz fogalmából ki kell zárni az antinómiákért felelős „minden” fogalmát és az „egyetlen halmazt”, mégis, zavarba ejtő a hangsúlyozott triadikus tagolás és az esetek rövid felsorolása.

Pauler Bolzano és Husserl nyomán az arisztotelészi terminuslogika keretei között mozog; szerinte a kijelentés mindig alanyból és állítmányból áll. A szubjektum és predikátum mint terminus pedig összetett is lehet. Minthogy a predikátumlogikát nem a kijelentéslogika kiterjesztésének fogja fel, ezért is válik szükségessé, hogy a logikai alapelvek megállapítása után a fogalmak vizsgálatával kezdje a vizsgálódást.

A pauleri tételelmélet kiindulópontja ítélet és tétel megkülönböztetése. Az ítélet „.... egy szubjektív emberi tudatfunkció, melyhez mint ilyenhez a tiszta logikának nincs is köze.”³⁶ A tétel definíciója a következő: az igaz ítélet jelentése. A „jelentés” ebben az értelemben természetesen nem azonos az ítélt szubjektív tudattartalmával, hanem előfeltétele annak. Egy másik megfogalmazásban a tétel egy fennálló reláció szimbóluma.³⁷ Utóbbi megközelítés a korabeli születő szimbolikus logikában vált népszerűvé, és Pauler védelmébe veszi azon ellenvetéssel szemben, miszerint a tételben mindig több van, mint reláció. Mik között áll fenn a reláció a tételben? Pauler szerint a korábbi, pszichologizmusra hajlamos újkori filozófia fogalmak közötti relációnak fogja fel a tételt ill. kijelentést (Descartes, Kant). Valójában már az ítélet esetében is arról van szó, hogy amikor a szubjektumot analizálom, nem a róla alkotott fogalmamat analizálom, hanem a tárgyat, amit a szubjektum-fogalom jelöl. „Például, ha azt mondom: 'ez a ház fehér', akkor a fehérséget nem a házról való fogalmamról mondom ki – mely fogalmat mint mérő szimbólumot magam is meg tudom különböztetni magától a tárgytól – hanem magáról az előttem álló házról.”³⁸ Pauler szerint tehát a fogalom voltaképpen csak jelöli, de nem jelenti tárgyát, a fogalom csak szimbóluma az ismereti tárgynak, de nem zárja magába magát az ismereti tárgyat. Ez a kanti felfogás ellen megszületett álláspont az intencionalitás elvének kettősségéből – miszerint az intencionalitás 1) a lelki jelenségek specifikuma, tehát a lelken belüli szférára korlátozódik 2) tárgyra irányultság – úgy próbál kilépni, hogy azon karakterét szünteti meg az intencionalitásnak, miszerint az mégiscsak a szubjektumon belüli tárgyra irányultság. Így azután Pauler egy olyan következtetésre jut, mely objektivista törekvéseit leplezetlenül megmutatja: „A tételnek nem lesz csak fogalmi eleme, de egyik eleme maga az objektum is lesz.”³⁹ E radikális felfogás rögtön kivételt tesz a matematikai létezőkkel, és egyéb messzemenő következményei is vannak, pl. az egzisztencia-kijelentések és a hontalan tárgyak értelmezése kapcsán.

Három alkotóelemet kell tehát megkülönböztetni a tételben:

1. Alany (S - szubjektum), a reláció szubjektuma,
2. Állítmány (P-predikátum), a reláció terminusa,
3. Vonatkozás (I-implikáció), a reláció fundamentuma.

„Ez alkatrészek közül az *S nem fogalom, de maga a tétel tárgya.*”⁴⁰ A P, amelyhez a S viszonylik, már fogalom, mert megvan benne az az elem, amit a fogalom tartalmának nevezünk. Hogy Pauler nem tudja teljesen elszakítani a tételstruktúrát a megismerési aktustól, mutatja, hogy bizonyos szubjektív, relatív karaktert tulajdonít itt a predikátumnak. Aligha lehet azonban eltávolítani a jelentés fogalmából – még ha teljesen lecsupaszítjuk is, és minden szubjektív vonását megszüntetjük – az intencionalitás jegyét. Pauler kitart amellett, hogy bár „.... a

---

meinongi fogalma, azaz a logikai platonizmus nem létező, ám objektív harmadik szférájáról van szó. Pauler szerint Meinong nem veszi észre, hogy a fogalmaknak is van objektívumuk (*Protologika* 29), ám e kritikai észrevétel céltévesztett.

³⁵ *A fogalom problémája a tiszta logikában.* 33.

³⁶ *Protologika* 56.

³⁷ *Protologika* 58.

³⁸ *Protologika* 52.

³⁹ Uo.

⁴⁰ *Protologika* 60.

tétel is tehát [ugyanúgy, - S.R.] mint a fogalom egy sajátos elválaszthatatlan egysége az objektív és szubjektív mozzanatoknak⁴¹, a szubjektív mozzanatok tartalmazó predikátumnak is van objektív jelentése.

A tétel harmadik alkotóeleme a vonatkozás, melyet nem túl szerencsés kifejezéssel „implikáció”-nak nevez Pauler, nyilván azon törekvése jegyében, hogy megkülönböztesse ezt a vonatkozást attól, amit a tradicionális logika „kopulá”-nak nevez. A kopula ugyanis hagyományosan terminusokat kapcsol össze egymással, Pauler viszont csak a predikátumot nevezi terminusnak, a szubjektum egyszerűen helyettesíti a tárgyat. A vonatkozás ezen felfogása összhangban van a szubjektumról és predikátumról mondottakkal, s az arisztotelészi logika azon sajátosságát örökli – szemben a Frege-féle szimbolikus logikával – hogy a szubjektum terjedelme nem lehet üres, tehát a szubjektumnak valamiféle értelemben léteznie kell, s a predikátumnak igazságot kell kifejeznie a szubjektumról.

Számos problémát nem old meg Pauler, amelyeket másutt már kibontottam, itt csak felsorolással jelzem:

1. ragaszkodás az arisztotelészi terminuslogikához.
2. A gondolatok (azaz a harmadik szféra tagjai) igazságához való makacs ragaszkodás.
3. A függvényfogalom jelentősége felismerésének elmulasztása.
4. A szubjektum-fogalom azonosítása a jelöllettel.
5. A kijelentések finomszerkezetének vizsgálatára alkalmatlan rendszer építése.
6. Az alapfogalmak meghatározásának hiányosságai.

Ezek azonban nem triviális ügyek, tehát nem arról van szó, hogy Pauler tehetségtelen lett volna. Korábban is jeleztem, a fő probléma az, hogy Pauler egyszerre kíván egy filozófiai releváns képet nyújtani az ún. tiszta logikáról, később pedig a tiszta logikáról, és az általa „ideológia”-nak nevezett tárgyméletről. Ebben a törekvéseben számos kortársa osztozott, olyan kiváló filozófusok, akiket ma már jórészt csak a szak-filozófiatörténetírás ismer. A számos alternatív elképzelés közül egyetlen vált termékennyé: a fregei logika. Ennek megalkotására vonatkozó célkitűzésről a német logikus maga szól a *Begriffsschrift* bevezetőjében, ami – véleményem szerint – megadja a kulcsot ahhoz, miért lehetett – hosszú évtizedek érdektelensége után – sikeres a fregei logika: „E fogalomírás tehát először is arra szolgál, hogy egy következtetéslánc helyességét a legbiztosabb módon ellenőrizzük, és minden észrevétlen belopódzó előfeltevést kimutassunk, miáltal az utóbbiak eredetük szerint megvizsgálhatókká válnak.”⁴² Még egyértelműbben: „... jelen fogalomírás is egy meghatározott tudományos célokra kigondolt segédeszköz, amelyet nem szabad amiatt elítélni, hogy másra nem alkalmas. Ha ezeknek a céloknak bizonyos mértékben meg is felel, mindazonáltal hiányolhatók írásomban az új igazságok.”⁴³ A kulcs talán az, hogy egy nagyon konkrét, szinte technikai célkitűzés megvalósítása a fogalomírás, amelynek implikációit, további elméleti munkáit Frege évtizedeken keresztül végezte, s később is folytathatóvá, bővíthetővé vált az épület. E processzus azonban éppen ellentéte a hagyományos filozófiai megközelítésnek, amely egy világnézeti és bölcséleti szintézis megalkotása során új, általános filozófiai elmélet megalkotásában érdekelt. Pauler ennek a vízióknak a foglya maradt élete során, ezért markolt túlságosan sokat, de keveset fogott.

⁴¹ Uo.

⁴² Gottlob Frege: *Logikai vizsgálódások. Válogatott tanulmányok*. Ford.: Máté András, Bp., 2000, Osiris Kiadó, 16.

⁴³ Id. mű 17.

Tóth Miklós

Proto-Theológiai gondolatok

Tájékozódó elmélkedések

Ha szó van napjainkban válságos időszakról nyugat-európai vallásos életünkben, akkor ez azért van, mert a vallási élet legtöbb megjelenési formája, azoknak az illető vallásos közösségek által ápolt tartalma és a mai ember gondolatvilága mindjobban eltér egymástól. A protestantizmus 'Sola Scriptura' jelszava azt fejezte ki, hogy elutasította a pápai hatalmat s következőképpen az akkori 'Egyház' kötelező tan-hatalmát. Ezért elutasította az azt alátámasztó filozófiai és teológiai köntösbe öltöztetett politikai ideológiát. Ecélból egy magasabb rendű hatalomra kellett appellálni. Ez pedig a Biblia volt. Ennek a jelszónak pendant-ja a 'Sola Fide' (az Isten előtti megigazulás értelmében) jelszava, amely azt fejezte ki, hogy a pápai egyháznak az üdv-közvetítő szerepe a reformáció idejében — és azután — nem elégítette ki többé az önállóan gondolkodó embert. Azután minden a személyes hit tühégyére épült fel. Ez a második jelszó igazsága. Viszont ez magában nem elegendő, mivel az emberi szellem rendszeres gondolat-egészet követel meg minden téren. Így álltak elő — mint az azelőtti multban is — szükségszerűen a hitvallások s ezekben a protestáns 'orthodoxia'. Ez a hagyományos keresztyén teológia vonalában a Biblia verbális inspirációja gondolatán nyugszik a thomisztikus és a keleti orthodoxiában ismert filozófiai elemek kikapcsolásával. Ugyanakkor azonban a renaissance óta — azaz a reformáció óta — a nyugat-európai gondolkodásban a szabad kutatás elve érvényesül. Ez a gyakorlatban megingatta a 'Sola Scriptura' elvének az alapjait s annak az újra való átgondolását sürgette. A 'Sola Fide' a fentiek értelmében szintén további megfontolásra szorul(t).

A probléma abban volt/van, hogy a 'modern' teológiai kutatás eredményei nem találtak kellően helyet az általános keresztyén (protestáns) teológiában. Az 'orthodox' teológia nem akarta, a nem-orthodox teológia pedig nem tudta kielégítően feldolgozni a 'magasabb bibliakritika' tudományos eredményeit és Kant ismeretelméletének a következményeit. Ennek az eredménye lett a 19. és a 20. század izgalmas teológiai útja, amely az első világháború után szükségképpen Barth teológiájához vezetett. A Barth előtti teológia nem bírta ki az első világháború megrázkódtatását, míg Barth teológiája napjaink 'postmodern' gondolatvilágában légüres térben mozog. Új keresztúton állunk. Nietzsche szavával szólva: az 'Umwertung aller Werte' feladatával szembesülünk.

Szükség van a teológiának magának az újragondolására. Ehhez — mint a multban, János evangéliuma óta — az emberi gondolkodásban magában leljük fel a kellő alapot. Úgy véljük, hogy ily módon általános emberi síkon — tehát nem egy eleve felvett 'kijelentés' alapján — megjelölhetjük azokat az alapelemeket, amelyekből vonalak húzhatók minden teológiai rendszer felé. Ehhez bölcséleti kiindulópontunkat kell megadnunk. Teológia alatt mi itt minden vallási gondolatrendszert értünk. A teológia, mint neve mondja, 'ismeret', ha pedig az, akkor elvek szerint rendezett ismeret s ezért tudomány. Amint előző cikkeinkben leírtuk, az emberi élet teljes egészében vallásos élet. Ezt, mint világunk minden jelenségét, a természet rendjéből és azon belül a szellem szerkezetéből érthetjük meg. Ez a kiindulópontunk. Ily módon minden vallásos gondolat-egész belülről kinyílik és kölcsönösen átjárhatóvá válik. Amint előző írásainkban megjelöltük, gondolkodásunk gyökerei a kolozsvári bölcséleti iskola eszmevilágába nyúlnak le.

*

Az ember eszes emlős állat, az élet része s ennek következtében annak rendje szerint létezik. Esze, öntudata különbözteti meg a többi állattól, az teszi emberré a test-lélek-szellem egységében, aki esze által mindennek öntudatos jelentést ad. Az ember a szellem alkotó hordozója, amely jelentések organizmusa. A jelentés az öntudat számára jelentés. Mi e jelentésekről szólunk, mert csak azokról szólhatunk.

Az élet minden egyede reflexszerűen fenntartja és kifejti magát. Önmaga tartalmát, jelentését kifejti, *transzcendálja* s ezáltal az élet más egyedeiben változást hoz létre, amelyek őt érintő transzcendálása, hatása következtében maga is változik és így tovább. Az élet buggyan. Minden egyede 'öntét', mely magát

az élet — a természet — és abban a saját rendje szerint fejti ki, azaz önmagát transzcendálja s így teremti meg önmaga kifejtésével a maga világát. Élet, öntét, öntranszcendálás, világteremtés ugyanazon jelenség különböző szempontból nézve.

Az ember él a létben, amely számára az egyetemes természeti erők szerint funkcionál a Minden, amellyel mint annak része, egyede szüntelen kölcsönhatásban, összjátékban áll. Ez a Minden a számunkra mindig jelenlevő, önmagunkkal együtt eleve adott erőteljes egyetemes valóság, amelybe az ember beleszületik, amelyben létezik, amelyben sorsa lefolyik. A Mindenben való létezésnek az alaptapasztalata östény, amely mint lét-tudat minden gondolatunkban jelen van. Ez a Minden az Isten, bárhogyan nevezzük azt. Ahogy Ady mondja: „Az Isten van valamiként: Minden Gondolatnak alján...minden az Isten”. Mondhatjuk, hogy napjainkban nem az az első kérdés, hogy ‘ki’ az Isten, hanem az, hogy ‘mi’ az Isten. Ennek a létezés-tudatnak, ennek a valóság-tudatnak a kifejezője a nyelvben a ‘van’, amelynek a megteremtője gondolkodásunk ösztönös rendjében a ‘hit’, a tudatnak öntranszcendáló, a maga jelentését a valóságban — azaz a Mindenben — teremtő, azt mint az ő jelentését elismerő s a maga jelentés- és életrendjében lehorgonyzó funkciója. Csak az ‘van’, amit ily módon öntudatunk rendje szerint létezőnek s ezzel igaznak kell elismernünk. Csak az van, amiben hiszünk. A hit az emberi gondolkodás, azaz a létben való gondolkodás, központi, teremtő funkciója, magja. Ismeretelméleti fogalmakban kifejezve: a hit az Én és a Nem-Én egybeolvadásának és ezen esemény valóságának a tudata. A hit a jelentés ösztönös fixálása a létben.

A Minden számunkra egy élő egész, mert tudatunk rendszeres egység, míg a Mindenség a tapasztalati valóságban is rendszeres egészet alkot. Ezáltal tudjuk azt vizsgálni, arra hatást gyakorolni, abban magunkat elhelyezni. Mi a Minden rendszeres egységének, azaz rendszeres egységek rendszeres egységének rendszeres egységekből álló rendszeres egység-része vagyunk. Tudatunkban a Minden gondolata minden jelentést magában foglal, a tudatost és a nem-tudatost, az ismertet és a nem-ismertet, a megismerhetőt és a meg nem ismerhetőt. Annak ily módon szükségképpen részét képezik a paranormális jelenségek is. A Minden önmagát természeténél fogva transzcendáló tudatunk szerint a mindenséget betöltő, azaz ‘kozmikus’, végtelen, örök, erőteljes egész. Erről tudatvilágunk szerkezete és tartalma szerint teszünk kijelentéseket. Ezt csak gondolnunk lehet. El-kép-zelni az ismerés, a tér és az idő kategóriái szerint próbálhatjuk csupán.

A létezés, mint láttuk, önfenntartást és önkifejtést jelent. Az önkifejtés önmagunk belealkotása a Mindenbe, másszóval a magunk jelentésvilágának a transzcendálása a létbe. Az emberi alkotás a jelentés öntudatos értékes megvalósulása. Az érték kulcsa az alkotás felett előállt öröm, amelynek következtében azt betölti szívünk szeretete. A szeretet az érték teremtője, minden alkotás teremtője s így minden emberi közösség teremtője. Az érték az alkotó szeretet gyermeke. Az érték az élvből sarjad. A haszon követelménye biztosítja az önfenntartást. E kettő talajából fejlődik ki a nemes érték az igaz, a jó és a szép ragyogásában. Ezek az értékek az emberi élet minden momentumában egyidejűleg jelen vannak. A relatív értékek az abszolút értékek felé tartanak — transzcendálnak — az élet szüntelenül folyó katarziszában, megtisztulásában, amely a ‘szent’-ben, az értékek tökélyében lesz teljes, kozmikus, azaz az egész világegyetemet, a Mindent betöltő valósággá. Ez a katarzisz egész életünkben éppen úgy mint a történelemben folyó dráma. Szent a Minden s minden, ami ebben annak, ennek a kozmikus szent egésznek a részeként létezik. Mindnyájan szentek vagyunk és életünk minden része szent. Minden ember és világunk minden része igazi jelentését és értékét ebben a kozmikus szent összefüggésben találja meg. Erre utal Augustinus szava: „Nyugtalan a mi lelkünk, míg meg nem nyugszik Tebenned”. Csak a kozmikus, azaz a Mindent, annak teljességét tudatosan magában foglaló, arra irányuló aktív élet a teljes emberi élet. Ezt fejezi ki az ismert felhívás: „Imádkozzál és dolgozzál”.

Az embernek a Mindenben való létezése kerül kifejezésre a vallásban, annak különböző formáiban, amelyek által magunkat fenntartjuk és kifejtjük a Mindenben, a létben.

Az emberi élet teljességéhez ennek a szent Mindenben való létezésnek az átélése hozzátartozik. Nem lehet ezt meg nem élni, csak az a kérdés, hogy milyen jelképekben, metaforákban fejezzük ki ezt az élet-eseményt, mert csak azokban lehet arról beszélni. Hiszen itt nem csupán ismeretről van szó — hiszen ismeret nélkül nincs egyetlen pillanatunk sem —, hanem létezésünkről a Mindenben, amellyel biológiai — testi, lelki, szellemi — kapcsolatban állunk. A Mindenhez való viszonyunkat életünk minden síkján szüntelenül meg kell határoznunk, miközben az meghatároz bennünket. Ez a szüntelenül történő kölcsönös befolyásolás folyik le minden tettünkben, szavunkban, gondolatunkban, kifejezetten az imádságban, aannak minden formájában. Abban benne van az egész lelkünk, jelentés- és értékvilágunk, mindez a maga szent teljességében. Az imádság ‘megszólítja’, ‘megmozdítja’, befolyásolja a Mindent. Minden tettünk, gondolatunk ezt teszi, de az imádság ennek a kölcsönhatásnak a tudatos, szándékolt formája. Ebben összesül minden sorsmeghatározó jelentés, minden érték, minden érzés, minden szenvedély, minden akarat gondolatvilágunkban. Az imádság paranormális tett. Benne és általa magátólétetődően átéljük azt a tényt, hogy a Mindennel gondolatban, azaz a szellem hullámhosszán kapcsolatban vagyunk. Az ima személyes

sorselfogadó és sorsalakító egymásrahatás a Mindennel. Ehhez a Mindennek nevet adunk, azt mondjuk: Isten. Isten az egyetemes valóság metaforája, az élő valóságnak a kifejezője, amelyet az imádkozó mint személyesen átélt és őt sorsában érintő valóságot tapasztal meg. Előbb van a valóság, annak az átélése, és azután a név, a metafora. Nem a név a fontos, hanem a valóság, amely az élményben válik tapasztalattá, meggyőződéssé, hitté. Ezáltal fixáljuk életútunkat — sorsunkat — a létben. A lét erői meghatároznak bennünket és mi meghatározzuk a létet. Az utolsó szó magátólértetődően a Mindené, Istené.

A fontos, hogy szemünket a teljes — más, talán még kifejezőbb szóval: a totális — valóságra fűgesszük. Ez az ős-valóság pedig a Minden s Mindenben való kozmikus — szent — létezés, ahogy Pál mondja Athénben: „ő benne élünk, mozgunk és vagyunk”.¹ Talán nem helytelen ehelyütt felvetni azt a gondolatot, hogy az emberiség mindig, napjainkban pedig különösképpen, ezt az alapvető egyetemes szent valóságot keresi. A következő ‘kopernikusi’ fordulat az emberiség gondolkodásában feltehetően az a pillanat lesz — ha ez már nem itt van a mai világunkban —, amikor a mindennapi valóságot mint a kozmikus valóság részét fogjuk fel, megőrizve a kanti ismeretelmélet eredményeit, meggazdagítva azt a kolozsvári iskola eredményeivel, de kivétítve a lét egészére, amelyet az ebből kifejlő theológia próbál megközelíteni. Először van a létezés és azután az ismerés. A létezés pedig a vallásban kap formát. Ilymódon talán közelebb jutunk azon középkori gondolat előállításának a megértéséhez is, hogy a filozófia a theológia szolgáloja, ‘ancillája’. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a filozófia első feladata a konkrét társadalmi szervezet, a látható Egyház dogmatikai épületének a támogatása és megvédése lenne, amint a középkorban tekintették. Inkább azt jelenti, hogy az Egyháznak, az ‘ecclesia visibilis’ értelmében önmagát kell mérlegre tennie, hogy mindúntalan meglássa, milyen útat kell megjárnia az ‘ecclesia invisibilis’ felé.

***

Itt elmélkedésünket félbeszakítjuk. Folytatása következik.

---

¹ Apostolok Cselekedetei 17:28.

MELLÉKLETEK

- A Philosophiai Symposium előadóinak életrajza
- Sajtóközlemény

A Philosophiai Symposium előadójának életrajza

Angi István (Ozsdola, 1933)

Végzettsége: zenetanár, filozófus; foglalkozása: esztéta. Zenei tanulmányait a kolozsvári (akkori nevén) "Gh. Dima" Zeneművészeti Főiskola Pedagógia szakán 1953-1958 között, filozófiai tanulmányait, mint aspiráns, a moszkvai "M.V. Lomonoszov" Egyetemen 1963-1965 között végezte. *Zene és affektivitás* c. értekezésével megszerzi a filozófia doktora címet. 1958-tól a kolozsvári "Gh. Dima Zeneművészeti Főiskola, mai nevén a "Gh. Dima" Zeneakadémia tantestületének tagja, 1979-től mint egyetemi tanár. Főbb művei: *Zene és esztétika*, *Az esztétikum zeneisége*, *Zenei szépség modelljei*; *Zeneesztétikai előadások I., II, Értéktől jelentésig*.

Bodó Pál (Sátoraljaújhely, 1951)

Sátoraljaújhelyen született 1951-ben. Mérnöki diplomát szerzett 1980-ban. Elvégezte az ELTE filozófia szakát s doktorátust szerzett filozófiából (1988). Társadalomfilozófiával, politikai filozófiával és etikával foglalkozik. Jelenleg a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Pedagógiai Szakmai és Szakszolgálati Intézet munkatársa.

Farkas Flórián (Kolozsvár, 1967)

Mérnöki tanulmányait a Budapesti Műszaki Egyetem Villamosmérnöki Karán és a párizsi Ecole Normale Supérieure de Cachan-on, MBA tanulmányait az angliai Henley Management College-on folytatta. Okleveles villamosmérnök, MBA. 1992-től Hollandiában él. Évekig tudományos kutatóként dolgozott a Delfti Műszaki Egyetemen. 1996-tól az IBM munkatársa, IT- és menedzsment konzultáns. A hágai székhelyű Mikes International kulturális szervezet alapító tagja és vezetője.

Gál László (Bánffyhungad, 1954)

A Babeş-Bolyai Tudományegyetemen végzett 1980-ban. 1991 óta ennek az egyetemnek oktatója. Jelenleg a Filozófiatörténet és Logika Tanszék docense. Kutatási területe a logika. Ebben a témában több kötetet (pld. *Nyelv és logikusság*. Kolozsvár, Pro Philosophia Kiadó, 2000. és *Társadalom és logikusság*. Kolozsvár, Kriterion, 2003.) és számos tanulmányt jelentetett meg. Az utóbbi 3 évben a kétnyelvűség logikai vizsgálatával foglalkozott és tett közzé több tanulmányt.

Kissné Novák Éva (Kakucs, 1945)

Diplomái: József Attila Tudományegyetem magyar-történelem szakos tanár, Eötvös Lóránd Tudományegyetem filozófia szak. A szociológiai és demográfiai tudományok kandidátusa (Ph.D.) 1987. Kutatási területe: értékelmélet, etika, magyar filozófiatörténet; értékszociológia, családszociológia. 1971 óta tanít a József Attila Tudományegyetem JATE, jelenleg Szegedi Tudományegyetem SZTE Filozófia Tanszékén, 1988 óta docensként. Publikációinak száma kb. 80, főként magyar nyelven, de német és angol nyelvű folyóiratokban is jelentek meg tanulmányai. Legjelentősebbnek a 2005-ben a Kossuth Kiadó gondozásában megjelent kötetét tekinti, melynek címe: *A szellem arisztokratája*. Böhm Károly értékelmélete.

Laczkó Sándor (Monor, 1962)

A Szegedi Tudományegyetem Társadalomelméleti Gyűjteményének vezetője, a Magyar Filozófiai Társaság főtárgya, az SZTE BTK Filozófia Tanszékének oktatója, egyetemi doktor. Kutatási területei: a magyar filozófiai gondolkodás története, illetve a klasszikus és kortárs etikai gondolkodás. Néhány fontosabb publikáció: *Nietzsche-Tár. Szemelvények a magyar Nietzsche-irodalomból 1956-ig*. (Szerk.) Veszprém: Comitatus, 1996., *Athenaeum-Tár. A Magyar Filozófiai Társaság vitaülései 1938–1944*. (Szerk.) Veszprém: Comitatus, 1998., *Halasy-Nagy József: Az erkölcsi élet*. (Szerk.) Kolozsvár–Szeged: Pro Philosophia, 2002., *A magyar filozófiai műnyelv kialakulása Apáczaitól a 19-20. század fordulójáig*. In: Közéletek a magyar filozófia történetéhez. Szerk. Mester Béla-Perecz László, Áron Kiadó, Budapest 2004., továbbá a *Lábjegyzetek Platónhoz* című könyvsorozat *Az erény*, *A bűn*, *A barátság és A lelkiismeret* című kötetek szerkesztése. (Szeged 2003-2006., Pro Philosophia).

Mariska Zoltán (Kiskunmajsa, 1954)

1979-ben magyar-orosz szakos középiskolai tanári diplomát a szegedi József Attila Tudományegyetemen, majd 1985-ben a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem filozófiai szakán — summa cum laude — oklevelet szerzett. 1986 óta a Miskolci Egyetem Filozófiatörténeti Tanszékének docense; kandidátus, PhD-fokozattal rendelkezik. Kutatási területei: a magyar filozófia története, illetve a filozófiai antropológia.

Mester Béla (Sátoraljaújhely, 1962)

Az MTA Filozófiai Kutatóintézetének főmunkatársa, doctor universitatis, irodalomtudományi Ph.D. (Kolozsvár BBTE 2003.), politikatudományi Ph.D. (Budapest ELTE 2005.). Kutatási területe a politikafilozófia története, különös tekintettel a kora újkorra és Locke-ra, valamint a magyar eszmetörténetre. Néhány fontosabb publikáció: *A politikai közösség koramodern fogalma. John Locke előfeltevései*. In: Kellék, 2001, 17. sz. *Az ételek szabadságától a polgári szabadságig. John Locke és a kora újkori protestáns diskurzus*. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A szabadság értelme — az értelem szabadsága*. Filozófiai és eszmetörténeti tanulmányok. Budapest: Argumentum Kiadó, 2004., *Közelítések a magyar filozófia történetéhez*. Szerk. Mester Béla — Percz László, Áron Kiadó, Budapest 2004. (Recepció és kreativitás — Nyitott magyar kultúra c. könyvsorozat), *Hatalom, ember, technia Szilágyi István prózájában*. Budapest, Kijárat 2004., *Magyar Philosophia*. Kolozsvár-Szeged Pro Philosophia 2006.

Mészáros András (Bélvata, 1949)

Egyetemi tanulmányait Pozsonyban, a Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karán végezte 1973-ban. 1973-tól 1983-ig ugyanott tanársegéd, majd adjunktus. 1983-tól 1993-ig a Szlovák Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetének tudományos munkatársa. 1993-tól máig a Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének tanára. Kandidátusi fokozatát 1982-ben szerezte, 2000-től egyetemi tanár. Kutatási területe a magyarországi filozófia története valamint a filozófia és irodalom érintkezési pontjai. Eddig 11 kötete jelent meg, tudományos tanulmányainak a száma 50 felett van. Tagja több folyóirat szerkesztőbizottságának (Filozófia, Fórum Társadalomtudományi Szemle stb.), a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság Végrehajtó Bizottságának, a Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának.

Somos Róbert (Eger, 1958)

Diplomáját 1982-ben szerezte Budapesten, az ELTÉ-n filozófia és történelem szakokon. 1983-tól máig a Pécsi Egyetem illetve jogelődjei oktatója. Egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, a pécsi Patrisztika Központ vezetője. Szűkebb szakterülete a görög patrisztikus teológia, ezen belül az alexandriai tudós keresztény irodalom, illetve a későantik görög filozófia története, az ókeresztény teológia és a filozófiai hagyomány kapcsolata, továbbá a magyar filozófia története, különös tekintettel az Osztrák-Magyar Monarchia időszakára és Pauler Ákos munkásságára. Jelenleg a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja.

Tonk Márton (Marosvásárhely, 1973)

A Sapientia-Erdélyi Magyar Tudományegyetem docense, 2006-tól a kolozsvári Természettudományi és Művészeti Kar dékánja. A kolozsvári Pro Philosophia Alapítvány igazgatója, a Kellék filozófiai folyóirat szerkesztője. Kutatási területe az újkori filozófia története, a magyar filozófia története, illetve politikai eszmetörténet. Ph.D. fokozattal rendelkezik, doktori disszertációját Tavaszy Sándor filozófiájáról írta. A konferencia témájában megjelent könyve: *Idealizmus és egzisztenciafilozófia Tavaszy Sándor gondolkodásában*. Kolozsvár–Szeged: Pro Philosophia, 2002, ugyanakkor számos magyar filozófiatörténeti tanulmány szerzője.

Tóth Miklós (Szekszárd, 1925)

Jogász, református teológus. Tanulmányait Budapesten, Amszterdamban és Leidenben végezte. A hollandiai AEGON Biztosítótársaság ny. igazgatója. A Hollandiai Mikes Kelemen Kör és a Mikes International alapító tagja. 1949 óta él Hollandiában.

Ungvári Zrínyi Imre (Marosvásárhely, 1960)

Egyetemi adjunktus (PhD), a Kolozsvári „Babeş-Bolyai” Tudományegyetem, Történelem és Filozófia Kar, Szisztematikus Filozófia Tanszék (Étika, Antropológia, Magyar filozófia történet) tanára. Kutatási területei az etika, antropológia és a magyar filozófia története. Számos kötet és tanulmány szerzője. [Néhány publikáció: Változó értelemben (esszé-kötet), Komp-Press, Kolozsvár, 1998; Öntételezés és értéktudat. Böhm Károly filozófiája (monográfia), Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged., 2002., Dialógus. Interpretáció. Interakció. Közelítések a kultúra kommunikatív értelemezéséhez, Marosvásárhely, 2005., Bevezetés az etikába, Bukarest, 2006.]

Veres Ildikó (Tiszalök, 1954)

A Miskolci Egyetem Filozófiatörténeti Tanszékének docense, ahol többek között magyar filozófiatörténetet ad elő. Fő kutatási területei a Kolozsvári Iskola és Brandenstein Béla. Számos filozófiatörténeti könyv szerzője [pld. Egy református gondolkodó a XX. század első felének Erdélyében (társszerző: Tőkés István), Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 1994., Igazság és hiánynélküliség — Tanulmányok Varga Béla bölcséletéről Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2001., A Kolozsvári Iskola I. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2003.], illetve szerkesztője, tudományos konferencia szervezője. Tudományos fokozatok: Magyar nyelv- és irodalom-művelődési menedzser szak KLTE BTK, 1978; Filozófia szakos előadó ELTE BTK, 1982; Dr. univ. KLTE BTK, 1983; A filozófia tudományok kandidátusa, 1991. (Ph.D-vá minősítve: 2000); Dr. habil. Debreceni Egyetem, 2005.

Veress Károly (Szováta, 1953)

Egyetemi tanár a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szisztematikus Filozófia Tanszékén. Szakterülete: ismeretelmélet, szemiotika, hermeneutika, nyelv- és kultúrfilozófia. Tudományos fokozatai: Ph.D., a filozófiai tudományok doktora. Számos kötet és tanulmány szerzője.

Weiss János (Szűr, 1957)

Felsőfokú tanulmányait Pécsen (közgazdaságtan) és Budapesten (filozófia) végezte. 1991-ben védte meg kandidátusi értekezését, Az esztétikum konstrukciója Adornónál címmel. 1997-ben habilitált filozófiából Debrecenben és 2006-ban közgazdaságtanból Pécsen. Az MTA doktora címet 2000-ben szerezte meg Die Konstitution des Staates című monográfiájával. Kb. 10 éves németországi tartózkodás: Frankfurtban, Bambergben, Tübingenben és Berlinben, Jürgen Habermas, Manfred Frank és Albrecht Wellmer ösztöndíjasaként. Kutatási területe a Frankfurti Iskola és a német idealizmus és romantika.

Sajtóközlemény

Hága, 2007. október 9.

HOLLANDIAI 'MIKES'-NAPOK, 2007. SZEPTEMBER 26-30

Az ismert hollandiai Mikes-Napok ezévben új kombinációban kerültek megrendezésre. A Tanulmányi Napok előtt a Mikes International jogi keretén belül és azzal együtt működő Böhm-Bartók Társaság filozófiai symposiumot rendezett. Alapmegfontolásunk ennél az volt, hogy egy népnek szüksége van közös filozófiára, amelyben önmaga gondolkodási struktúráját mintegy tükörképben felismeri, mint pl. a francia Descartes-ban, az angol Locke-ban, a német Kantban és Hegelben. A magyar szellemi élet is rendelkezik ilyen bölcséleti egészekkel (Böhm Károly, Bartók György, Pauler Ákos, Brandenstein Béla filozófiája). Az eredeti tervek szerint ez a symposium a résztvevő filozófusok eszmecseréje lett volna egymásközt. Tekintettel azonban a téma jelentőségére és a Mikes általános nyílt gyakorlatára ezt is nyilvánosan meghirdettük, amivel többen éltek is. A symposium előadásait, azoknak jórészt szakmai tudományos jellege miatt, csupán címükkel jelezzük. Mind a Symposium, mind a Tanulmányi Napok előadásai teljes szövegét kiadjuk a Mikes International-ben s ilymódon minden érdeklődő számára minden előadást hozzáférhetővé fogunk tenni. Az alantiakban – eltérően a rendezési időbeli sorrendtől - először a szokásos módon a Tanulmányi Napokat ismertetjük. Azután adunk rövid áttekintést a Symposiumról.

*

48. MIKES TANULMÁNYI NAPOK

A Hollandiai Mikes Kelemen Kör a Mikes International-lel együtt, ezévben szeptember 27. és 30. között Elspeetben rendezte meg hagyományos évi **TANULMÁNYI NAPJAIT** - 1959-től számítva a 48-at - a következő címmel:

MAGYAR KULTÚRA II.

MAGYAR SZELLEMI MŰHELYEK WORLD-WIDE

Három pólus:

Magyarország, Utódállamok, Nyugat

Az egész világon jelenlevő magyarság képében szükséges ügyelnünk azokra a szellemi műhelyekre, amelyekben a magyar kultúrvilág lélekláz, funkcionál. **A 20. század a Nagy Magyar Emigráció évszázada.** [1] 1920-ban Trianon következtében kényszerből 'emigrált' a Kárpát-medencében a nemzet nagy hányada, mégpedig oly módon, hogy ott maradt, ahol évszázadok óta lakott. A magyarság ezen része más országokba, az ún. **utódállamokba** került, ahol a kisebbségi sors keserű tapasztalataival szembesül. [2] Az 1. és méginkább a 2. világháború következtében és azután emigrációba menekült/költözött/költözik a magyarság egy másik, minőségileg jelentős része, legnagyobb részét **'Nyugat'** felé és ott beleépült/ beleépül a nagyvilág társadalmi és kulturális egészébe. [3] Az önálló államként megmaradt mai **Magyarországon** él a magyarság számbelileg legnagyobb része. Ez az ország egy-nyelvűvé vált ellentétben az ezeréves tudatosan többkultúrú és többnyelvű Magyarországgal 1920 előtt. Ilyen értelemben mondhatjuk, hogy Magyarország is emigrált önmagától. A három részre darabolódott, új élethelyzetekbe került, ma már **az egész világon élő magyarságnak** megvannak a maga éltető és összetartó **szellemi gócpontjai**. Ezeknek és az ezek között **kiépitendő kommunikációnak** szenteltünk figyelmet ezévi Tanulmányi Napjainkon. Közös feladatunk: **magyar munka-összefonódás, szellemi, társadalmi és gazdasági összjáték a világban**, bárhol éljünk is. Ez a jövő útja. Ezt az utat mutatják a tények, hiszen a magyarság migrációja

minden irányban óriási méreteket öltött és még jelentősebb formákat fog ölteni. **Mi napjainkban az egész földgömbön élünk.** Erre kell tudatosan berendezkednünk. Ebben a 'nyugati' magyarságnak feladata van.

*

Mikes Irodalmi díj. A Hollandiai Mikes Kelemen Kör '**MAGYAR IRODALMI FIGYELŐ**' nevű irodalmi díját ezévből **Arday Géza** (Budapest) laudatioja alapján az Oslo-ban élő és dolgozó **Sulyok Vincé**-nek ítélte oda egész életművéért. A díjról érem és diploma tanúskodik.

*

MŰSOR (Rövid ismertetés)

Szeptember 27., csütörtök: Tóth Miklós, elnök (Hága) *megnyitója* és **Farkas Flórián** (Hága) általános *témabevezetője* után **Tóth Miklós** '*A magyarság jövője életmezője*' című előadását azzal kezdte, hogy 'Magyarország 1526-ban elköltözött a mennyországba és a mennyország tartotta meg. Mi mindmáig ebben a mennyországban élünk és az tart össze bennünket.' Ez alatt azt az ideális hazát értjük, amelyben mi egymást a magyar történelem értékvilágában felismerjük. Aláhúzta a magyarságnak az egymásra utaltságát az egész világon. Fontosnak tartotta az oktatás kiépítését minden területen mindenütt, ahol magyarok élnek. Utalt a magyarok képességeire nemzetközi síkon (tudományban, az üzleti és a társadalmi életben). Hangsúlyozta, hogy nekünk a jövőre tekintve egymás érvényesülését kölcsönösen elő kell segítenünk. * A '*Magyar Szellemi Műhelyek world-wide*' cím alatt négy előadó nyújtott betekintést munkájába: 1. **Orbán Anita** (Budapest) a *Budapest Analyses* független, eredeti, külpolitikai informáló és hírkértékelő munkájáról szólt annak sokoldalú nemzetközi összefüggéseiben, melyek nagyon fontosak a magyarság számára az egész világon. 2. **Gy. Gyüre György** (Veszprém) *Internetes televíziók és rádiók szerepéről* beszélt, melyek különösen fontosakká váltak a szétszórtságban élő magyarság életében. 3. **Ferencs István** (Csíkszereda) a *Székelyföld folyóirat* munkáját ismertette, melynek ő a főszerkesztője. 4. **Sepsiszéki Nagy Balázs** (Sepsiszentgyörgy) *Székelyföld az ezredfordulón* című hatalmas, négykötetes néprajzi munkáját mutatta be, amelyben az egész Székelyföldet részletesen, tudományos pontossággal leírta.

Szeptember 28., péntek: Marác László (Amszterdam) a *Magyar lobbytársaságok történelmi szerepéről* tartott előadásában többek közt szólt az erdélyi fejedelmek és Kossuth nemzetközi lobby-munkájáról. Említette, hogy jelenleg Brüsszelben a magyar lobby nem szembeszökő. Aláhúzta a nyugati magyarság fontos feladatait etéren. * **Ungvári Zrínyi Imre** (Marosvásárhely-Kolozsvár) *Filozófia-értelmezésekről és filozófiai műhelyekről* adott áttekintést a magyar kultúrvilágban. Vele együtt tartott előadást **Laczkó Sándor** (Szeged) A '*virtuális*' magyar filozófiai hagyományról és a *Böhm-Bartók Társaságról*. Elmondta, hogy a Társaság – amely a Mikes International jogi keretén belül működik – első éve alatt sok mindent vitt végbe. 1. Kiírta első pályázatát a 2006. évre szóló *Böhm-Bartók-Díjra*, amely 2.500 euró jutalommal jár. Erre négy pályázat érkezett be. A díjat Kissné Novák Éva nyerte el. 2. Kiírta első *Böhm-Bartók ösztöndíját* is egyetemi hallgatók és középiskolások számára, amely 500 euró egyszeri pénzjutalommal jár. 3. Időközben kiírta újabb pályázatát a 2007. évi *Böhm-Bartók Díjra* is. 4. Ez év szeptember 4-én Szegeden a Mikes International – Böhm-Bartók Társaság és a Szegedi Tudományegyetem Filozófiai Tanszéke közösen *márványtáblát leplezett le Málnási Bartók György, a Ferenc József Tudományegyetem (Kolozsvár-Szeged-Kolozsvár) filozófiaprofesszora emlékére a fakultás épületének a falán*. A leplezés előtt a Tanszék nagy előadótermében Mariska Zoltán és Tóth Miklós tartott megemlékező előadást e nagy magyar filozófusról a nagyszámú megjelent közönség előtt, köztük egy delegációval Erdélyből. Az emléktábla leplezése után Kissné Novák Éva, az Egyetem professzora és Mader Béla, az Egyetemi Könyvtár igazgatója az egyetem főépületében megnyitotta a Bartók Györgynek szentelt *kiállítás*át. A Filozófiai Tanszék nagy tanterme a jövőben a 'Málnási Bartók György-terem' nevet fogja viselni. 5. Megrendezésre került a Társaság első filozófiai symposiuma a jelen Mikes Tanulmányi Napokkal egybekötve '*Teendők a Magyar Filozófia Ügyében*' címmel. (Lásd alant.) Hasonló tervek vannak a jövő évre is. * **Tompá Gábor** (Kolozsvár), a Kolozsvári Magyar Színház igazgatója '*A folyamatos újítás hagyománya* – A 215 éves Kolozsvári Magyar Színház' címmel adott megragadó és mélyenszántó körképet az egész magyar kultúrvilág ezen legrégebb és mindig magas művészi teljesítményeket felmutató színháza munkájáról. * Este **Asbóth József és Wonke Rezső** (Budapest), a Duna TV munkatársai a '*Duna TV Közönségtalálkozó*' keretében filmbemutatóval egybekötött áttekintést adtak a magyarság ezen egyik legfontosabb szellemi műhelyéről, amely már majdnem az egész világra – és rövidesen az egész világra – sugározza műsorait.

Szeptember 29., szombat: Káldos János (Budapest) *'Világkönyvtár' – 'Magyar Elektronikus Könyvtár'* címmel nyújtott részletes, alaposan dokumentált képet az Országos Széchényi Könyvtár internetes tevékenységéről, amely a világon mindenkinek a szellemi szolgálatára áll. Az adatok szerint ezt a szolgálatot nagyon sokan veszik igénybe. Ez napjainkban az összmagyar kultúrvilág nélkülözhetetlen része. (A Mikes International kiadványait a Magyar Elektronikus Könyvtár <http://mek.oszk.hu> teljes egészükben átveszi.) * **Balla Bálint** (Berlin) *Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem* előállítását és idestova négy évtizedes munkáját ismertette mindmáig. A Szabadegyetemet – a KMÉM-Pax Romana mozgalommal együtt – a Hollandiai Mikes Kelemen Kör mindig ugyanazon az 'érték-hullámhosszon' gondolkodó és tevékenkedő jóbaráti nyugat-európai magyar kulturális mozgalomnak tekintette, amellyel az együttműködés mindig kiváló volt. Annak 'Könyvbaráti Köre' évtizedek óta a magas nivójú nyugat-európai magyar könyvkiadás műhelye. A Mikes International kiadványai között a Könyvbaráti Kör több átvett kiadványa szerepel. Az eszmecserében is kifejezésre került a további szoros együttműködés kívánatossága, szükségessége és az ahhoz való készség. * **Haynálné Kesserű Zsuzsanna** (Buenos Aires) *Jelentkezés Dél-Amerikából* címmel részletes áttekintést adott a nagyszámú – és a magyarság fontos részét képező! - dél-amerikai magyarság kulturális és társadalmi életéről, annak eredményeiről és nehézségeiről ezen az újra és újra nagy gazdasági, társadalmi és politikai változásokat átélő kontinensen. Kitént előadásából, hogy szívesen működnek együtt más magyar szellemi műhelyekkel szerte a világon, amint az ebben a találkozásban is megtörtént. * **Este Farkas Flórián** szokás szerint a *Mikes International* elmúlt évi eredményes munkájáról számolt be. Kiadványainkat az interneten mindenki áttekintheti és letöltheti. Ez utóbbi meg is történik nagy számban szerte a világon vagy egyenesen honlapunkról: http://www.federatio.org/mikes_per.html (folyóirat) és http://www.federatio.org/mikes_bibl.html (könyvkiadás) vagy az Országos Széchényi Könyvtár Magyar Elektronikus Könyvtára honlapjáról (címet lásd fenn). Olvasottságunk nagy az egész világon. * Ezután **Arday Géza** tartotta meg *Magyar Irodalmi Figyelő*-előadását (lásd fent). * Ezt követte a szokásos **MIKES IRODALMI EST**. Ezen **Németh Péter Mikola** mutatta be legutóbbi könyvét 'Mysterium Carnale Homage à Pilinszky' címmel. Az Irodalmi Esten továbbá részt vett: **Arday Géza**, **Kibédi Varga Áron** (Freiburg i. Br.), **B. Kovács István** (Rimaszombat), **Sepsiszéki Nagy Balázs** és **Tóth Z. László** (Riemst). * Utána **fogadás** következett, amelyen a jelenlevők az ismert baráti légkörben a kora reggeli órákig együtt maradtak.

Szeptember 30., vasárnap. Ezen a napon egy előadás szerepelt a műsoron: **Mariska Zoltán** (Miskolc), aki *A nemzet filozófiai fogalma egykor és most* címmel taglalta ezt a kérdést, amely a magyar nemzet külső és belső megosztottságában különös aktualitással rendelkezik. Az előadást hosszú eszmecsere követte. * Ezután **Tóth Miklós**, elnök zárta be ezeket a kiváló előadásokban bővelkedő Tanulmányi Napokat. Hangsúlyozta az egész világon szétszórva élő magyarság összetartozását a **Magyar Szellemi Haza** egységében. Ezt a magyar történelemben kivirágzott és vérünkkel ezerszer megpecsételt általános emberi értékek éltetik és tartják össze. Ebben mindenki, aki ehhez tartozónak tudja magát, egymás természetes szövetségese. Szellemi műhelyeink, amelyekből természetesen csak néhányat tudtunk felmutatni, e téren fontos szerepet játszanak, a jövőben még inkább, mint a múltban. Ez közös feladatunk.

FILOZÓFIAI SYMPOSIUM

A Mikes International – Böhm Bartók Társaság 2007. szeptember 26-27-én Elspeetben, Hollandiában rendezte meg első. filozófiai symposiumát a következő címmel:

TEENDŐINK A MAGYAR FILOZÓFIA ÜGYÉBEN

A címet Málnási Bartók Györgynek egy 1928-ban írt tanulmányának a címéből kölcsönöztük.

A symposiumon **Tóth Miklós** (Hága), elnök megnyitója után a következő előadások hangzottak el és kerültek megvitatásra.

Farkas Flórián (Hága): *A Philosophiai Symposium témájának bevezetése.* **Ungvári Zrínyi Imre** (Marosvásárhely-Kolozsvár): *Irányzatok, iskolák és szellemi alkotóközösségek a magyar filozófia történetében.* **Mészáros András** (Illésháza-Pozsony): *A magyar filozófiai kultúra múltja és jelene a magyar filozófia történetírásának szemszögéből.* **Weiss János** (Pécs): *A rendszerváltozás és a magyar filozófiai élet.* **Mester Béla** (Budapest): *A magyar filozófiatörténet újraírandó kánonja.* **Kissné Novák Eva** (Szeged):

Értékek tegnap és ma. **Mariska Zoltán** (Miskolc): *A philosophia perennis lehetősége egykoron és ma.* **Laczkó Sándor** (Szeged): *A 'virtuális' magyar filozófiai hagyomány.* **Tonk Márton** (Kolozsvár): *'Van a filozófiának egészen erdélyi feladata is...' – Kolozsvári forráskutatások a magyar filozófia körében -.* **Gál László** (Kolozsvár): *Mi visszaszerzendő a magyar nyelvű logika történetéből, különösképpen Erdélyben a XVII. század közepétől a XX. század közepéig terjedő időszakban?* **Angi István** (Kolozsvár): *Az erdélyi magyar filozófia esztétikatörténeti vonulata máig.* **Farkas Flórián**: *A Mikes International a magyar filozófia szolgálatában.* **Veres Ildikó** (Bükkszentkereszt-Miskolc): *Filozófiai rendszerek: Böhm Károly és Brandenstein Béla.* **Somos Róbert** (Pécs): *Pauler Ákos logikai platonizmusa.* **Tóth Miklós**: *Új theológia. – A symposium* **Tóth Miklós**, elnök zárószavaival ért véget.

Szerdán, 26-án este és csütörtökön, 27-én délelőtt, kimerítő *plenáris megbeszéléseken* vitatták meg a jelenlevők az elhangzottakat és a jövődő munkára vonatkozó gondolatokat. Valamennyien azon a nézeten voltak, hogy ezeknek a symposiumoknak a Hollandiában leendő folytatása a jövődőben hasznos és szükséges.

A HOLLANDIAI MIKES KELEMEN KÖR

A MIKES INTERNATIONAL

vezetősége